

ЗА ВЕЛИЧ
НАЦІЇ

ЗА ВЕЛИЧ НАЦІЇ

**У ДВАДЦЯТІ РОКОВИНИ
ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

ЛЬВІВ

Р. Б. 1938.

ПЕРЕВИДАНО:

У ДЕСЯТУ РІЧНИЦЮ З ДНЯ СМЕРТИ

ГЕТЬМАНА ВСІЄЇ УКРАЇНИ

ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.

НЬЮ-Йорк 1955.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЄГІЯ:

МИКОЛА ПАСІКА

мгр. МИХАЙЛО КАРПИШИН

ТЕОФІЛЬ КОСТРУБА

ВИДАННЯ ДРУГЕ

**Булава, Видавнича Корпорація.
Bulava Publishing Corporation
423 E. 9th St. New York 9, N. Y.**

**FOR THE GREATNESS
OF THE NATION**
**ON THE TWENTIETH ANNIVERSARY
OF THE RENEWAL
OF UKRAINIAN HETMAN (Monarchic) STATE.**

LVIW, 1938.

REPRINTED:

**ON THE TENTH YEAR
OF THE DEATH OF HETMAN OF UKRAINE**

PAVLO SKOROPADSKY

NEW-YORK 1955.

By

Mykola Pasika

Mychailo Karpyshyn

Teofil Kostruba

SECOND EDITION

Bulava Publishing Corporation
423 E. 9th St. New York 9. N. Y.

ЗА ВЕЛИЧ НАЦІЇ.

* 1873 — † 1945
ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ
Гетьман Всієї України,
Військ Козацьких і Фльоти.
29. IV. — 14. XII. 1918 р.

Отсей Альманах виходить у 20-ліття відбудови Української Держави в її історичній, традиційній формі Гетьманату-Монархії.

Відновив її 29 квітня 1918-го року нащадок стародавнього українського Гетьманського Роду — Гетьман Павло Скоропадський.

Від цієї світлої і переломової в історії Української Нації події минуло вже 20 літ. Одначе й досі не знайшла вона серед значної частини нашої суспільности безсторонньої і справедливої оцінки. Зложилось на це багато складних причин. Одна з них та, що історичну правду і дійсний стан річей та обставин затемнювали й далі затемнюють своїм тенденційним і несправедливим представлюванням і насвітлюванням тодішніх подій ті, що були безпосередними спричинниками упадку Української Гетьманської Держави 1918-го року. На жаль, ширені ними погляди безкритично приймає значна частина молодшого українського покоління.

Такому станові річей не треба й дуже дивуватися. Це має свої глибші причини. Хто усвідомить собі геополітичне положення Української Землі на межі Сходу й Заходу, на перехресті найбільш суперечних політичних, культурних і суспільних впливів, цей зрозуміє, чому аж до тої міри наша провідна верства затратила була українську державницьку традицію та державницький інстинкт.

Одначе треба ствердити, що тепер уже йде до кращого. Багато з тих, що були засліплені оманними політичними і суспільно - економічними ідеями й тому брали участь у руйнуванні своєї державности, пізнали вже свою трагічну помилку й мали відвагу признатися до цього. Помалу, але постійно йде у нашій суспільности переоцінка відношення до гетьманського періоду нашої недавньої державности і до питання Української Трудової Монархії взагалі.

Чим скоріше завершиться в нашій суспільності переміна поглядів на ці справи, тим краще для справи української державности.

• Отся збірка споминів і статей про гетьманський період української державности, про гетьманський рух і проблему Української Трудової Монархії, має на меті допомогти українському Читачеві доброї волі, щераз передумати всі ці справи та виробити собі про них безсторонний погляд.

Українським гетьманцям - монархістам має цей Альманах пригадати, що „...жде нас ще довга й терниста путь. Але памятаймо, що в природі тільки гнучку лозу, пустопорожню бузину швидко жене вгору. Дуб росте поволі і з великим трудом. І коли ідея наша має дійсно сотворити тривку силу нашої Нації і Держави, то вона мусить розвиватись по тяжкій лінії найбільшого опору“ (Вячеслав Липинський: „Листи до Братів - Хліборобів“, ст. 109).

Львів, у липні 1938 р.

РЕДАКЦІЯ

С. Черкасенко.

(Прага)

Г Е Т Ъ М А Н

Нераз вночі на чужині
Мене навідує видіння:
Майдан. Софія. Безгоміння,
Гетьман суворий на коні...

»...Я кликав вас під булаву,
Щоб оповити давню славу,
Щоб на руїнах вже нову
Створити власну Державу«.

»Ви не пішли на поклик мій:
Вам чар всесвітньої облуди
Заворожив ваш глузд лихий,
Проняв вам душу, серце, груди«...

»Ви за химери бунт зняли,
Ви занехали путь єдину, —
І що ж натомість здобули? —
Неволю, голод та руїну«!..

»То ж буде так, аж поки ви
Усі громадою одною
Не станете під булавою,
На згин кривавої Москви«!..

І — диво з див! — загув майдан:
Козацьке військо у поході,
В чолі під стягом — сам Гетьман...
Зоря займається на сході...

Василь Пачовський.

(Львів)

ГЕТЬМАН ДЕРЖАВНОЇ СИЛИ

В день, як став Гетьман на чолі держави,
Михайлик, сторож Золотих Воріт,
Ніс з Царгороду цей палядій слави.

На Чорнім Морі блиснув хризоліт,
Загнали блеском кораблі як пави,
Як вдарив князь Михайлик сурмовіт:

»Хоч Криму виріклась Рахманна Рада,
Замкнувши націю в річний обруч —
Та беріг моря держить наша влада.

»Ми нація морська з дніпровських круч,
Не злякнемось, щоб видерти від гада
Крим, до Босфору в Дарданелі ключ«!

На суднах всюди стала струнко рота,
Як затрубив Михайлик шестикрил,
Що ніс на списі Золоті Ворота.

І склав над Севастополем на схил —
З Воріт всім в очі грала позолота,
Всі чули глас як шум орлиних крил.

— До борту стати! — сине море грало,
У дзеркалі ясніли гори скал —
А золото всі судна осіяло.

Червоні плахти зсунулись на вал,
І лунко слово адмірала впало —
»Побідоносець Юрій« дав сигнал:

»На прапор гюйс! — і струнко«! — гасло чути:
»Жовтоблакитний прапор піднести«!
Всі стали струнко в один вал редути.

Злетів у гору над усі машти
Жовтоблакитний прапор розгорнутий
Під сурми й свист старшинної чети.
І знов наказ впав: »Розійтись«! Загнали
З командою всі труби сурмачів
І прапори з тризубом засіяли...
На чорноморській флоті з кораблів
»Воскресла Україна« — заспівали
На морі моряки до всіх світів.
Михайлик зняв на спис Ворота слави,
Заніс у Київ з Криму на граніт,
Де Гетьман ставив пишний храм держави.
Хоч золото сіяло з тих Воріт,
Ніхто не видів їх під шум облави,
Аж Гетьман вчув Михайликів привіт:
»Ось, Вам, Гетьмане, Золоті Ворота, —
Поставте храм держави як Богдан,
Де блисне в очі всім їм позолота«!
Гетьман зирнув на київський майдан:
— »Чому ж — пита — не бачить їх голота,
А ситить гада кровю наших ран«!?

»Бо військо чину розпустила Рада.
Гетьман без війська — жовнір без меча, —
Май своє військо — переможеш гада«.
»Отвориш море з кримського ключа,
Як храм спорудить військом твоя влада —
Граль України блисне, як свіча«!

Розвив міністрам Гетьман свою думу:
Творив законом з війська стальну сіль,
І мільони гривен клав без шуму.
Полків стошістьдесятьсім всіх порід
До року мало станути для руму
На охорону Золотих Воріт.
На північ ставив збрійну огорожу —
Слав запорозький корпус з всіх полків,
Сіру дивізію розвинув наче рожу.
Спорудив військо стану козаків,
Дивізію сердюцьку, як сторожу —
Юр-Тур зоружив Січових Стрільців.

Щоб виховати державне покоління,
Гетьман розсіяв шкіл середніх рій —
З високих шкіл двох сипав їм проміння..

Склав Академію Наук як стій,
Притяг верхівку з рідного коріння,
Віддати ум свій нації своїй!

Гетьман підняв Українську Державу
З підвалу на достойний педесталь,
Розніс по світу нашу волю й славу:

Тризуб як Володимирів скрижаль
Тисячеліття осіяв булаву —
В Воротах Золотих заблиснув граль.

Зблизився до Воріт Марко Проклятий,
Вів Юра, вожда Січових Стрільців —
»Ось — каже — блиснув чудом гетьман клятий«:

Михайлик, сторож гралю, заgrimів:
— »Замість клясти, ви станьте будувати —
То стане храм трудов усіх умів«!

— »Там заясніє граль наш з діаманту,
Де нам Христос підніс пролиту кров —
Сія містичним світлом амаранту«.

— »Ось місія, що нам Господь найшов:
Створити світ ясніший від брилянту,
Де схід і захід злучиться в любов«.

Юр-Тур упав в молитві на коліна,
Марко глумився з божого добра:
»Коли така не буде Україна.

Як хочу я, ніякої не тра!
Хай вкриє гуляйполем нас руїна,
Аж нова Січ повстане із Дніпра«!

Михайлик шестокрильми крив Ворота,
А з них сіяли очі всіх століть —
Лице Юр-Тура вкрила соромота...
Марко пер бунтом в прірву лихоліть...

ПОРТРЕТ ГЕТЬМАНИЧА ДАНИЛА
(Світлив Стасюк Торонто)

Борис Гомзин

(Прага)

У ДВАДЦЯТІ РОКОВИНИ відновлення Гетьманства в Україні

20 літ тому, а саме 29. квітня 1918 р., в столиці України, прадавньому і славному Києві відновлено стародавню українську форму Держави — Гетьманство, а Гетьманом проголошено Павла Скоропадського, до того командіра І. Українського Корпусу й Отамана Українського Вільного Козацтва.

Проголошення Павла Скоропадського Гетьманом Усієї України відбулося на хліборобському конгресі, в якому взяло участь „6432 уповноважених представників від 8 українських губерній: Київської, Полтавської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Херсонської, Катеринославської й Харківської“.*)

Щойно тепер, коли ми вже відійшли в часі від цієї події й тим маємо змогу подивитися на неї у звязку з нашим українським минулим, теперішнім і майбутнім, можемо збагнути все її величезне, творче історичне значення, а зокрема значення її фактичного творця — самого Гетьмана.

Щодо останнього, то наведу тут лише слова ідеолога пізнішого Гетьманського Руху Вячеслава Липинського, бо вони найкраще визначають це. Ось як він оцінює той чин Гетьмана:

„Нашадкові старого Гетьманського Роду вистало лицарської самопосвяти і українського патріотизму, щоб забути про свої егоїстичні панські інтереси. Замість зайнятись макетками, зібрати готівку і спокійно виїхати за кордон, Він цілого себе віддав на її порятунок і не побоявся взяти на

*) Д. Дорошенко, „Історія України“ 1917—23 рр., ч. II., стор. 35

себе — страшний в українським хаосі — тягар Гетьманської Влади“.**)

В цих двох реченнях кожне слово має величезну вагу й ховає в собі довгі сторінки трагічної історії українського народу. Зупинюся на двох з них: „порятунок“ і „хаос“ (український).

Так, відновлення Гетьманства в 1918 р. було **порятунком** України від її власного **хаосу**. І хоч цей порятунок був хвилевий, і хоч український хаос усеж підточив, залив і знищив відновлене Гетьманство, проте ця подія, цей проблиск світла в хуртовині безцільного революційного борсання, стала в історії України отим каменем, „**егоже**“ — це ми сьогодні по двадцятьох роках, можемо з усією рішучістю твердити — „**небрегоша зиждущі, сей бысть во главу угла**“.

Обставини в Україні напередодні відновлення Гетьманства склалися — і саме через український хаос — так фатально, що позначилася загроза ліквідації зародків Української Держави та проголошення України окупованою німцями частиною Росії. Відновлення Гетьманства врятувало ситуацію.

Та значення цієї події було глибше й ширше.

Спробуємо уявити собі, що було б, коли б не було цієї події. Ясно, що по розвалі Німеччини 1918 р. й по відході запрошеного урядом Української Центральної Ради німецького війська з України, остання впала б у руки московських більшовиків без будьякого зусилля з їхнього боку. Викреслена була б героїчна боротьба 1918—20 рр. українського війська проти червоної московської навали, дарма, що велася вона під хаотичною й нездібною кермою тодішнього Директоріанського Уряду, бо — не забуваймо цього — Директорія, що перебрала по Гетьманові владу, існувала лише на ті матеріяльні засоби, що їх був зібрав і організував за короткий речинець свого правління Гетьман, та додамо ще: що їх Директорія не зуміла використати, змарнувала й тим стала творцем дальшої руїни України, що триває й досі.

І ми на сьогодні мали б в активі короткий епізод — від проголошення ІV. Універсалу по 29. квітня 1918 року — існування самостійної Української Держави.

**) В. Липинський, „Листи...“ стор. VII.

Але кого міг і може зобов'язувати, до речі, отой ІV. Універсал, проголошений з „волі народу“, коли трохи пізніше і знова ж таки з „волі“ того ж таки революційного народу проголошено вже... большевицьку федеративну Українську Республіку?

Натомість відновлення Гетьманства в Україні навязувало обірвану безправно чужими руками нитку **української історичної** національно-державницької традиції та ставило Україну в становище з-перед 1654 року. А це, по зникненні з історичної арени одного з контрагентів переяславського договору, а саме — московського царя, означало, що Україна на основі норм міжнародного права знову ставала незалежною й суверенною державою.

Це одне значення події 29. квітня 1918 року. Друге полягає в тому, що ця подія несла в собі такі творчі зародні, що — без огляду на **хвилевий** упадок Гетьманства й часову перемогу хаосу — вона з бігом часу, хоч і в дуже несприятливих умовах, стала підставою розвитку Гетьманського Руху, цієї запоруки світлого майбутнього України.

Відновлення Гетьманства в 1918 р. стало вихідним пунктом для організації державницької думки й державницьких сил для дальшої боротьби за власну державу. В цій роботі найважливіше місце займає обоснування і сформування у слові гетьманської ідеології й Гетьманства, як традиційної української форми держави, але вже в формі дідичного Гетьманства.

Це зробив головно Вячеслав Липинський.

Тут я спинюся лише на цьому основному корективі до нашого історичного Гетьманства, що його внесено до гетьманської ідеології, а саме — на конечній потребі для України встановлення **Дідичного** Гетьманства.

Українські історики до В. Липинського компонували свої історії України так, щоб вони вміщувалися в рамки їхніх політичних вір. А тому вони звичайно оминали ті факти, що суперечили й заперечували ті їхні віри, і, навпаки, підклеслювали додатні для них.

І щойно В. Липинський подивився на історію України очима українського патріота-державника. А це дало йому змогу відділити в бурхливій історії української нації зерно від половини, конструктивне від руйніницького, винайти під на-

мулом чужого та й свого хаотично-бездержавницького отаманського сам-собі-панства, лінію справжньої української державницької творчости.

Це ж він довів, що дідичність Гетьманства, як передумову тривалого існування Української Держави, встановив був Великий Богдан, творець Козацької Держави, що була спадкоємцем і продовженням Київської Князівської Держави.

І той факт, що демократично-отаманський хаос того часу з реальною допомогою західних і північних сусідів знищив те діло Богданове, та дальші наслідки лише підтверджують правду Богданову.

І ми бачимо, що кращі голови українські раз-у-раз вертаються до ідеї дідичности Гетьманства. Так було за Гетьмана Самойловича. Так було в 1763 р., коли козацька старшина звертається до цариці Катерини II. з петицією про затвердження дідичности Гетьманського Уряду.

Та шкода часу й заходу! Хіба ж Москва могла піти на це? Це ж бо означало безповоротно зректися назавжди України!

І ось тут часто дивують вигуки деяких незрячих українців, що, мовляв дідичність Гетьманства — це не українська річ, що Гетьманський Рух москвофільський і т. д. Це або якесь жалюгідне засліплення, або просто безсовісна демагогія, розрахована хіба на некритичність аудиторії.

Невже справді так тяжко зрозуміти, що встановлення Дідичної Монархії в Україні — це єдина запорука її справжньої незалежности й суверенности, що лише така Монархія означає справжнє й довічне розв'язання **раз і назавжди** примусового співжиття України з Москвою?

Гетьман Павло Скоропадський своїм чином 29. квітня 1918 р. врятував молоду Українську Державу від неславного повернення в стан небуття.

Український хаос, що мав бути йому вдячний за своє спасення від повної компромітації, під захистом його влади, знову вибився в колодки і, загравши демагогічно на настроях розбурханих революційних мас, завалив власну Державу й тим започаткував в Україні жакливу руїну.

Сталося це тому, що тоді навколо Гетьмана не було організованих політично гетьманців...

Гетьман знову зі самопосвятою веде невтомну працю над організацією порятунку України.

Напрям тієї праці ясний хоч би з промов Його Сина, Гетьманича Данила, що, як відпоручник свого Батька, оце відвідав осередки української еміграції в Америці й Канаді.

Та тепер довкола Гетьмана й Його Роду вже стоять віддані організовані гетьманці.

Хаос ще великий, але сила для спротиву йому постійно зростає.

Свято віримо, що Гетьманський Рух переможе темні сили й сонце засяє в Україні!

Сергій Шемет

(Берлін)

САМОСТІЙНІСТЬ, ЯК НЕЗДІЙСНЕНА ідея, як декларація, як державний чин

Згадка про двадцятку річницю проголошення в столиці нашій Гетьманства мусить мати за завдання: зрозуміти, яке місце в розвитку нашого національного життя займає ця історична подія, що не встигла розвинутися й дати тих наслідків, котрих можна і слід було сподіватися; пізнати, які сили керували тоді подіями й які причини такого, а не іншого розвитку подій; зробити висновки, в якому напрямку необхідно тепер і в майбутньому спрямувати діючі сили для добра нашої нації.

Ідеальні, бездоганні речі існують, як відомо, тільки в людській уяві, в теорії. І Гетьманщині 1918. року можна і слід робити деякі закиди, а найбільший закид це той, що Гетьманщина не вдержалася. Справедливий обсерватор цього історичного моменту мусить признати, що зо всіх українських урядів і спроб подвигнути Українську Державу в останній революційній добі чин Гетьмана Павла мав у собі найбільше позитивного, реального й дійсно державного масштабу, змислу й цінности.

Вся решта державних потуг нашого народу часів останньої революції — доба Центральної Ради, Директорії й Головного Отаманства Симона Петлюри — мали мінімальні реальні наслідки. Причина цього не тільки в допомозі зовнішніх сил, яка була за Гетьманщини. Ту саму поміч мала й Центральна Рада після повороту з Житомира до столиці, та не зуміла нею користатися. Причина продуктивности гетьманського періоду в тому, що Гетьманство в засаді стояло на територіяльнім принципі, змагало до охоплення цілого населення України, стремилось стати репрезентантом

інтересів усіх клас і всіх верств суспільності та служити інтересам і потребам цілого населення України. В той же час, Центральна Рада вважала себе представницею тільки „селян (на практиці лише біднішої частини селянства), робітників і солдатів України“; Директорія ще ясніше хотіла спиратися тільки на пролетарській частині населення з курйозним додатком „освіта не вище фершала“ (з інструкції про те, хто може бути представником України в Трудовім її Конгресі); а Головний Отаман Симон Петлюра, не міняючи в засаді позиції Директорії, в своїй політиці хотів опертися на дуже невеличку числом, крайне односторонню своїм соціалним складом групу національно настроєної інтелігенції, ту, що перед революцією була відома під назвою „національно-свідомої“, а яка в реальнім, державнім ділі могла мати сама по собі мінімальний вплив і значення.

В цій короткій статті не може бути повноти аналізу історичного моменту. Обмежую своє завдання моментом державного усамотійнення української нації у звязку зі соціальною базою, на якій спиралася Гетьманщина.

Ідея самостійности відродилася в наших часах і перейшла три етапи свого розвитку.

Перший етап — спроба Миколи Міхновського десь біля 1900. р. надати революційним тенденціям і енергії молодого покоління національно-державний, самостійницький характер. Відома промова-деклярація Міхновського на тему „Самостійна Україна“, видана Революційною Українською Партією у Львові в 1900. р. Ця спроба Міхновського тоді не осягла цілі. Загал української молоді не пішов за ним. Молодий революційний рух в Україні не пішов за кличем „Самостійна Україна“, натомість його захопили утопійні кличі соціальної перебудови світа. „Р. У. П., почавши свою видавничу діяльність отсею брошурою „Самостійна Україна“, в усіх своїх дальших численних виданнях ні одним словом не згадує про це своє основне гасло... протягом 1904. року ціле видавництво Р. У. П. носить вже цілковито соціалістичний характер“. („Сам. Укр.“. Вецляр, 1917., стр. 30).

Цей перший етап відбувається в обставинах, коли Російська імперія ще стояла міцно, ніщо не вказувало на можливість близького її кінця. Ідея самостійности здавалася нездійсненою в ближчих часах.

Другий етап носив, можна сказати декларативний і тимчасовий характер. Четвертий Універсал Центральної Ради з 22. (9). січня 1918. р., як сказано в його тексті, оповіщує Українську Народню Республіку самостійною передусім для того, щоби „ні російське Правительство і ніяке інше не ставало Україні на перешкоді установити бажаний мир“. „Після затвердження мирових договорів — розпустити армію зовсім“. Завести народню міліцію, щоби вона „служила обороні робочого народу, а не бажанням пануючої верстви“. А закінчується Універсал заявою, що Установчі Збори мають „рішити про федеративний звязок з народніми республіками бувшої російської держави“. Таким чином міліція мала б служити головно на випадок внутрішньої, горожанської війни. Не видно в Універсалі турботи про головну умову існування всякої самостійної держави — армію. Сказано тільки: армію розпустити. Питання самостійности навіть не вирішується остаточно, переноситься на рішення Установчих Зборів. Та й сама поява цього Універсалу мотивується не непохитною волею і потребою нації, мати державну самостійність, а потребами моменту, потребами чимскорше заключити мирові трактати.

Третій етап самостійницької ідеї починається з дня 29. квітня 1918. р. Його треба назвати етапом державного чину. В Грамоті до всього Українського Народу, підписаній Павлом Скоропадським, стоїть: „Я оголошую себе Гетьманом усієї України... головною своєю метою ставлю добро народу України“. В виданім Гетьманом того ж дня „Законі про тимчасовий державний устрій України“ в п. 1. стоїть: „Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах усієї Української Держави“. П. 4.: „Гетьман є найвищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами“. П. 5.: „Гетьман є верховний воевода Української Армії і Фльоти“.

Властиво це був перший державний акт, котрий не ставив знаку запиту над справою державної незалежности. Заповіджений законодавчий Соїм мав зайнятися тільки внутрішнім устроєм України.

Момент деклярування ідеї самостійности, момент IV. Універсалу не дає ніяких, навіть теоретичних, вказівок, ду-

Я. В. Пан Гетьман бере участь в молебні на Софійській Площі
в день проголошення Гетьманства 29. квітня 1918 р.

мок конструктивно- державного характеру й тому над ним не будемо зупинятися. Зате декларація Міхновського проголошена тоді, коли ідея самостійности представлялася ще нездійсненою, дає цінні думки. Над цими думками зупинимося, бо, як казав Липинський, серйозне державне діло потребує десятків років думання й тому важно усталити етапи нашої самостійницької думки зперед-революційних часів.

„Українській інтелігенції належить стёрно національного корабля, але постільки, посківки інтелігенція є само суспільство у мініатурі“, каже Міхновський. Думка ідентична з думкою В. Липинського про клясову аристократію. Кожна соціальна група виділяє кращих людей на своїх провідників; це й є аристократія від робітників, від творців духових цінностей (інтелігенції), від організаторів хліборобства й індустрії, від армії й т. д.

З цих поглядів на інтелігенцію Міхновського й Липинського виходить, що претенсії української націоналістичної інтелігенції, яка далеко не репрезентувала собою цілої суспільности Великої України, бути провідником народу й держави були безосновні, а тому шкідливі. Головну причину, чому українське державне діло в добі Центральної Ради, Директорії й Головного Отаманства Петлюри представляється в таким кустарнім, мало серйознім, кволім вигляді, треба бачити в тому, що в ці періоди провід належав виключно й неподільно такій однобічній, майже виключно по професії літераторській, нечисленній групі людей, серед котрих не були представлені найважніші фахові групи й соціальні шари нації.

„Молода Україна, уважає себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка, а її традиції йдуть до Мазепи, Хмельницького та Короля Данила“, — казав Міхновський (стор. 21).

„На прапорі Революційної Української Партії, казав далі Міхновський написано: „Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ“. (стор. 22.). „Але, як партія бойова, партія, що виросла на ґрунті історії і єсть партією практичної діяльности, ми зобов'язані вказати на найближчу мету, яку ми маємо на оці. Се мета — повернення нам прав, визнаних Переяславською конституцією...“ (стор. 23—24.). (Переяславська конституція каже, що „власть законодавна і адміністраційна належитья гетьман-

ському правительству без участі і втручання царського правительства...“ (стор. 8.).

Хай не дивується читач стилізації цих постулатів. „Так „мова“ політиків міняється, вона мусить бути пристосована до обставин часу і взаємовідносин політичних сил; не сміє мінятися лиш суть того, що вони відстоюють, за що боряться!“

Який же вплив на життя мала ідейна ініціатива Міхновського?

Масового руху за самостійність Міхновському викликати тоді не вдалося. Та він не залишився й самотнім. Утворилося певне коло самостійників, частинно організованих у невелику числом „Українську Народню Партію“. Зовні діяльність самостійників виявилася в слідуючих фактах: в спробі видавати у Львові в 1905. р. журнал „Самостійна Україна“, потім восени того ж року в Лубнях на Полтавщині видається часопис (перший в українській мові в Великій Україні) „Хлібороб“, у Катеринославщині замкнений адміністрацією після першого числа виходить часопис „Запоріжжя“, потім „Слобожанщина“ в Харкові. А пізніше довший вже час виходить у Харкові часопис „Сніп“. Далі прийшла організація української фракції в першій Державній Думі. В часах останньої революції ініціатива й праця Міхновського в Києві після започаткування організації української національної армії. Нарешті організація підчас революції „Хліборобсько-Демократичної Партії“ з центром у Лубнях на Полтавщині.

Чи мали самостійники з кола Міхновського вплив на повстання Гетьманщини 1918. року? Думаю, що так. Бодай уперше ідея Гетьманства вийшла на світ навесні 1918. року в київському журналі правників, із кол. ідейно зближених до Міхновського. Але цей вплив не міг бути рішаючим. Він міг тільки вплинути посередно в розумінні збільшення енергії й рішимости дійсним творцям Гетьманщини. Дійсна ініціатива й реалізація Гетьманщини — це діло рук військової групи, ближчого оточення Гетьмана й передусім якраз Його.

Гетьманство Павла Скоропадського повстало не з ідеологічного руху інтелігенції чи другої верстви суспільства, а як відповідь патріотичної військової групи на вимогу і стихійний рух хліборобської кляси, підтриманої всіми іншими

Парада дивізії Сірожупанників у дні 15-го серпня 1918 р.

верствами українського населення, котрі не хотіли соціалізму, а боролися за принцип власности.

Гетьманство спиралося головню на організовані маси економічної міцнішої частини селянства. В період найбільшого розцвіту організація Всенароднього Союзу Хліборобів мала до трьох мільонів членів, а разом із родинами до яких 10—12 мільонів населення. Цієї сили вистарчило б, щоби приборкати своїх большевиків, але було замало, щоби бороти коаліцію своїх із московським большевизмом. Коли ж німецький військовий фронт відгородив Україну від Московщини, відношення сил зразу змінилося. Свої большевики й соціалісти змушені були уступити домаганням хліборобської верстви навіть без серйозного спротиву. Так повстало Гетьманство.

Коли ж восени 1918. року стороння поміч почала з України уходити, а свої большевики знову зєдналися через Винниченка з Москвою, відношення сил удруге різко змінилося на некористь хліборобської верстви, а значить на некористь і української державности, бо ж єдина державно-творча сила Великої України це кляса, що працювала на землі і споріднені з нею соціяльні групи. Це єдина поважна, реальна сила, на котрій тільки й міг опертися внутрішній порядок і оборона зі зовні Самостійної України.

Іти разом із Винниченком у Каносу до Леніна, державно-творчі елементи не могли, бо це значило б іти на повне самознищення. Провідники реальної України й маси хліборобські ясно розуміли разом із тим, що своїх власних сил для поборення українсько-московської большевицької коаліції не вистарчить. Негайної зовнішньої допомоги нівідкіль сподіватися. Українська армія ще не існує. Єдиний можливий союзник залишався — це імперський білий рух, підтриманий козаками на південнім Сході. І все, на чім тільки й могла спертися Українська Держава й українська влада, потягнулося до обєднання своїх сил із цим єдиним реальним союзником. Після того, як Винниченко, Голова Українського Національного Союзу, схилив прапор самостійности перед авторитетом Леніна, ніщо не могло стримати цього стихійного руху до обєднання українських проти-соціалістичних і проти-большевицьких сил із такими ж силами козацьких

держав, обєднаних із усєросійським білим рухом. Для українського політичного мрійника страшно це признання почути. Але політичний діяч мусить уміти дивитися правді в вічі. хоч і гіркій, хоч не знати якій тяжкій для національної нашої амбіції. Та дійсність була така, як тут накрєслєно. Українська нація реальна, жива, в кращій своїй частині не бачила і в дійсності не могла знайти порятунку для себе, без якоїсь допомогової союзної сили. Не маючи військової підготовки, незброєна Україна не могла вести боротьби зразу на двох фронтах — внутрішнім і зовнішнім. Потреба крайня мати союзника спричинила стихійну тягу на Дон. Правда, і цей союзник оказався слабим, не врятував від большевизму, але іншого вибору не було.

Якраз тяга на Дон до Дєнікіна почалася ще з літа, коли військові люди, зрозуміли по деяких неясних іще тоді познаках, що перемога в світовій війні склоняється на бік Антанти. Свідомість, що німецька армія може покинути Україну несподівано, не дочекавшись її військового скріплення, почала ширитися серед більш політично виробленої частини суспільства України. Воно вже мало досвід боротьби з московським большевизмом і не могло легковажити її труднощів.

Як військовик і державник, Гетьман не міг не бачити ясно всіх труднощів положення. Державницька, безкомпромісово анти-большевицька частина України не могла ізольовано боронитися на два фронти (внутрішній і зовнішній). Для реально думаючого й розуміючого такі справи — це було ясно. Єдиний вихід міг би бути в тому, щоби Україна, як певна державна одиниця, вийшла в реальний союз зо всіми анти-большевицькими силами й якнайбільша серед них одиниця згодом, коли її більша сила, більше завзяття виявилися б при ділі, станула на чолі, керівником і гегемоном цілого анти-большевицького руху. Для цього Гетьман поспішив окремо від російського імперського (Дєнікінівського) центру увійти в тісні союзничі відносини з козацькими державами — Доном і Кубанню. Але цього було замало. Потрібно було коли не одержати реальної зовнішньої допомоги, то бодай усунути всі причини, які приходові такої допомоги могли перешкодити в будуччині. Це необхідно було для зміцнення духа для оборони. Необхідність примушувала

Я. В. Пан Гетьман Павло, фельдмаршал фон Гінденбург
і ген. Людендорф. Берлін 1918 р.

прийняти формальні вимоги Антанти, котра почувала себе ще традиційно звязаною з дореволюційною Російською Імперією й не хотіла повірити, що Російська Імперія перестала існувати. Чи були ці розрахунки на поміч Антанти реальні, чи ні — це не могло мати рішачого значення для керівника української політики того часу. Мало значення те, що вся антибольшевицька частина України і керівники союзних козацьких держав вірили в реальність антантської допомоги. Значить союз цих усіх сил міг удержатися, міг реально повстати тільки при умові порозуміння з тією силою, в поміч котрої всі вірили.

Для ілюстрації дійсного положення й дісного укладу сил того часу характеристичний, наприклад такий факт: уже після впадку Гетьманщини головний військовий авторитет повстанчого табору в ім'я ідеї самостійности (участь котро-го в повстанню, на мою думку, головним чином дала перемогу Директорії), полковник Болбочан, в однім із рапортів до Директорії, змалювавши безвідрадне становище на північнім фронті, писав: Допомога Антанти для врятування нашого фронту необхідна; коли треба піти з нею на компроміс, мусите це зробити, аби врятувати фронт, а далі буде видно, що робити. Якого компромісу вимагали тоді антантські представники, ми знаємо. Ясно про що йшла річ у рапорті Болбочана.

В таких обставинах повстало декларативне оголошення федерації. Чи завданням моїм є оправдати цей акт із морального чи політичного боку? Ні! Передусім тому, що історичні події можуть мати своє оправдання, чи осудження тільки в їх наслідках. Акт федерації не врятував України від большевизму, значить він був політично недоцільний. Такий є осуджуючий вирок історії.

Сучасне українство не працює конкретно над розбудовою своєї національної держави, не може тому й набувати потрібного досвіду й підготовки з практики. Залишається теоретична підготовка. Політична література відограє тому першорядну роль. А що ця література й досі у нас обслуговує різні отаманські амбіції, то найбільш державно-творча доба недавнього нашого минулого — Гетьманщина представляється громадянству в найбільш викривленім і фальшивім освітленні. Пора вже, давно пора взятися за об'єктивне

й більш глибоке вистудіювання цієї найбільш блискучої і плідотворної доби з часів наших визвольних змагань.

Декляративне проголошення федерації паралельно зі заходами, які мали ціллю відтягти на бік України козацькі держави й розбудувати реальні збройні сили. Української Держави, разом із тим енергійне нищення найдрібніших проявів тенденції звязати волю України залежністю від імперського провізоричного центра, — всі ці факти потребують об'єктивного вистудіювання й висвітлення перед запамороченим безсовісною демагогією українським громадянством. Відзначимо тільки головніші з цих фактів:

Коли командант оборони Києва, генерал Келлер, виявив тенденцію рахуватися з денікінським центром, Гетьман негайно усунув його від командування, пославши сказати, що прийде з батальйоном Сердюків арештувати його і його штаб, якщо не передасть негайно командування призначеному заступникові. І Келлер негайно уступив.

Другий факт той, що негайно після акту федерації, з доручення Гетьмана П. Я. Дорошенка (дядько професора Д. Дорошенка) розпочав із українськими партіями переговори про сформування нового чисто національного кабінету.

Що Українська Держава, по думці Гетьмана, нічим не мала бути фактично обмежена, навпаки замітні були наміри прискорити оформлення й закріплення Української Державности, ясно навіть, з оголошеної декларації-програми нового Кабінету Міністрів і з того, що заповіджено було негайне скликання Українського Союму, суверенні права котрого ні в чім не мали бути обмежені.

Проаналізувати всі ці факти в короткій статті, звичайно, не можливо. Цей нарис має за ціль лише звернути увагу на потребу іншого освітлення і представлення цих подій і їх значення з погляду ідеї державної самостійности України.

Коли ми оцінюємо історичні події, політичні факти, мусимо першзавсе памятати, що політика це не філософія, ні релігія, а реальне діло, яке має за завдання організувати задоволення реальних потреб нації-держави, має рішати комплекс повсякчасних проблем життя. Політика це вміння знаходити розв'язку реальних завдань життя. Якісь апріорні засади не мають у політиці ціни самі по собі, а лише остільки,

оскільки вони дають можливість розв'язувати те чи інше реальне завдання.

Необхідно загально усталити, при яких обставинах, і з яких причин і для якої цілі з'явилася декларація про сфедерування Української Держави з неіснуючим в дійсності збірним тілом імперії.

Загальний огляд подій того часу ясно говорить, що ціллю цієї декларації було: зєднати для боротьби з більшовиками й більшевизмом зусилля українських засадничо анти-більшевицьких сил із такими ж силами молодих козацьких республік під гегемонією України як найсильнішої. В цім союзі зникаюче значення могли мати формації анти-більшевицьких чисто-російських офіцерських сил, позбавлених зовсім народніх мас як резервуара їх комплектування й розбудови.

Така коаліція анти-більшевицьких сил, як тепер ясно видно, не могла підбити більшевицької Москви й відродити Рос. Імперію, але при сприятливих обставинах могла б не пустити Москви до України, на Дон і Кубань. Незалежність України була б урятована. Такий розвій подій був би можливий при якихсь щасливих обставинах, тому не можливо з принципових засад осудити цей плян. Але дійсність його не апробувала, й тому ми гетьманці, і Гетьман не ставлять його на плюс Гетьманщині.

Тут на місці буде поставити питання: який конкретний плян мала друга сторона, що під кличем самостійности ішла на повстання, а в дійсності в провідних своїх людях боролася за соціяльні утопії, й ради котрих за молодих літ Винниченко, Петлюра й інші покинули Міхновського й його самостійницькі ідеї?

Віра, що більшевицька Москва, Москва Леніна і Троцького, з ідеалістичних мотивів не схоче зробити безборонній Україні злого. Московщина вже корчилася від голоду, а в сусідній, безборонній, завдяки анархії, Україні комори ломилися від запасів збіжжя. В Україні смертельні вороги більшевизму вже готувалися створити базу для наступу на більшевизм. А Ленін і Троцький із ідеалістичних мотивів, — мовляв, Україна теж стала радянською робітничо-селянською республікою, — будуть тримати неутралітет. Яка наївність! Яка дурниця!

Той плян Гетьмана, котрим Він хотів у 1918. році рятувати Україну з катастрофи, ясний і він мав за собою поважні реально-політичні дані. Віра в те, що Гетьман у своїй природі мав волеві дані й завзяття, необхідні до ведення подібного пляну до позитивного його завершення, скріплена упертою двадцятилітньою працею Його на еміграції для тої самої української самостійницької ідеї.

Коли ж чуються закиди й осудження з боку наших принципових політиків, то все згадується другу державу, велику і стару, котру катастрофа настигла тоді одночасно з Україною. Антанта тоді й Німеччині поставила анальогічні умови, котрими порушувався суверенітет держави. Німеччина їх прийняла. Вона розпустила армію, себе обезброїла й допустила контролю внутрішніх німецьких справ антантаськими комісіями. Всі ці умови прийняв і апробував в імені Німеччини фельдмаршал Гінденбург. Одначе нинішній провідник національної Німеччини не нищив авторітету Гінденбурга, а навпаки, оперся на нього, щоби організувати сили, за поміччю котрих він міг знищити версальські пункти.

Учімся ж у державних народів. Хай політика соціальних утопій і високих політичних принципів без відповідних великих реальних діл не баламутить нас. Головне: розбудовуймо реальні сили України.

Великі принципи перестануть бути тільки словами, а стануть великими нашими ділами, коли ми те єдине велике, що залишила нам наша історія, традиція Короля Данила й Гетьмана Богдана Хмельницького, — ідею дідичної монархії покличемо знову чинно й обєднано до життя великою, дисциплінованою силою цілого українського народу.

Др. Григорій Деркач

(Прага)

29. КВІТНЯ 1918 Р. у світлі „Споминів“ Гетьмана Павла Скоропадського

Рік-річно збираються українські патріоти-державники для відзначення історичного дня — 29 квітня 1918 року. У той день у прадавній князівській столиці Української Землі, в золотоверхому Києві, після 154-річної перерви — по скасуванні Москвою в Україні Гетьманства — знов відновлено історично-традиційну форму української державности — Гетьманство й Гетьманом усієї України проголошено нащадка старого, заслуженого перед Україною Гетьманського Роду — Павла Скоропадського. Таке відзначення того памятного дня щорічними святочними зібраннями ввійшло в нас в традицію.

Цього року — в 20-ту річницю відновлення в Україні Гетьманства—постараємось відсвіжити в нашій пам'яті події 29 квітня, як виглядали вони в світлі „Споминів“¹⁾ Пана Гетьмана Павла. Але для того, щоби краще пригадати чин, що відбувся 29. квітня, треба оглянути ті дієві сили й тодішні відносини в Україні, серед котрих той історичний чин переведено.

Передусім цікаво встановити, коли саме майбутньому Гетьманові, тоді ще Отаманові Вільного Козацтва, прийшла думка взяти владу і стати Гетьманом. Про це Гетьман у „Споминах“ пише так:

„Мушу відверто сказати, що ще в початку березня я про гетьманство не думав. Коли в зимі, перед приходом большевиків в Україну я думав про спільну акцію 1-го Українського Корпуса й Вільного Козацтва, то я тоді зовсім не думав про відновлення в Україні Гетьманства,

¹⁾ Надруковані в Збірнику „Хліборобська Україна“, кн. V — 1924 — 1925 рр.

а тільки про дуже коротку диктатуру, на час, поки вдасться сформу-вати іншу, більш помірковану владу“.²⁾

Але, як відомо, вже в початку квітня відносини між Центральною Радою й німецьким командуванням в Україні стали все більше загострюватись. Незабаром сталася подія, яка з одного боку завдала сильний удар тодішньому урядові Ц. Р., а з другого — організації, що працювала з будучим Гетьманом і котра називалася „Українська Народня Громада“, ясно вказала напрямок, в котрім треба було вести дальшу працю.

А подія ця ось яка: З Полтавщини від кількох повітів прибуло кількасот хліборобів, що належали до Української Демократично-Хліборобської Партії й рішуче домагалися від Центр. Ради відкликання 3-го Універсалу, яким, як відомо, власність на землю було скасовано.

Поява цих селян, — людей дійсно від плуга, зробила в Києві на всіх дуже сильне вражіння, а в колах Центральної Ради викликала велике замішання. Вже не можна було казати, ніби весь народ задоволений цим 3-м Універсалом. Отже виявилось, що частина дійсного народу-працьовника коло землі, зовсім не поділяє поглядів Центральної Ради.

Делегація полтавських хліборобів не здобула від уряду Центр. Ради ніяких уступок. Виїздячи з Києва полтавці рішили скликати до Києва представників хліборобів з цілої України. „Українська Народня Громада“ рішила підтримати цих хліборобів всіми силами. І тут ми приходимо до того моменту, коли в „Українській Народній Громаді“ почали зріти думки про неминучість перевороту і відновлення Гетьманства.

Про це в „Споминах“ Гетьман пише:

„В мене все більше і більше зміцнялася думка, що коли я не зроблю перевороту тепер, то в мене залишиться назавжди гнітуха свідомість, що я несмілива і слабодуха людина і що я ради власного спокою пропустив можливість врятувати край. Я не мав сумнівів, що переворот потрібний і корисний, навіть у випадку, коли б влада не могла довго утриматися. Я вважав, що владу подолаю взяти в свої руки і що те, що вдасться мені зробити, дасть відпочинок, відновить у краю порядок, а в населенні силу для нової боротьби...“³⁾

²⁾ „Хл. У“, кн. V, ст. 65.

³⁾ „Хлібор. Україна“, кн. V, ст. 77 і далі.

Але треба було ще рахуватися з німецькою мілітарною силою, що була в Україні. Про це в „Споминах“ читаємо:

„Особливо тяжкими уявлялися мені тоді відносини з німцями. Я почував, що ці відносини вимагатимуть від мене великого такту, кольтсального напруження і самопожертви...“

„Я відчував усі ці труднощі і небезпеки, але мене приваблювала грандіозність завдання; мене захопило пробуджене революцією в масі солдатів і молодих старшин українське національне почуття. Я повірив, що оце молоде національне почуття pomoже Україні швидко позбутися анархії і стати на ноги. Моя програма була проста: створити здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію й адміністративний апарат, яких у той час фактично не існувало і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на праві та провести необхідні політичні і соціальні реформи...“

Йшли енергійні приготування до зїзду хліборобів; також провадилася організація серед війська. Але ці приготування до перевороту, видно, зацікавили були німецьке командування і Гетьмана повідомлено, що з ним хоче мати розмову начальник штабу німецької Oberкоманди в Україні генерал Гренер. Побачення це відбулося 24. квітня увечері. В спільному засіданні взяли участь: генер. Гренер і два німецькі майори з одного боку, а з боку українського — Гетьман і перекладчики. Про це засідання Гетьман у „Споминах“ оповідає так:

„Гренер почав з заяви, що німці не втручаються до наших внутрішніх справ, одначе з огляду на існуючі відносини в краю й повну непрацездатність уряду Центральної Ради, вони тим намірам, які я збираюся реалізувати, спочувають, але перше ніж остаточно свої відносини до них зясувати, прохають мене ознайомити їх точніше з програмою мого майбутнього уряду. Я усно в кількох пунктах представив свій політичний плян. Представники німецького командування внесли від себе деякі додатки. Після цього вони представили мені проект умови зі мною. Цей проект складався з десяти пунктів. Я рішуче відхилив і власноручно повикреслював з представленого мені проекту слідуєчі місця:

1. Додаток до п. 6-го, який встановлював тільки для Німеччини й Австро-Угорщини монопольне право користуватися вільною торгівлею харчовими продуктами.

2. Пункт 9-ий, який зобов'язував прийняти до виконання вже вироблені з Центр. Радою умови фінансові і валютіві. Я побоюювався взяти на плечі Гетьманського Уряду зобов'язання недосвідченого фінансового відомства Центр. Ради.

3. Останній абзац, який зобов'язував віддати на кілька років Ні-

меччині й Австро-Угорщині всю остачу харчового продукту і сирівців і дати для тих держав виключні митні льюти.“⁴⁾

По деякій словесній боротьбі німці уступили і від згаданих пунктів відмовилися. Після цього проект умови, як видно зі „Споминів“, виглядав так: Першим пунктом підтверджувалося визнання пактів берестейського договору. Другий пункт говорив про роспуск Центральної Ради. Третій устанювляв, що розміри українських військових формувань мають бути встановлені за згодою німецького командування. Четвертий говорив про негайну відбудову правильного судового апарату й обмежував компетенцію німецьких військових судів. П'ятий пункт зобов'язував привести до порядку весь адміністративний апарат. Шостий устанювляв зобов'язання щодо задоволення потреб німецького війська. Сьомий говорив про відновлення вільної торгівлі харчовими продуктами. Восьмий пункт заявляв про відновлення приватної власности. Останній деклярував принципову згоду повернути Німеччині видатки за військову допомогу Україні.

Гетьман просив перекласти всі ці пункти і прислати переклади йому до дому на остаточне вирішення. Гренер погодився. На прикінці Гренер підкреслив, що Гетьман може рахувати на німецьку допомогу, щодо відбудови порядку і на підтримку тільки після того, як він своїми власними засобами захопить владу. До того ж моменту німецьке військо буде неутральне.

Таким чином з боку німецького командування неутральність була забезпечена. Але Гетьмана турбувала відсутність біля нього досвідчених людей, здібних обняти міністерські посади. Рішено було на голову ради міністрів взяти Миколу Устимовича на короткий час з тим, щоби знайти іншого, коли можна буде вже легально працювати і вибирати людей не з вузького кола конспіративної організації. Також було призначено генерала Дашкевича-Горбатського начальником гетьманського штабу.

Але коли майже все було вже готове для перевороту, сталася подія, яка не мала нічого спільного з приготуваннями „Української Народньої Громади“, але вона кинула на них згодом небажану тінь. Це був вхід німецьких вояків

⁴⁾ „Хлібор. Україна“, кн. V, ст. 81.

у Центральну Раду підчас засідання й арешт там членів уряду. Причиною такого поступування німців були наміри уряду Центр. Ради підняти проти німців селянське повстання з метою примусити німців піти геть із України. Цьому повстанню мав допомогти польський корпус, розташований тоді коло Черкас. Члени Центральної Ради почали одверто з катедри вести агітацію проти німців. Все це примусило німців перейти до активної оборони. Та цей арешт міністрів зовсім не був зв'язаний з плянами гетьманської о перевероту, але тому, що самий переверот відбувся через кілька днів після арешту, то обі ці події і публіка і преса сполучили між собою, яко дві часті одної й тієї ж справи. Зійшло так, ніби німці арештували міністрів, щоби хлібороби могли потім зробити переверот. Пізніше німці спростовували цю поголоску, але в таких випадках спростування рідко осягають мету.

З 28. квітня особиста праця Гетьмана обірвалася. Все вже було намічено, завдання розподілені, потрібні розпорядження зроблені.

Тут цікаво заглянути у внутрішній світ, у психічні переживання людини на передодні її великого чину. Про цей момент Гетьман у „Споминах“ оповідає так:

„28 квітня, після обіду, я замінив свою звичайну військову черкеску на цивільне вбрання, вийшов з дому і візником поїхав до скверу, де стоїть пам'ятник св. Володимирові. Мені хотілося на самоті обдумати те велике діло, що я зв'язував тепер на свої плечі; мені хотілося розібратися в своїх власних думках і намірах. Я почував, що переживаю дуже важкі моменти свого життя; усвідомлював собі, що колюсальна відповідальність ляже на мене й я вже змушений буду забути про особисте життя й особисті інтереси. Я наблизився до пам'ятника і сів на лавку близько від нього. Передімною чудово вимальовувався наш Дніпро, свідок не таких іще переверотів. По-за Дніпром розгорталася безмежня далечінь рідної мені Чернигівщини. Я довго, довго сидів, миловався краєвидом, образи минулого мого краю один за другим виникали перед моїми очима; я намагався уявити собі його будучину. Я відчував, що починаю якусь нову сторінку в історії мого народу і хотілося усвідомити собі всі обставини цього початку. „Хай буде, що буде, а йти на це діло я мушу. Потраплю врятувати мій край — буду щасливий, не здолаю цього зробити — буду мати чисту совість, бо не маю я особистих цілей“.⁵⁾

Напередодні 29. квітня увесь вечір йшла напружена праця. Робилися останні розпорядження начальника відділів;

⁵⁾ „Хлібор. Україна“. кн. V, ст. 86.

робилася остання коректа „Грамоти до Громадян і Козаків України“. Настало 29. квітня. Хлібороби масами позїздилися до Києва зі всіх місць. Загальне число делегатів обчислялося до 7000; переважна більшість селяни. Те, що потім писалося і говорилося людьми вороже настроєними до хліборобського руху, ніби весь цей зїзд був штучною інсценізацією, було неправдою. Треба було тільки бачити цей натоп дядьків у свитках, уважно поставитися до їхнього настрою, щоби зрозуміти, що це був природний протест дрібного власника проти того порушення його прав власности, яке вчинила йому революція.

Зїзд хліборобів відкрито коло 11. год. передполуднем. Підчас зїзду Гетьман залишався в своєму помешканні раз-у-раз отримуючи від своїх осавулів інформації зі зїзду. Велика саля кийвського цирку переповнена до краю. Переважають селяни, дуже мало людей, одягнених у піджаки, всебільше в свитках. Настрій на зїзді дуже піднесений і все більше й більше висловлюється невдоволення Центральною Радою. Тоді Гетьман наказав усім військовим організаціям, яких всього було кількасот люду, не чекати ночі, як це було раніш намічено, а негайно приступити до своїх завдань; сам же з двома осавулами поїхав на зїзд. Про дальший хід подій у „Споминах“ читаємо:

„Ми вийшли через бічні двері до коридору цирку, звідки я чув, як якийсь промовець казав: „Нам потрібна для порятунку краю сильна влада, нам потрібний диктатор, нам потрібний по старому звичаю Гетьман“. , Загальним спочуттям були зустрінуті ті слова. Я ввійшов до салі, і сів у маленьку бічну ложку. Наступний промовець говорив те саме, що і попередній. Коли він назвав моє прізвище і сказав, що пропонує мене проголосити Гетьманом вся маса людська, що була на зборах, як один підвелася і голосно почала виявляти своє спочуття. Такого однодушного підйому я не сподївався. Ця зустріч мене глибоко зворушила“⁶⁾

Коли зібрання трохи заспокоїлося і настала тиша, Гетьман піднявся на підвищене місце і сказав, що владу приймає, що йому дорога Україна і що владу бере для того, аби допомогти змученому народові. На закінчення Гетьман підкреслив, що в хліборобах бачить головну силу України і що в них буде шукати опертя у всіх потрібних випадках. Потім почалися знов овації. Нарешті хтось проголосив: „Молебен

⁶⁾ Там же, ст. 88.

на Софійській площі". Пропозиція була зустрінута голосними оплесками згоди. І увесь зїзд відправився на Софійський майдан. В Софійській Катедрі Гетьмана зустріло духовенство на чолі з Єпископом Никодимом. Єпископ поблагословив Гетьмана і всі з процесією вийшли на майдан. Тут відбували молебень, після Єпископ сказав дуже чуле слово, а хор співав: „Многая літа Гетьману Всієї України“... „Дзвони св. Софії відгукувалися голосно на це торжество. Це були хвилини, яких забути не можна. Скільки світлих, чистих надій, скільки бажання працювати!“ — читаємо у „Споминах“.

У той же день увечері, як тільки одержано звістку, що бувший будинок генерал-губернатора захоплено, Гетьман негайно туди переїхав. А до пізньої ночі захоплено вже всі державні установи без жадного стрілу. Так dokonano перевороту. На другий день рано в великій прийомній залі нового гетьманського будинку було вже повно всіляких депутацій. Духovenство, селяни хлібороби, громадські діячі, старшини та інші чекали на прийом у Гетьмана.

Так почався перший день гетьманування нового Гетьмана Всієї України Павла Скоропадського.

На закінчення дозволимо собі навести ще з цитованих „Споминів“ оцінку Гетьмана Його чину 29. квітня:

„Багато людей критикують мій крок і злим оком дивляться на возстановлення Гетьманства. Зовсім зрозуміло чому так відносяться до цього факту вороги української державности. Оправдувати возстановлення і зміцнення державної української традиції не можуть ці, що хочуть, аби не було Української Держави. Відповідати їм на роблені мені закиди — безцільно. Але тим, що звуть себе українцями, мені хочеться покищо сказати лиш одно: памятайте, що коли б не було мого виступу, німці кілька тижнів пізніше завели б в Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством не мало б. Тим самим не було б Української Держави, яка реально появилася на світовій арені, хоч у цьому короткому періоді Гетьманства. А це значить, що ідея української державности в очах чужих і своїх здавалася б і досі не здійсненою утопією. Від часів Гетьманства 1918 р. державність українська стала фактом, з яким світ уже рахувався і буде рахуватися. Тепер тільки від нас самих, українців, залежить доказати, що факт цей здатний до життя“. (Там же, ст. 92).

О. Думін

(Кенігсберг)

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ **як командант I, Українського Корпуса** **й Наказний Отаман Вільного Козацтва**

Революція 1917 р. застала ген. Павла Скоропадського, пізнішого Гетьмана України, на становищі команданта XXXIV. армійського корпусу російської армії.¹⁾ Завдяки своїй основній військовій освіті, боевому досвідові і особистим прикметам, особа ген. Скоропадського видвигалася позитивно понад загальний рівень російського генералітету. „Треба зауважити — пише про ген. Скоропадського один з його тодішніх співробітників²⁾ — що ця людина була надзвичайно хоробра. В липневих боях 1917 р. (офензива Керенського — О. Д.), під селом Попелихою він кермував подіями в лавах 414. Торопецького полку в 500 кроках від ворога і покинув позицію, коли ворог перейшов на картачі“. Також ген. М. Капустянський, що мав ще більше змоги, як попередній автор, слідкувати за діяльністю ген. Скоропадського в 1917 р., а також опісля, висловлюється про нього, як про видатного військового діяча, людину енергійну й віддану військовій справі.³⁾

По довгих короводах вдалося в червні 1917 р. Українському Військовому Генеральному Комітетові (УВГК) одержати від російського військового начальства згоду на укра-

¹⁾ С. Левицький в спогаді: 1917 рік у записнику Січового Стрільця, „Новий Час“ з 2. V. 1937., оповідає будьтоби ген. Скоропадський на початку революції командував XXVI. корпусом. Це похибка, ген. С. перед обняттям XXXIV. корпусу командував тільки в заступстві: гвардійським кінним корпусом і VIII. арм. корпусом.

²⁾ М. Серета (підполк.): Перші українські військові частини. „Календар Червоної Кал.“ на 1929 р. ст. 45.

³⁾ М. Капустянський. Ген. Штабу ген.-хор. Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році. Ч. I. і II, ст. 9.

нізацію трьох корпусів (VI, XVII і XLI), що стояли на Південно-Західньому фронті. Як зукраїнізовані брали ці стяги участь у наступі Керенського . Трицятьчетвертий корпус, яким командував ген. Скоропадський, до кінця квітня стояв на Волині, а потім перейшов у Галичину, в склад 7. армії Селівачова. Саме в розгарі липневого наступу запропонував представник УВГК при Гол. Команді Південно-Західнього фронту пор. Скрипчинський ген. Скоропадському також зукраїнізувати свій корпус.

Гетьман Скоропадський оповідає в своїх споминах, що тоді дав Скрипчинському майже негативну відповідь. Він признався Скрипчинському, що він Українець і любить Україну, але не співчуває тому українському рухові, який тоді панував, бо він соціялістичний, та боїться, щоб українізація не зруйнувала корпусу. Зрештою, ген. Скоропадський обіцяв над тим подумати і засягнути думки свого начальства.⁴⁾

Головнокомандуючий фронтом ген. Гутор не тільки поставився до цього проекту прихильно, але і став напирати на ген. Скоропадського, щоб він приспішив його реорганізацію. В половині липня виїхав ген. Скоропадський у звязку з цим до Києва, щоб особисто познайомитися з відносинами, настроями і плянами Генер. Секретаріяту Військових Справ, що на основі угоди Ц. Ради з Тимч. Правительством офіційно перестав існувати, але продовжав свою діяльність під фірмою УВГ Комітету. Звідти виніс він ненайгірше враження й це остаточно зєднало його для думки зукраїнізувати свій корпус.

Дня 31. липня появился дотичний наказ Верховного Головнокомандуючого, а 5 серпня XXXIV. корпус знято з фронту на р. Збруч і відведено в околиці м. Межибожа, щоб дати йому змогу перевести свій переустрій. Ген. Скоропадський прийнявся енергійно за перейняту на себе задачу. Та революція і в Україні „поглиблювалася“ щораз більше. Умовини для праці ставали щораз тяжчі. Поза тим, мимо великих труднощів, до 1. травня українізація і переорганізація корпусу була покінчена, що в найбільшій мірі було заслугою самого команданта корпусу.

„Треба сказати правду — пише один з полкових коман-

⁴⁾ Уривок зі „Споминів“ Гетьмана Павла Скоропадського. „Хліборобська Україна“. Книга IV, ст. 4.

дантів в XXXIV. згл. І. Українському Корпусі,⁵⁾ — що в тому становищі, яке тоді було, відношення ген. Скоропадського до старшин і козаків було гідне наслідування. Для всіх він знаходив і потрібне слово, і відповідне поступовання. Його мила від природи вдача була доброю для нього зброєю, що помагала йому виходити щасливо із тяжких у ті часи ситуацій“.

В жовтні вже почали множитися признаки анархії, що насувалася на Україну. Не зважаючи на те, правительство Ц. Ради держалося і далі своєї москвофільської та антантофільської політичної лінії і замість чимскорше ліквідувати війну, щоб у мирних умовах завести на українській території спокій і лад, годилося на те, щоб І. український корпус вирушив на фронт. „У ті часи корпус (ген. Скоропадського — О. Д.), ще можна було назвати боевою силою й силою солідною. Він міг без усякого мітингування вирушити на позиції, битися проти большевицьких частин, нищити дезертирів“.⁶⁾ Принайменше на Правобережжі з І. українським корпусом можна було тоді молодій Українській Державі так потрібний порядок забезпечити.

Та замість вжити його до заведення порядку, уряд Ц. Ради, як сказано, старався випхати його на фронт. Сумну ролю відіграв при тому С. Петлюра. З одної сторони, щоб заховати вигляди лояльності супроти представників Антанти, з якими він тоді в Києві живо переговорював, давав І. корпусові накази йти на фронт, з другої через своїх довірених, намовляв вояцьку масу і полкові ради не слухати тих наказів. У корпусі повстало замішання; одні стяги дали намовитися йти на фронт, інші освідчили, що туди не підуть.

Дня 16. листопада, в постою Гол. Ком. Південно-Західнього фронту в Бердичеві прийшло між головнокомандуючим і ген. Скоропадським з одної сторони та Петлюрою з другої сторони до порозуміння на тій основі: 1-ша дивізія вийде на фронт, а 2-а див. розміститься в околицях Винниці. В два дні після цього 1. бригада 1. дивізії дійсно вийшла на фронт в околиці Збаража, де змінила VI. корпус, що пере-

⁵⁾ Гнат Порохівський: Спогади про І-ий Український Корпус. Календар „Дніпро“ на 1934 рік, ст. 39.

⁶⁾ Г. Порохівський, там-таки, ст. 41.

формовувався на II. Український Січовий Корпус,⁷⁾ нато-мість друга бригада завантажувалася на потяги й наказала машиністам везти її в Київ... Внутрішній зв'язок у корпусі розірвався, наступило замішання, невдоволення і деякий упадок авторитету начальства. „Почалися страшні часи — читаємо в споминах Гетьмана Скоропадського⁸⁾ — команди частин докладали мені про розрухи в частинах, комітети настоювали на невиконанні наказу про вихід на фронт. Приходилось їздити по полках умовляти. Зовні дисципліна як ні як піддержувалась, але в середині вона падала. Це давалося відчувати все більше і більше“.

В тому часі большевики вже стали панами положення в Московщині, а це збольшевиченим стягам в Україні також додавало бадьорости і — нахабства. Вони сунули з фронту на українську територію, частинно їхали звідтіля у свою Московщину, частинно ж засідали по українських містах і селах, громили органи української влади, грабили і тероризували населення та всюди ставали осередками розкладу і сіячами дикої анархії. Деякі з них видвигали гасло: здобути Київ, розігнати Центр. Раду, знищити гніздо українського національного руху й установити в Україні советську владу. Особливо велику загрозу для столиці України представляв збольшевичений II. гвардійський корпус, що розмістився в околицях Жмеринки.

Ген. Скоропадський, розглянувшись в положенні рішив залишити фронт його власній долі і розставив свій корпус по лініях Винниця — Козятин — Хвастів — Знаменка — Вапнярка — Христинівка. Тим чином створив він для Києва й сусідньої області активну заслону перед евент. наступом збольшевичених стягів із заходу. В перших днях грудня також I. бригада, повернулася з фронту, вдарила на зайняті большевиками Шепетівку, Староконстантинів, опанувала Проскурів і ввійшла знову у зв'язок із рештою корпусу, якого штаб знаходився тоді в Козятині, звідкіля перенісся небавом до Білої Церкви. Ген. Секретаріят Військових Справ іменував ген. Скоропадського головним командантом всіх військ Правобережжя.

⁷⁾ Б. Сулківський: З історії формування II-го Січового-Запорізького Корпусу. (Спомин). „Табора“, IV, ст. 71—86.

⁸⁾ Уривки зі „Споминів“... „Хліборобська Україна“, кн. IV, ст. 29.

І І. корпус, під командою ген. Скоропадського чесно виконував покладене на нього українським урядом завдання. Де з боєм, де без бою, розброював збільшевичені маси московської салдатні, що сунула з фронту, здушував прояви анархії та хуліганства в зайнятому ним районі. Об нього також розбився похід ІІ. гвардійського корпусу на Київ, щоб там розправитися з Центр. Радою.

Правда, не всі відділи І. корпусу — як виходить із цитованих вже споминів підполк. М. Середи і полк. Г. Порохівського, — сповнили свій обов'язок. Деякі піддалися також психозі безвладдя та байдужности до української національної справи і розходилися по домах. Всежтаки більшість І. дивізії продержалася на своїх становищах аж до опущення Центр. Радою Києва (6. лютого 1918 р.), під напором червоної гвардії зі сходу. Без заслони І. корпусу супроти збільшевиченого фронту Ц. Рада мусіла б була опустити столицю далеко ранише, а тоді, хто знає, чи осередні держави були б погодилися заключити мир з її представниками в Бєрєстї.

„Коли ж столиця України все ж лишалася якийсь час в українських руках“ — пише один публіцист,⁹⁾ якого не можна назвати прихильником Гетьманства — „то це була в великій мірі заслуга корпусу ген. Скоропадського і Вільного Козацтва, які ослонювали Київ від напору збільшевичених мас із заходу, розброювали большевицькі частини, які під командою Євгенії Бош (жидівки — Ред.) сунули на Київ“.

Працею над українізацією XXXIV. корпусу здобув собі ген. Скоропадський значну популярність серед статечних націоналістично й антисоціалістично настроєних верстов української суспільности, що гуртувалися в Вільному Козацтві. Оригінальна організація Вільного Козацтва взяла свій початок літом 1917 р. в Звенигородщині. Її програма в національних справах носила незвичайно, як на тодішні часи, радикальний характер. Вільне Козацтво у своїх „політичних пактах“ (вони були проголошені аж у 1920 р. за границею) вимагало розриву державного зв'язку з Московщиною і проголошення України самостійною, суверенною державою.

⁹⁾ А. Жук: Вільне Козацтво. „Український Скиталець“. Ч. 31—32, стор 41.

На Всеукраїнському зїзді Вільного Козацтва в Чигирині, 16. жовтня 1917 р., вибрано ген. Скоропадського на становище Наказного Отамана. Зайнятий працею біля 1. Українського Корпусу ген. Скоропадський не мав покищо змоги посвятитися Вільному Козацтву. Аж після того, як І. Український Корпус підійшов ближче Києва, ген. Скоропадський навязав ближчі відносини з Вільним Козацтвом і Козацькою Радою, що мала свій осідок у Білій Церкві. Щоб не дати змарнуватися силам Вільного Козацтва в так тяжкому для Батьківщини часі, щоб цю організацію притягнути до збройної боротьби з московсько-большевицькою ордою, звернувся ген. Скоропадський до неї з закликком виставити добровольчі відділи, що мали б ділати спільно з частинами І. Українського Корпусу. Заклик мав успіх; зголосилося кільканадцять тисяч вільних козаків. Найбільше з них прилучено до того полку, який стояв у Винниці.

„Як боєвий елемент — пише про В. Козацтво у своїх споминах Гетьман Скоропадський — вони показали себе з доброго боку, але на чолі наприклад смілянської, здається, сотні опинилася якась темна особа Водяний, надзвичайно енергійна, але безумовно непевна людина.¹⁰⁾ Взагалі я переконався, що з Козацтва тільки тоді може щось вийти, коли на чолі його буде не виборне, а призначене згори старшинство.. В цьому напрямі я і вів діло“.

Та докінчити його Гетьманові не вдалося. В кругах Центральної Ради Його Особа ставала щораз більше невігідною. Тому боялися, щоб ген. Скоропадський, спираючись на Вільне Козацтво і здорові частини свого корпусу не досягнув по Гетьманство, хоча тоді ген. Скоропадський зовсім

¹⁰⁾ Нам здається, що про особу Водяного хтось П. Гетьмана поінформував дещо односторонно. Водяний працював біля організації Вільного Козацтва в Черкаському повіті і чимало причинився до зросту цього руху. Він здавна належав до партії соціал.-револ. після 1905 р. був змушений емігрувати, в 1917 р. повернувся знову до України. Правда, він одинокий на Чигиринському зїзді (пор. спогади — Яків Водяний: Українське Вільне Козацтво та його зїзд в Чигирині 3. X. 1917. „Літопис Червоної Калини“, 1930, X., ст. 4 — 7) голосував — віддаючи дань своєму партійному засліпленню — проти вибору ген. Скоропадського Наказним Отаманом Вільного Козацтва. З большевиками одначе, як більшість його партійних товаришів, він до „праці“ над будовою советського раю не став, а опустив Україну і сьогодні живе (мабуть у Чехословаччині), як емігрант. — Автор.

про те не думав, лояльно відносився до українського уряду й шукав тільки змоги приложити свої знання для творення регулярної української збройної сили. Але хто тоді з українських політичних провідників думав про регулярну збройну силу? Їх же ідеалом був загальний мир і скасування всякої армії, як знаряддя „кляси визискувачів“.

Щоб позбутися ген. Скоропадського, уряд Центр. Ради старався різними способами перешкоджувати Його плідній військово-організаційній праці. Після ж того, як Його вибрано на Наказного Отамана Вільного Козацтва, українські соціалісти порушили все можливе, 'щоби примусити Його зійти зі сцени, відсунути в тінь.

Побачивши, ген. Скоропадський, що в верхах не знайде зрозуміння для своїх добрих намірів супроти Української Держави й українського війська, зрікся 5. січня 1918 р. команди I. корпусу (який обняв по ньому ген. Гандзюк) і на якийсь час відійшов від суспільно-військової роботи. Він знову повернувся до неї в найкритичніший для української державности час, коли наслідком фатальної політики У. Ц. Ради та її безпорадного Уряду, над Україною зависла загроза, що німецьке військове командування проголосить в Україні стан воєнної окупації та, усунувши національну владу, настановить воєнного генерал-губернатора.

На заклик несоціалістичних хліборобських кругів у дні 29. квітня 1918 р. обняв державну владу як Гетьман Всієї України та відновлюючи традиційний для неї державний устрій, започаткував в Україні еру творчої праці.

Др. О. Назарук

(Львів)

СПОМИН

Про те, які були перші кроки гетьманської ідеї у глибині народніх мас після великої катастрофи нашої державности.

Двадцять літ минуло від часу, коли в Києві відновлено Гетьманську Державу. І після сімох місяців її славного існування завалено її українськими руками. Разом із тим смертельно зранено українську державність наших часів узагалі: бо те, що було після завалення Гетьманської Держави, було вже тільки безцільним кривавленням.

У пять літ після тієї катастрофи почала гетьманська ідея ставити перші кроки у глибині народніх мас і то не в Ріднім Краю, а на чужині, на еміграції. Маю на думці пропаганду гетьманської ідеї, розпочату між нашим фабричним пролетаріяттом в Америці восені 1923. року.

Думаю, що майбутні покоління вже державної української нації зацікавляться тим, як виглядали ті перші кроки старої української монархічної ідеї в гетьманській формі після такої страшної катастрофи. Тому й пишу отсей жмут своїх споминів.

Про завалення Гетьманської Держави рішили галицькі інтелігенти, що зорганізували відділ СС. (Січових Стрільців) під командою Євгена Коновальця. Якби вони не прилучилися були до бунту проти Гетьмана Павла, то наддніпрянські повстанці не були б собі самі дали ради. Хто були ті галицькі інтелігенти, що прилучившись до бунту наддніпрянців, вирішили справу завалення української державности? Це були молоді й недосвідчені ідеалісти, обманені наддніпрянськими старшими інтелігентами, яких знов обдурили перед тим московські большевики, прирікаючи їм допомогу проти Гетьмана. Галичани не знали про ту спілку наддніпрянських ру-

їнників із московськими руїнниками. Позискати молодих галичан до бунту було не тяжко власне тому, що вони були молоді й недосвідчені, відносин у Великій Україні не знали, були переважно соціялістами, але не англійсько-монархічного покрою, тільки континентально-марксівської марки, значить мали симпатії до республіканства, які винесли з клясичних гімназій у старій Австрії, де їх без відповідних коментарів годовано латинською літературою з часів упадку Римської Держави: отже вони в боротьбі проти всякого Монарха бачили мимохіть боротьбу з „тиранією“. Історії України, обробленої з українського державницького становища, в нас тоді взагалі не було, а велика історія України М. Грушевського пропагувала любов до всяких „народніх рухів“, навіть очевидно бунтарських, бо Грушевський, сам вихований на ідеалах бунтарства, симпатизував навіть із очевидними зрадниками Рідного Краю, нпр. із т. зв. „татарськими людьми“, коли вони тільки бунтувалися проти Князів.

А маса як маса: на все піде, куди її потягне інтелігенція.

Між тими, що помагали робити повстання проти Гетьмана, був також я, тоді ще з переконання республіканець. Я укладав першу відозву поти Гетьмана, друковану в Білій Церкві, а властиво поправляв її, бо перший концепт, який мав у собі виключно лайку, написав мій знакомий ще зі студентських часів, а тоді „головний отаман“ бунту, Симон Петлюра. Я повикидав із того концепту що грубшу лайку та зложив ідеалістично-політичне оправдання бунту: мовляв виступаємо проти Гетьмана тому, що він згодився на федерацію України з Московщиною, а ми хочемо зовсім окремої, себто „самостійної“ Української Держави. Я вияснив Петлюрі, що без такого оправдання бунту зачинати не можна, і він згодився на те.

Само повстання, чи радше бунт проти Гетьмана, минув як у горячці. Не буду описувати його перебігу, бо не те ціль моєї статті. Скажу тільки загально, що ми довго не хотіли вірити німцям, які нас перестерігали, що з поваленням влади Гетьмана завалимо Українську Державу взагалі. Ми уважали себе „мудрішими“ від старих досвідчених людей, які нам це говорили, — ну й побачили криваві овочі свого діла.

В рік після завалення Гетьманської Держави і після страшних душевних тортур опинився я на еміграції в Відні

разом із галицьким Диктатором, Євгеном Петрушевичем, який у літі 1922. року вислав мене до Канади як галицького представника.

В березні 1923. року рада амбасадорів держав Антанти ухвалила відступити Галичину Польщі, отже треба було зліквідувати галицькі посольства, що й наступило. Восени 1923. був я вже у Злучених Державах Північної Америки і редагував маленький орган у Шікагу „Січові Вісти“, якому я змінив назву на „Січ“ (комплет того органу є в Бібліотеці Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові). За океаном вибув я п'ять літ; виїхавши з Шікага, редагував я ще в Філядельфії „Америку“, що виходила три рази на тиждень. Працював в ній сам один, „як палець“, навіть коректора не мав (зрештою таксамо, як в органах „Січові Вісти“ і в „Січі“).

В часі мого побуту в Америці спробував я понести в народні маси ідею про український монархізм як одинокий вихід з упокорення й нещастя, в яке пхнула наш нарід українська інтелігенція.

Зачав я про це говорити на засіданні Головного Віділу Січової Організації, який з виїмком голови, д-ра Степана Гриневецького, складався з самих робітників. Та заки я з республіканця став сам монархістом, минули літа. Мені тяжко було покидати республіканські погляди, з якими я зжився був від молоденьких літ, відколи в гімназії зачав читати латинських авторів і соціялістичні брошурки. Мої переживання після страшної катастрофи нашої державності трудно представити: було це якесь напів свідоме отупіння, подібне до того, яке описують люди, що зазнали дуже болючого удару в голову. В поезії, яку я все любив читати, знаходжу розмірно найкращий вислів того стану в старій Ріг-Веді, що повстала на яких 1800 літ перед Христом, де описується стан хаосу перед сотворенням упорядкованого світа. Наведу дотичне місце в перекладі німецького знавця Ріг-Веди, проф. Павла Дойсена:

Damals war nicht das Nichtsein, noch das Sein
Kein Luftstrom war, kein Himmel drüber her.
Wer hielt in Hut die Welt? Wer schloss sie ein?
Wo war der tiefe Abgrund? Wo das Meer?..
Von Dunkel war die ganze Welt bedeckt,
Ein Ozean ohne Licht, in Nacht verloren; —

Da ward, was in der Schale war versteckt;
Das Eine durch der Glutpein Kraft geboren*)

Прикро було признаватися навіть перед собою самим, не то перед іншими людьми, що хибні були мої дотеперішні погляди, в ім'я яких я ділав. Та годі було зробити інакше, як переломити фалшивий стид і сказати наперед собі самому: „Я робив зле й других тягнув до злого! Я причинився до страшного терпіння мого власного народу. Отже треба тепер старатися направити заподіяне зло“.

Я бачив у Канаді, як англосаське робітництво, отже робітництво наймогутнішої тепер раси на землі, зовсім не стидалося шанувати прилюдно пам'ять своєї Монархині Вікторії. В день її імянин йшло канадійське робітництво з вінками і квітами під її пам'ятник. Отже який же стид для нас, народу, що має поверх 50% неграмотних, визнати традиційну монархічну владу, яку визнавали наші батьки в часі, коли мали могутню державність. Аджеж не соромляться монархії такі висококультурні народи, як шведи й данці, що взагалі не мають неграмотних між собою (крім ідіотів від уродження). А норвежці за нашої пам'яті, відлучившись від Швеції, установили в себе монархію. Чи можливий був би в Японії такий величезний поступ у такім короткім часі якби японський нарід не мав у своїм серці привязання й пошани до своєї старої династії що править Японією від двох тисяч літ?

А з другої сторони який жах почався серед найбільшого народу на землі, китайського, коли його інтелігенція підкопала і знесла монархію! Якже той великий нарід кривавиться літами без уговку й масово гине з голоду. Якже там страшно виливають ріки відколи не стало порядкуючого монархічного центра, що дбає про утримання великих гребель і регуляцію тих рік.

А що діється в Росії після впадку монархії? Таж це жах, якого не бачило людство!

*) Тоді не було неістніння ні істніння,
Не було вітру ні небес над нами.
Хто був опікун світа? Хто обіймав його?
І де була глибока пропасть? Море?...
Усенький світ кругом покрила темрява
Мов океан без світла, загублений в ночі; —
Та з муки вогняної вже щось родилося,
Воно було — в посудині було укрите...

Переконавши себе, почав я переконувати інших, що є тільки один вихід із нашого хаосу: признати легальну монархію в Україні. З моєї довгої агітаційної практики знав я, що кличі для народу, мусять бути короткі, ясні, зрозумілі, конкретні. Отже потребу української монархії узаasadнював я одним кличем, двома словами: Потрібний Господар! Але як вияснити таке складне поняття, як легалізм? Бо сам клич про Господаря не вистарчає серед такої занархізованої маси, як наша. Не вистарчає з тієї простої причини, що в таких божевільних обставинах кожний агітатор, кожний утриманок чужих шпiонських бюр вважає себе покликаним бути господарем („отаманом“) України. Значить, сама пропаганда українського монархізму, без конкретного вказання, хто має представляти той монархізм, може дуже легко ще побільшити й без того страшний хаос. На те є тільки одна рада: легалізм. Значить видвигнення правоправної (легальної) Династії. А котра ж правоправна Династія України? Як її зрозуміло й коротко представити народові?

Після довгої надуми прийшов я до переконання, що є тільки одна зрозуміла і правдива ціха легальности правоправної Династії, ціха, якої не можна ні збити, ні повалити. Легалізм полягає не на тім, що було, а не на тім, що є, або може бути. Тільки минувшість незмінна. Тільки вона може бути постійною точкою в кітлуванні страшного хаосу. Тільки з незмінної минувшини може вирости тривке майбутнє.

Кажучи популярно, легальна Династія, це Династія, яка вже була. Династія значить рід, родина, сім'я. Ось живий зародок і центр держави, звязаний поправді з минувшиною, з історією — і тимсамим з теперішністю й із будучністю. Ми в тім добрім положенні, що нема потреби розбиратися між кількома династіями, бо відновила свою владу над Україною тільки одна з наших династій: Гетьманський Рід Скоропадських.

Зовсім не важно, що ця Династія в нашім хаосі не могла довго вдержатися. Це річ зрозуміла, що так музіло статися в таких обставинах, і було б дивно, якби сталося інакше. Важне тут тільки те, що знайшовся чоловік із такого роду, який колись мав владу в Україні, і що він відновив українську традиційну владу. Вона була, вона є, вона буде, як тіль-

ки ми того хочемо. Навіть не всі ми, вистарчає частина з нас, але перейнята вірою в ту ідею й діяльна в ім'я тієї ідеї.

Як я переконав себе, то вже легко було переконати інших. На засіданні Головної Старшини Січової Організації, що складалася майже виключно з робітників, вистарчила одна розмова, щоби переконати їх, що Україну з хаосу може вивести тільки один Господар, але Господар правний, що тим правним господарем був, є й має бути Гетьман Павло. Робітники це люди практичні вибір їх буває з природи розумний. Коли вони вислухали аргументації, короткий час тривала мовчанка. Вони думали, а потому всі щодо одного сказали: „Так, нема іншого виходу“.

Я прочував наперед, таку їх відповідь, бо бачив по них, що це люди розумні. Потому я не раз говорив їм, що їх постанова, постанова малого гуртка робітників, мусить бути така тверда, що навіть, якби зрадив ту ідею творець гетьманської ідеології Липинський і я, її перший пропагатор в Америці, то вони повинні не слухати нас обох і далі з вірою триматися правного Господаря України, хочби Його не знати як опльовували та оклеветували різні-прерізні українські інтелігенти.

Пропаганда та впала на добрий ґрунт і я ще сам дожив радісної хвилини в великім нещасті: коли хорий Липинський у найвищім роздраженні почав нищити те, що сам творив, коли почав намовляти інших інтелігентів до бунту проти легального Гетьмана й розписувати листи також до нашого робітництва в Америці зі зазивом до бунту — я, затривожений тим, написав зі Львова кілька листів до Америки зі запитом, чи наша робітнича організація витримає той найтяжчий зі всіх ударів. І з кількох сторін одержав я відповідь: „Українські робітничі організації, ще раз заявили за правним Господарем України, витримали при Нім так, як ви їм радили, немов прочуваючи, що станеться: робітники не послухали Липинського, ні інтелігентів, що були охочі до бунту“.

Тоді я відітхнув. І була це одна з найприємніших хвилин у часі моєї 40-літньої політичної праці (я дуже вчасно зачинав її). Вартість українського народу й особливо його робітництва зросла в моїх очах як ніколи передтим.

Так представив я тут два головні моменти з минувшини гетьманського руху за океаном: коли групка найрозумні-

ших українських робітників у Шикагу перший раз рішилася стати при легальнім Господарі України й коли робітнича організація під проводом тієї еліти робітництва видержала удар в ідею української монархії, удар, який походив із руки творця ідеології українського монархізму Вячеслава Липинського.

Які це дивні появи, які дуже змістовні, повчаючі, цікаві й важні! Були ще цікавіші події в історії гетьманського руху за океаном, але важніших не було.

З тих іще цікавіших подій згадаю три:

І. Коли я так монтував український гетьманській рух між нашим робітництвом у Злучених Державах Півн. Америки, рівночасно в Канаді, яку я недавно опустил (і де я також тут і там висказував свої думки), появилася молодий студент стислої філософії католицького університету в Люблині, Володимир Босий. Я його особисто не знав і до того часу навіть не чув про нього, а вперше довідався я про його роботу з газетки, яку він почав видавати. Цікава це була газетка — молодечим запалом і неймовірним розмахом, який не рахувався з нічим, але то буквально з нічим! Молодий чоловік, який схопив суверенне перо в руку, почав ним ділити Канаду на округи, в яких викликав з неістніння цілі „бригади“ і тим подібні сили. Розуміється, все те істнувало покищо в його уяві, але він відважно писав про це в газеті. Того свого великого розмаху не навязував він до ніякої означеної української Влади, а просто зачинав історію від себе, як звичайно роблять наші молоді люди.

На подану в його газеті адресу написав я до нього листа з признанням для запалу в його газетці, але рівночасно з пересторогою й запитом, до чого він дійде по році або по двох, коли він уже тепер, на самім початку, оперує такими силами, як „бригади“ в місцях, де маємо напевно не більше, як кількох зорганізованих людей. Я писав йому, що по 2—3 літах треба буде виказати якийсь поступ, себто, інакше кажучи, треба буде писати, що з тих „бригад“ потворилися „дивізії“, „корпуси“ і цілі „армії“, бо коли поступу не буде, тоді буде впадок. Вкінці запитав я його, в ім'я чого підіймає він ті „бригади“ і предложив йому, щоб ми зіхалися на розмову в Детройті, майже коло канадійської границі. Мені до то-

го міста треба було їхати добрих парусот миль, а йому коротше.

Молодий чоловік відписав, пропозиція прийняв і приїхав точно на означений день. Ми зустрілися в готелі, якого імени вже собі не пригадую, але добре памятаю, як він виглядає, яка в нім була кімната цеглястої краски й подертий хідник на долівці. Зафундувала нам той готель наша убога тоді Січова Організація в Детройті, організація дуже гарна, яку часто згадую з дійсною приємністю. А побут у тім убогім готелику був для мене приємніший, ніж у неодній палаті.

Я своїм звичаєм передовсім випитав молодого чоловіка хто він, де вчився, чого вчився і що дотепер робив. Не забуду ніколи його веселого оповідання про те, як він, син убогих родичів, дістався на університет у Люблині й хотів там студіювати філософію, доконче філософію і то стислу.

— Отже прийшов я до ректора університету, — оповідав мені п. Босий — представився і висказав свій замір.

— Czy pan ziemianin? — питає ректор.

— Ні, — кажу.

— Bo to widzi pan studiowanie ścisłej filozofji w terażniejszych czasach miałoby raczej wdedy, gdybym pan był posiadaczem dóbr, miał swoich ekonomów, rządców, i skończywszy uniwersytet, urządził u siebie we dworze ładną bibliotekę i gdyby tak jesienią oficjaliści i służba zebrali panu już wszystko z pola, zapalili panu dobrym drzewem w kominku, a pan po ładnej kolacji, przy kieliszku dobrego wina czytał sobie np. Platona lub Arystotelesa. Jeżeli pan niema dóbr ani innego majątku, to radzę panu studiować jakiś bardziej praktyczny dział, a nie ścisłą filozofię.

— Ні, — відповів адепт на стислого філософа, — я таки хочу студіювати філософію і то стислу.

— На, to trudno, jeżeli pan koniecznie chce, to proszę studiować.

Не буду дальше оповідати бідної долі вбогого студента, бо вона сюди не належить. Згадав я дещо про нього, бо це характеризує вдачу того чоловіка, уродженого до роблення руху й викликування запалу.

Ми переговарили цілу ніч до рана, до білого дня — і він згодився перестати уживати фантастичних назв у роді „бригад“ і т. п. та зуніфікувати свої групки в одну організацію.

з американськими робітничими Січами під одним спільним проводом із головним осідком у Шікагу, з признанням легального Гетьмана України Павла, як шефа велико-української Династії.

Були це маленькі початки розросту гетьманської організації, але важні тим, що підіймалися майже рівночасно в двох великих державах за океаном: значить ми в Злучених Державах могли вже покликуватися, що маємо організацію в Канаді, а наші канадійські організації могли покликуватися на зв'язок із гетьманськими організаціями в Америці, — що мало для нашого руху не якебудь значення.

II. До подібно цікавих подій належав цикл викладів, який я виголосив в „Українським Народнім Домі“ в Детройті, столиці Форда, перед чисто робітничою публікою. В тих викладах, заповіджених друкованими летючками, представив я головні причини катастрофи української державности, а саме підірвання віри в народі та понехання монархічної традиції наших батьків. Далі викладав я ідеологію Липинського і свої вище представлені погляди на те, як вийти з нещасливого положення.

Був то час, коли між українським робітництвом в Америці переважали наші збольшевізовані люди, нераз дуже перейняті московською агітацією. Вони тяжко побили були на вулиці галицького посла в Америці, д-ра Льонгіна Цегельського. Розуміється, я також побоювався, що й мене кожної хвилини можуть закидати на сцені камінням або рубанимь полінами. Одначе цілий цикл викладів минув спокійно. Щобільше, загал слухачів виявив очевидну прихильність до голошених мною поглядів. Увесь час я листувався з пок. Вячеславом Липинським. Я писав йому, що свою гетьманську пропаганду в Америці вважаю експериментом, від удачі або невдачі якого зроблю залежний мій погляд на духове здоровля нашого народу. Експеримент удався так, що перейшов усякі сподівання: приблизно в рік після виголошення згаданого циклу викладів, українське робітництво в Детройті під гетьманськими прапорами і транспарентами урядило таку демонстрацію в тім міліонівім місті, що трамваї мусли поставати, заки перейшов їх похід.

Признаюся, що нічого подібного я не припускав навіть у найсміліших думках. Цей прекрасний відгомін, який знай-

шла ідея української монархії в робітничій класі, в правдивім фабричному пролетаріаті, та ще до того в республіканській державі — переконав мене, що наш нарід має здоровий державницький інстинкт, який баламутить у нім його власна інтелігенція. На підставі свого досвіду можу тепер сміло сказати молодому поколінню, що воно може твердо йти монархічним традиційним шляхом батьків, на яким підпре його простий нарід і на яким вийде з хаосу та дійде до своєї держави.

Свій одвертий виступ із монархічною ідеєю перед робітничою клясою я уважав небезпечним для себе й дивився на нього щиро як на спробу покути. І тоді переконався я, який милий овоч приносить щира покута.

III. Вкінці третя, подібно ж цікава подія, це був п'ятий Січовий Зїзд, який відбувся в Філадельфії і тривав два дні: 30 і 31. травня 1924. р. Той зїзд мав переломове значення в житті гетьманських організацій за океаном. Після докладного обговорення справи на засіданнях головної централі „Січей“ у Шікагу рішили ми переломити вкорінений звичай виборности в організації, а завести на його місце іменування старшин (з виїмком скарбника, щоб ніхто не мав права посуджувати нас, що хочемо захопити гроші через іменованого урядника). Що значить переломити принцип виборности в такому краю як Америка і серед такої розагітованої еміграції, як наша, знає тільки той, хто там був і переживав часи найбільшого розбурхання мас. Підчеркую, що ми, підготовляючи таку реформу, не знали про спроби Гітлера і про нову засаду провідництва, яка виринула в Європі, як свого роду сурогат (намістень) поваленого в Європі монархічного ладу. Почта з краю доходила ще дуже не правильно й рідко. Серед постійного напруження та безнастанної агітації ми не мали часу ні змоги інтересуватися тим, що діялося поза нашим народом.

Головний виділ Січової Організації припоручив мені реферат у тій справі. Я виготовив його дуже старанно, але весь час, навіть як уже його виголошував на зїзді, я побоювався, що внесення на скасування засади виборности провалиться основно. Розуміється, це було б не спинило моєї дальшої праці в тім самім напрямку, але було б значною перешкодою в реформі організації.

Яке ж велике було моє здивування, коли після виголошення реферату увесь зїзд, зложений майже виключно зі самих робітників, заявився буквально о д н о д у ш н о за скасуванням засади виборности у всіх січових організаціях в Америці й Канаді! Тоді я знову переконався в жертвенности нашого народу, коли йому щиро і зрозуміло представити в чім річ і що треба робити. Про той переломовий зїзд видали ми окрему брошуру п. н. „Памятка з пятого Зїзду Січового у Філадельфії“, Шікаго (Ілинойс), 1924, стор. 31.

Цікаво було б представити ще головні аргументи противників української монархічної ідеї, з якими я увесь час стрічався і способи, якими ті аргументи старався я збивати. Одначе мій спомин уже й так прибрав більші розміри, ніж я зразу хотів. Отже, коли Бог дасть здоровля, може представлю ту справу в однім із дальших альманахів, — коли цей неспокійний час дасть змогу їх видавати.

РІД СКОРОПАДСЬКИХ (Історично-генеалогічна студія)

В галерії старих українських родів одно з перших місць займає рід Скоропадських, якого члени продовж трьох століть вписували свої імена в золоту книгу минулого України.*)

ХВЕДІР СКОРОПАДСЬКИЙ (I).

Увіходить рід Скоропадських в українську історію в половині XVII. віку, а то в особі Хведора Скоропадського, що вийшовши з західніх земель (деякі дослідники приймають, що з Підляшшя), оселився в Уманщині та покозачився¹⁾

Коли вибухло повстання Великого Гетьмана Богдана Хмельницького, то — як подає родинна традиція — Хведір Скоропадський являється одним з перших, що зголосилися на службу Батьківщині, та гине в кривавому бою над Жовтими Водами (1648).²⁾

*) Тут подамо силуетки безпосередніх предків Гетьмана Павла та визначніших представників роду Скоропадських. Інших членів знайде читач у генеалогічній таблиці ч. 1. Для кращої орієнтації відзначаємо тільки предків Гетьмана Павла.

Римські числа в дужках по йменню — вказують генерації.

¹⁾ Русская Родословная Книга, издание „Русской Старины“ Т. I, Спб. 1893, стор. 294; — Храевичъ К.: Скоропадские, стаття в „Русскимъ Биографическимъ Словарѣ“, Том: Сабаневъ-Смысловъ, Спб. 1904, стор. 610; — Дорошенко Д., Історія України 1917—1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930, стор. 22; — Коструба Т.: Гетьман Іван Скоропадський (1709—1722), Львів. 1932, стор. 10; — Левицький В.: Українська державна путь, Львів, 1933, стор. 137.

²⁾ Лазаревській А.: Семья Скоропадскихъ. (1674—1758 г.). Люди Старой Малороссии, „Историческій Вѣстникъ“. Т. II. Августъ 1880, Спб. стор. 710;—Храевичъ: там же;—Коструба: там же;—Левицький: там же;

ІЛЛЯ СКОРОПАДСЬКИЙ (II).

Син Хведора, Ілля Скоропадський, теж либонь бере участь у бою над Жовтими Водами.³⁾ Родинна традиція подає ще, що він займав уряд „генерального референдарія надъ тогочасною Україною“. Але мабуть та відомість дещо поплутана; такого уряду в Гетьманській Україні не було, а в джерелах Ілля — на жаль — не виступає.⁴⁾

З жінки Хведора, княжни **Чорторійської**⁵⁾, народилося йому трьох синів: **Іван (III)**, **Василь (III)**, **Павло (III)**. З них два перші брали визначну участь в українському державному будівництві.

З ними починається вже документальна історія роду Скоропадських.

Найстарший, **Іван Скоропадський (III)**, став потому Гетьманом України. Щоби змалювати його діяльність, треба б спеціальної монографії. На тому місці подамо тільки характеристику його, сперту на джерелах, та висновках найновіших дослідників.⁶⁾

Народився він біля 1646, року в Умані.⁷⁾ „Є підстава — каже проф. Д. Дорошенко, — думати, що обидва брати (цебто Іван та Василь; можливо, що ще й третій, Павло. О. П.) здобули освіту в Київській Могилянській Академії“.⁸⁾

Політично-військову кар'єру розпочав він у Гетьмана

³⁾ див: прим. 2.

⁴⁾ Лазаревській: там же; Храчевичъ: там же; Порівн.: Крипякевич Іван: Генеральна Рада. Студії над державою Богдана Хмельницького,

⁴⁾ Лазаревській: ібід.; — Храчевичъ: ібід.; — Порівн.: Крипякевич ч. II, „Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка“ т. СXXXIX—CXL, стор. 73—81.

⁵⁾ Русская Родословная Книга: там же.

⁶⁾ З новіших праць про Гетьмана Івана Скоропадського слід згадати: статтю Храчевича К.: Скоропадский, Иванъ Ильичъ, гетман Малороссии (1708—1722 гг.) в „Русс. Біогр. Слов.“ Том як вище, стор. 611—614; одинокий в українській мові синтетичний нарис, вище цитована праця Т. Коструби (сторінок 32); дуже важну студійку др. М. Андрусяка: Іван Мазепа та Іван Скоропадський, „Літоп. Черв. Кал.“ 1933, ч. I стор. 17—20; — розділ йому присвячений в „Нарисі Історії України“ Д. Дорошенка, Т. II, Варшава, 1933, стор. 167—185; — та дві характеристики Івана Скоропадського: Вячеслава Липинського в „Листах до братів-хліборобів“, (1926), стор. 522—523, та Дорошенка Д. в „Історії України 1917—1923 рр.“ Том II, Ужгород 1930, стор. 22—24.

⁷⁾ Лазаревській: там же;—Модзалевській В. Л.: Малоросійській Родословникъ. Т. IV: П-С, Київ. 1914. стор. 661; — Коструба: там же, стор. 10.

⁸⁾ Дорошенко Д.: „Історія України 1917—1923 р.“. Т. II. стор. 22.

Петра Дорошенка (1665—1676), а потому перейшов до Гетьмана Михайла Ханенка (1669—1674), колись уманського полковника.⁹⁾ Коли турки в р. 1674 знищили Умань і Правобережжя, вступає Іван Скоропадський на службу до Гетьмана Івана Самійловича (1672—1687), де зібралися бувші дорошенківці та ханенківці з Іваном Мазепою у проводі.¹⁰⁾

Скоро робиться близьким співробітником Мазепи — і коли Мазепа стає Гетьманом, виповняє важніші дипломатичні місії (в р. 1693 до царя,¹¹⁾ в р. 1703 до запорожців¹²⁾, та займає різні генеральні уряди (генерального бунчужного в рр. 1698—1699, другого генерального осавула в рр. 1701—1706), врешті дістає пост стародубського полковника, дуже важний з огляду на сусідство з Москвою (1706—1708).¹³⁾ На тім становищі застає його розрив Мазепи з Москвою та війна українсько-московська. Через різні стратегічні помилки шведського командування, опинився Іван Скоропадський у московському таборі¹⁴⁾ і прийняв від царя Петра І. уряд Гетьмана України, з метою рятувати те, що ще не страчене (6/XI 1708).

„Хоч цей новий уряд Скоропадського вкладає на нього тягар репрезентувати усе те українське козацтво, що ставилося ворожо до змагань Мазепи, то всетаки в близьких до Мазепи кругах уважали глухівського гетьмана за свого“, — стверджує дослідник відносин Скоропадського до Мазепи.¹⁵⁾

⁹⁾ Андрусяк М.: там же, стор. 17 і 20.

¹⁰⁾ Модзалевскій В. Л., там же, стор. 661; — Коструба там же — Андрусяк М.: там же.

¹¹⁾ Бантышъ-Каменскій Д. Н.: Источники малоросс. истории, в „Чтенияхъ въ Общ. Истории и древн. Росс. при Моск. Университетѣ“, 1859, кн. I. отд. II, стор. 11 і 13; — Андрусяк: там же, стор. 17.

¹²⁾ Эварницкій Д.: Источники для истории запорожскихъ козаковъ, Т. I. Володимир, 1903, стор. 935—950; — Андрусяк: там же.

¹³⁾ Лазаревскій: наведений твір, стор. 711; Храевичъ: нав. тв., ст. 612; Модзалевскій: нав. тв., ст. 661; — Коструба: нав. тв., ст. 10; Андрусяк: нав. тв., ст. 17—18.

¹⁴⁾ Adlerfeld G.: The Military History of Charles XII. Т. III, Лондон 1740, (англ. переклад шведської праці надвірного історіогра Карла XII), ст. 60; — Norberg G. A.: Leben Karl des Zwölften (німецький переклад праці сповідника Карла XII), ч. II, Гамбург, 1746, ст. 88—89 і Histoire de Charles XII. (франц. переклад), Т. II, Гага, 1748, ст. 241—242;

¹⁵⁾ Андрусяк: нав. тв., ст. 18—19.

І справді, хоч офіційно ставився він ворожо до змагань Мазепи, оставав з ним,¹⁶⁾ а потому з його наслідником Гетьманом Пилипом Орликом¹⁷⁾ (1710—1742), надалі в близьких зносинах. Орлик був навіть рішений зректися на його користь булави.¹⁸⁾ Приймав Скоропадський навіть участь — через своїх відпоручників — у творенні знаменитої Орликової конституції (з 5/IV 1710 р.).¹⁹⁾

Становище Скоропадського, як Гетьмана України — було нележке. Йому доводилося — на старі літа — здержувати розгін переможця Петра I, в його реформаторських змаганнях, що мали на меті знищити автономію України. Зі завдання свого вивязався совісно. Давніші історики (головно В. Антонович)²⁰⁾ закидували йому консерватизм, гейби щось злого. Але ж, — як виказує великий історіософ Вячеслав Липинський, — „життя одначе показало, що та консервативна політика, яку репрезентував Іван Скоропадський, була єдине доцільною. Вибраний по його смерті реформатор і поступовець Полуботок потрапив тільки згинути в московській тюрмі. Хоч це і дало ореол самому Полуботкові, пер-

¹⁶⁾ На те вказують: реляція висланника шведських протестантів Крманна до Карла XII і звіт курієра зо шведської квартири французькому послові в Стокгольмі Кампредонові, з початків 1709 р. Реляція Крманна поміщена в *Monumenta Hungariae Historica, Scriotores*, T XXXIII, Будапешт, 1894, стор. 594; Перший подав про неї звістку (в укр. історіогр.) Ст. Томашівський, в праці: Словацький висланник на Україні (1708—1709). „Наук. Збірн. присв. проф. Мих. Грушевському...“, Львів 1906. Це місце на ст. 338 і окрема відбитка, стор. 38. Реляцію Кампредонові подав Ілько Борщак, в праці: Шведчина і французька дипломатія. „Наук. Збірник Істор. Секції УАН за р. 1928“, Київ, ст. 82; Порівн.: Андрусак: нав. тв. ст. 19; — Коструба: нав. тв. ст. 11. Повищі реляції потверджують думку, що її давніше висказав письменник В. Будзинівський у своїх працях: *Наші Гетьмани*, Львів 1907, ст. 161. і *Гетьман Мазепа*, Львів 1909, стор. 45.

¹⁷⁾ і ¹⁸⁾ Лист Орлика до Скоропадського з 21/IX. 1711 р. надрук. в „Чтеніяхъ въ Общ. Ист. и Др. Русс. при Моск. Унив.“ 1847, кн. I. ст. 35—36;—Костомаров М.: Мазепинці. „Руска Істор. Бібл.“ Т. XVIII. Львів 1896. стор. 96; порівн.: Коструба: нав. тв. ст. 11—12 і 19—20.

¹⁹⁾ Лист Ілька Борщака до Т. Коструби з 9/VI. 1932 р. в яким п. Борщак — визначний дослідник доби Мазепи й Орлика — подає ту вістку, на основі нотатки Орлика на примірнику бендерської конституції, який удалось тому вченому віднайти у Франції. За уділення мені повищого листа, складаю п. Теофілеві Кострубі свою щирю подяку.

²⁰⁾ Антонович В. *Коротка історія Козаччини* (2 вид.), 1897, ст. 167.

сонально чесній і гарній людині, але реально державність українська на цьому стратила, бо була по смерті Гетьмана Скоропадського зведена майже нінащо“.²¹⁾

При тім всім не забув Гетьман Іван Скоропадський і за своїх давніх товаришів-мазепинців, що каралися тепер на еміграції. Як міг, старався їх притулити в Україні, не зважаючи на доноси своїх таки землячків (Забіла, протопіп Лисовський, чернець Дамаскин).²²⁾

Важко доводилося старому Гетьманові зносити удари, що їх завдавав Україні Петро I, коли устанавляв свого резидента при Гетьмані (Ізмайлова, 29/VII 1709 р.), висилав раз-по-раз нових козаків на каналові роботи, та вкінці коли покликав до життя „Малоросійську Колегію (29/IV. 1722 р.). Того останнього не міг він таки знести: помер з журби 3. липня 1722 р. в Глухові, коли всі його протести в царя нінащо не здалися. Поховали його 5. липня в поблизькому Гамаліївському монастирі, в церкві святого Харлампія.²³⁾

Женився Гетьман Іван Скоропадський два рази. Першою жінкою була (від 1675 р.) Пелагія Каленикович, (Калениченко), дочка Никифора, чернигів. полк. осавула,²⁴⁾ а другою (від б. 1700 р.) Анастасія Маркович, дочка Марка Марковича, а вдова по генер. бунч. Константинові Голубові, що як „Гетьманиха Настя“, відіграла чималу роль в історії України (* б. 1671 † 19/XII 1729).²⁵⁾

Від тих жінок мав Гетьман по одній дочці. Перша Іри-

²¹⁾ Липинський: нав. тв. ст. 522.

²²⁾ Косгомаровъ Н. И.: Собр. соч., Ист. моногр. и иссл. Кн VI. Т. XVI, Мазепинцы, ст. 752—753; Андрусак: нав. тв. ст. 20.

²³⁾ О мѣстѣ погребенія малроссійскаго гетмана, Ивана Скоропадскаго, составленно потомкомъ самаго Гетмана Васильемъ Ивановичемъ Скоропадскимъ: „Чтенія в имп. общ. ист. и древн. росс. при Моск. Унив.“, 1847 года № 9, Москва, IV, Смѣсь IX, ст. 20;—Модзалевскій В. Л.: нав. тв. ст. 663, — Коструба: нав. тв. ст. 10; — К(оструба). Т(еофиль): Замітка про могилу Гетьмана Івана Скоропадського, писана 1813. р. „Хліборобський Шлях“, 1933, . 10 (22); Білецький О.: Гробниця Скоропадських у Гамаліївському монастирі, „Хліборобський Шлях“, 1933, ч. 11 (23).

²⁴⁾ Вмерла біля 1699 р. Пор. Лазаревскій: нав. тв., ст. 710—711;—Модзалевскій: нав. тв. ст. 662.

²⁵⁾ Лазаревскій: нав. тв. ст. 711 і сл.; — Модзалевскій: там же; — В. Заїкин, Гетьманова Настя Скоропадська, „Нова Зоря“, 1929, ч. 95

на (IV) (* б. 1679 р. † по 1744), стала жінкою бунчукового товариша Семена Лизогуба, а друга Уляна (IV), (* 9/III 1703, † 13/III 1733)) була замужня (12. X. 1718 р.) за Петром Петровичем Толстим, ніжинським — з волі царя — полковником, першим москалем на українському полковницькому уряді.²⁶⁾

ВАСИЛЬ СКОРОПАДСЬКИЙ (III).

Другим сином Іллі був Василь Скоропадський, безпосередній предок Гетьмана Павла (IX). В р. 1674 перейшов він разом із братом Іваном на Лівобережжя до Гетьмана Івана Самійловича (1672—1687),²⁷⁾ та почав по тодішньому звичаю, свою кар'єру в Генеральній Військовій Канцелярії, щояк каже проф. Дмитро Дорошенко — „була свого роду дипломатичною і державно-юридичною школою для тодішньої заможнішої старшинської молоді“.²⁸⁾

В р. 1676 дістав уряд канцеляриста й на тому уряді проявляв чималі дипломатичні здібності. Гетьман Іван Самійлович радо доручав йому, не зважаючи на молодий вік, дуже делікатні нераз дипломатичні місії, що вимагали неабиякого розуму та бистроти ума. І так у жовтні 1676 року їде він разом із братом Іваном і Семеном Кульженком у Москву з письмом Гетьмана, у грудні того ж року посилає його вже Гетьман до Москви самого. Виповнює теж доручення Гетьмана і в 1682 р., а саме разом із козаками березинської сотні витає нових володарів Москви, Івана V та Петра I Олексієвичів.²⁹⁾

За гетьманування Івана Мазепи займає пост сотника в Березні, чернігівського полку (1697—1709) та бере участь у воєнних походах Великого Гетьмана, приміром в поході на Старий Константинів в 1705 р.³⁰⁾

За гетьманування свого брата Івана стає чернігівським полковим обозним — начальником полкової артилерії

²⁶⁾ Лазаревській: нав. тв. 718—719; — Модзалевській: нав. тв. 663.

²⁷⁾ Модзалевській В. Л.: нав. тв. ст. 661—662; — Храчевичъ: нав. тв. ст. 610.

²⁸⁾ Дорошенко Д.: нав. тв. ст. 24.

²⁹⁾ Модзалевській: нав. тв. ст. 662; — Лазаревській: нав. тв. ст. 719.

³⁰⁾ Модзалевській: там же; — Храчевич: там же; — Дорошенко там же; — Лазаревській: там же.

(1713—1721), а опісля (1726 р.), генеральним бунчужним цебто генерал-адютантом Гетьмана.³¹⁾

Помер у 1727 році.³²⁾ Василь Скоропадський женився два рази: з невідомою з імени дочкою Павла Голубовича, генер. осавула († до листопаду 1695 р.), та з Ксенею Томівною (в р. 1705). Від другої жінки мав двох синів: Михайла [диви нижче: Михайло Скоропадський (IV)], та генер. осавула Івана (IV) († до 1746 р.) і двох дочок: Анастасію (IV) († 1/IV 1723), жінку бунч. тов. Хведіра Кочубея († 1729) і Параскевію (IV), жінку хорунжого Ген. Військ. Канц. Івана Забіли.³³⁾

Третім сином Іллі був **Павло Скоропадський (III)**. Коли турки напали та знищили Умань (1674 р.), попав він у їхню неволю й перебував там понад 30 років, поки старанням брата-Гетьмана Івана не відбив його батуринський козак Павло Козловський.³⁴⁾ Про його діяльність не маємо майже ніяких відомостей. Знаємо тільки, що був бунчуковим товаришем. Помер у 1739 році. З жінкою, яку мабуть привіз з Туреччини, мав сина, бунчук. товар.³⁵⁾ Тимотея (IV) († 1764) і дочку Тетяну (IV), що вийшла заміж (1729 р.) за бунчук. товариша Хведора Посудевського († до 1764). Лінія та вимерла на внучці Тимотея Анні (VI), що жила біля 1790 р.³⁶⁾

МИХАЙЛО СКОРОПАДСЬКИЙ (IV).

Син Василя, Михайло Скоропадський (* б. 1697 р.),³⁷⁾ діставши високу освіту, скоро вславився як непересічний промовець та вважався одним із найвидатніших діячів половини XVIII віку. Займав він від 1715 р. посаду бунчукового товариша, в 1733 р. став найпершим із поміж бунчукових товаришів, а 21/XII 1735 р. дістав універсал Генеральної Військової Канцелярії на звання бунчукового товариша. Брав участь у дагестанському поході проти Авдігірея Шахмала (в Кав-

³¹⁾ Модзалевскій: там же.

³²⁾ Лазаревскій: там же; — Модзалевскій: там же.

³³⁾ Усі дати з цит. праці Модзалевського, ст. 663—665; — Пор. Генеал. табл. ч. 1.

³⁴⁾ Лазаревскій: там же ст. 726—727. Подає тут автор опис тої події зроблений самим Козловським; — Храневичь: Скоропадські, як вище, ст. 610.

³⁵⁾ Лазаревскій нав. тв. ст. 727; — Храневичь: там же.

³⁶⁾ Модзалевскій: нав. тв. ст. 666. Диви генеальог. табл. ч. 1.

³⁷⁾ Модзалевскій: нав. тв. ст. 663.

казі, 1729 р.) та був „въ польскомъ и хотинскомъ походахъ“ (1739 р.).³⁸⁾ В році 1741 стає генеральним підскарбієм, цего міністром фінансів. Як такий перевів Михайло Скоропадський реформу в дотеперішній українській скарбовості та був основником першої упорядкованої скарбової системи Гетьманської України.³⁹⁾ Щойно в р. 1753, завдяки інтризі Теплова,⁴⁰⁾ доходить між ним та Гетьманом Розумовським до непорозумінь, внаслідок яких Михайло Скоропадський покидає свій пост, по дванадцятьох роках праці.⁴¹⁾ Як це видно з багатьох місць в „Дневних Записках“ відомого мемуариста тих часів, Якова Марковича (* 1690, † 1770), проявляв він чимале зацікавлення літературою, передплачував і закордонні часописи і книжки та мав чималу бібліотеку. Вважається теж поруч гр. Андрія Полетики (* б. 1692, † 1773) найбільшим українським бесідником тих часів.

Йому приписують прекрасну „Рѣчь о поправленіи состоянія Малороссіи“, з перших років гетьманування Кирила Розумовського (1750—1764).⁴²⁾

„Кому-ж — каже він у тій „Рѣчі“, — треба їх (нешастя України О. П.) приписати? Чи не нашим внутрішнім непорядкам і міжусобицям, не властолюбію приватних людей? Чи не залишенню загального добра, а шуканню свого власного? Чи ж не злomu вживанню законів? Не згадуючи і про другі безчисленні непорядки — візьміть тільки під увагу і здоровим розумом розгляньте історію предків наших та порівняйте їхнє становище з теперішнім. Де ж нині ті славні мужі, що своїм розумом і пером захищали вольності Батьківщини нашої і благоумно нею правили? Де нині ті славні воїни, перед якими тремтіли многі європейські та азійські народи, перед якими дрижала Таврика та Константинополь, і які вкінці розірвали Польщу, велику тоді й сильну в світі державу? Сміло скажу, що їх немого у нас осталося і що гірше — перевелися вони в останніх роках, майже на очач

³⁸⁾ Модзалевскій: нав. тв. ст. 663—664; — Лазаревскій нав. тв.: ст. 724.

³⁹⁾ Левицький: нав. тв. ст. 140.

⁴⁰⁾ Киевская Старина 1882, X. ст. 119.

⁴¹⁾ Киевская Старина 1882, XI. ст. 303—307; — Дорощенко Д.: нав. тв. ст. 24.

⁴²⁾ Рѣчь о поправленіи состоянія Малороссіи „Киевская Старина“, 1882, X. стор. 119—125.

батьків наших і наших. Але мені і слів не вистане, якщо захочу широко вияснювати упадок Батьківщини нашої та вичисляти всі наші нещастя. І так, краще мені звернути мое слово до вас, шановні збори, і просити вас, ради любови Батьківщини, ради власної вашої і потомків ваших чести і хісна, зберіть усі сили ума вашого, підкріпіть їх патріотичним запалом і, відкинувши всі пристрасті та партикулярні користи, подумайте про відновлення давніх вашої Батьківщини порядків і благосостоянія. А якщо ви і мені дозволите мати між вами вільний голос, якщо прикажете виявити вам мій погляд, то я предложу все покоротці і так, як велить мені моя честь, совість і користь Батьківщини, яку люблю більше мойого життя“.⁴³⁾

Наведений уступ вистарчає за найкращу характеристику та виразно стверджує, що його автор палав великою любовю до Батьківщини та щиро приймав собі до серця її долю, і що всі його стремління були спрямовані в тому напрямку, щоби знайти вихід із невідрадного положення.

Помер він 2. січня 1758 р. в Глухові, де й похований у церкві св. Миколи.⁴⁴⁾

Михайло Скоропадський був тричі жонатий, а саме з Уляною кн. Четвертинською (б. 1717 р.),⁴⁵⁾ від 7/IV 1725 з Параскевією Апостол († 1/XI 1731), вдовою по бунчуковому тов. Михайлові Дунін-Борковському, та з Мартою Ширай († 29/II. 1764), вдовою по військовому канц. Іванові Чарнишові.⁴⁶⁾ Народжені з другої жінки, дочки Гетьмана Апостола, два сини: Іван (V) та Яків (V), відіграли велику ролу в останніх роках Гетьманщини.⁴⁷⁾

Іван Скоропадський (V) народився 9/VIII 1727 р. в Сорочинцях. ⁴⁸⁾ Скінчивши курс у Київській Академії та відбув-

⁴³⁾ „Рѣчь“ як вище, ст. 121.

⁴⁴⁾ Модзалевскій: нав. тв. ст. 665.

⁴⁵⁾ Померла до 1725 р., Лазаревскій: нав. тв. ст. 722.

⁴⁶⁾ Лазаревскій: нав. тв. ст. 722—725; — Модзалевскій: нав. тв. ст. 665.

⁴⁷⁾ Третій син **Петро** († до 1785) був ротмістром л-гв. кірасірського полку і з жінкою Анною Милорадович (* б. 1744) мав дві дочки: Агапію (VI) і Параскевію (VI), що в 1795 р. стала жінкою Семена Неплюєва. Дочка Михайла Скоропадського (IV) від Четвертинської Анна (V) († б. 1740) була жінкою ген. майора Юрія Лівена (Модзалевскій: там же).

⁴⁸⁾ Модзалевскій, нав. тв. ст. 666.

ши подорож заграницю „въ нѣмецкія края“,⁴⁹⁾ брав живу участь у козацькому житті і 26/III 1752 р. став бунчуковим товаришем, а в 1762 році останнім генеральним осавулом. Посаду цю займав аж до 1781 р., коли було його відпущено з рангою бригадієра.⁵⁰⁾

В три роки по знесенні Гетьманства покликала Катерина II в Москву „коммісію для составленія нового уложенія“ (1767), цебто для установлення нового ладу. До тієї комісії вибрано від глухівського повіту Івана Скоропадського, як доброго знавця державного права.⁵¹⁾

Іван Скоропадський тішився великою популярністю, серед українського народу й козацтва. Коли він виїхав у Москву, наряд із нетерпеливістю вичікував „прїѣзда господина Скоропадскаго, которий прїѣдетъ Гетманомъ“.⁵²⁾

Москалі, хоч цінили його як людину не могли вибачити Іванові його любови до України. Губернатор гр. Румянцев пише у своїх листах до Катерини II, що він „при всѣхъ наукахъ... остался казакомъ“, а в листі з 27/II 1768 р., що „Скоропадскій всѣхъ прочихъ руководитель, ибо возмечталъ быть выбраннымъ въ гетманы“. У відповідь гр. Румянцеву Катерина II пише, що „Скоропадскій ведетъ себя (в Москві С. П.), какъ волкъ, и ни съ кимъ изъ нашихъ знаться не хочетъ“.⁵³⁾ Помер він у 1782 році. Жінкою його була (від 23/V. 1759 р.) Уляна Кочубей.⁵⁴⁾

ЯКІВ СКОРОПАДСЬКИЙ (V).

Другий син Михайла, Яків Скоропадський, разом із бра-

⁴⁹⁾ Лазаревскій: нав. тв. ст. 725; — Храневичъ: Скоропадскіе, як вище, ст. 611

⁵⁰⁾ Модзалевскій: там же.

⁵¹⁾ Краткія Географическія, Политическія и Историческія извѣстія о Малой Россіи... изъ разныхъ мѣстъ собраны и изданы въ свѣтъ Васильемъ Рубаном. Спб. 1773, ст. 78.

⁵²⁾ Ефименко П.: Одинъ изъ протестовавшихъ. „Кіевск. Стар.“, 1882, III. ст. 606—607.

⁵³⁾ Храневичъ: нав. тв. ст. 610—611.

⁵⁴⁾ Нашадки його (останні це: Юрій (IX) * 11. X. 1873, член III—IV Думи; Зінаїда (IX). † 9/II. 1875, що вийшла заміж 1910 р. за Леоніда Кокowego та Василь (IX) * 6. II. 1876 † 6. XII. 1908) не відіграли ніякої помітної ролі в історії України. Тому подаємо їх тільки в генеал. таблиці.

том Іваном скінчив Київську Академію та відбув подорож у краї Західньої Європи.⁵⁵⁾

Повернувшись до України, займав різні уряди, а вкінці став генеральним бунчужним, останнім, що займав ту посаду. В 1764 р. став ще майором л.-гв. кірасирського полка. Помер 1785 р. Від 1761 року жінкою його була Евфрозина Закревська († 19/XII 1799),⁵⁶⁾ дочка генер. обозного Осипа.

МИХАЙЛО СКОРОПАДСЬКИЙ (VI).

Син Якова, Михайло Скоропадський,⁵⁷⁾ (* 19/IV 1764 р.) присвятився військовій службі, вже російській. Скінчивши Імперат. Сухопутній шляхотський кадетський корпус, став кадетом того ж корпусу (1785), а в лютім 1785 вийшов із нього з чином поручника. Внедовзі стає поручником глухівського карабінерного полка (1789), потому ротмістром кінно-егерського полка (1791), а врешті, як секунд-майор виходить із війська та проживає у своєму маєтку, де біля 1810 р. вмирає.

По році 1797 оженився він з Пульхерією Маркович (* б. 1775), та мав з нею дітей: Єлисавету (VII) (* 1800, † 1823), Віру (VII) (* 27/III 1801, † 12/II 1828); жінку ген.-адют. графа Павла Граббе, Наталію (VII) (* 1802, † 1818), Миколу (VII) (* б. 1803, † 1820) й Івана (VII).⁵⁸⁾

ІВАН СКОРОПАДСЬКИЙ (VII)

Син Михайла, Іван Скоропадський, був визначним громадянським та культурно-освітнім діячем. Народився він 30. січня 1805 року в Дунайській Слобідці глухівського повіту. Скоро віддався громадянській праці та вповняв різні горожанські уряди. Два рази (а то 21/IX 1844 і 17/IX 1849 р.) був він прилуцьким повітовим маршалом і губерніяльним маршалом Полтавщини (12/XI 1847 і 6/II 1851).

Був теж предсідником пирятинської рекрутської комісії, а вкінці (від 8/IV 1851 р.), став надвірним радником. Брав визначну участь при визволенні кріпаків та дбав про освіту

⁵⁵⁾ Диви примітка 49.

⁵⁶⁾ Усі дати за цит. працею Модзалевского, ст. 660—667.

⁵⁷⁾ Крім нього були ще чотири дочки та син Петро (VI). Потомків останнього з причини як вище, подаємо тільки в Генезал. табл.

⁵⁸⁾ Модзалевский: нав. тв. ст. 669.

свого народу. Ціла низка шкіл та гімназій в Україні завдячує йому своє існування. Вмер 8 лютого 1887 р. в селі Тростянці прилуцького повіту й тут його поховали.

В році 1849 оженився з Єлисаветою з роду Тарнавських, звісною фундацією Українського Національного Музею в Чернігові.⁵⁹⁾

Діти його Петро (VIII) і Єлисавета (VIII),⁶⁰⁾ записалися золотими буквами як громадянські та культурно-освітні діячі.

ПЕТРО СКОРОПАДСЬКИЙ (VIII).

Петро Скоропадський народився 6/III 1834 р. в селі Григорівці, конотопського повіту. Батько призначив синові військову кар'єру та віддав його до школи гвардійських підпрапорщиків. В р. 1851 (7/XII), виходить він із неї та стає корнетом л.-гв. кавалергардського полку (першого кінного полку гвардії). У кавалергардському полку відзначився великою відвагою і неабиякими воєнними здібностями та скоро авансував: 1/VI 1853 р. стає поручником, 4/IV 1859 р. штабс-капітаном, а 1/VII 1859 р. ротмістром. У роках 1854, 1863 і 1864 бере участь у походах на Кавказ, де за воєнні заслуги дістає в 29 році життя ступінь полковника (19/V 1863 р.) та стає кавалером цілої низки орденів. І так 29/VII 1864 р. дістав орден св. Станислава, II класу з мечами, а 25/XII того ж року дістає „золоту зброю“ (з написом „за хоробрість“), орден, що його дуже поважали в російській армії.

Та не зважаючи на свою блискучу військову кар'єру та на велику майбутність, що перед ним стелилася, повернувши з кавказької війни, покинув військову службу й відався всеціло громадянській праці. Ще як був в війську, захопився він новими ідеями, що панували тоді серед світліших умів громадянства.

Були це 60-ті роки XIX віку, себто часи, коли Олександр II переводив великі реформи, що мали на меті знести кріпацтво.

Петро Скоропадський був ревним апостолом тих ідей, і брав чинну участь у їх реалізуванні. Коли повстав у Полтаві „комітет для облекшення долі поміщицьким кріпакам“,

⁵⁹⁾ Модзалевский: нав. тв. ст. 671—672; Левицький: нав. тв. ст. 141.

⁶⁰⁾ Була ще дочка Наталія (VIII) (*14. VII. 1840 † 1890).

два рази вибірано Петра в його члени (11/VI 1858 р. і 4/IV 1859 р.).

За свої заслуги, покладені в акції знесення кріпацтва, дістав 17/IV 1861 р. медалю на Олександрівській ленті в пам'ять освободження кріпаків. Свою діяльність розвивав головню у своїй рідній Стародубщині, де до смерти обирали його повітовим маршалом. В р. 1869 (17/VI) іменовано його почесним мировим суддею стародубської округи, 30 вересня 1871 р. членом, а 10 вересня 1877 р. предсідником Стародубської Повітової Шкільної Ради і вкінці травня 1872 року почесним горожанином міста Стародуба. Працю Петра Скоропадського оцінювали й інші міста. Ось 17 травня 1878 р. став він почесним горожанином міста Погара. Чим був Петро Скоропадський для міста Стародуба — хай свідчить той факт, що 21 травня 1878 р. помістили його портрет „на вічні часи“ в Палаті Стародубської Повітової Управи. За громадянську працю дістав 27. червня 1875 р. орден св. Анни II кляси, 8. вересня 1878 р. титул дійсного державного радника, а 22. вересня того ж року — орден св. Володимира IV кляси. Помер із перепрацювання дня 30 червня 1885 р. в Києві, маючи всього 51 років. Поховали його в Гамаліївському монастирі,⁶¹⁾ що став „справжнім мавзолеєм лицарського роду наших Гетьманів“.⁶²⁾

Жінкою його була від 9 листопаду 1869 р. Марія зі старинного козацького роду Миклашевських (* 9/IX 1841, † 29/XI 1901).⁶³⁾

Єлисавета Скоропадська зам. Милорадович (VIII), сестра Петра (VIII), а тітка гетьмана Павла (IX) народилась 1. січня 1832 р. в селі Качанівка борзненського повіту.⁶⁴⁾ Ди-

⁶¹⁾ Модзалевскій: нав. тв. ст. 674—675.

⁶²⁾ Білецький О.: нав. тв. ст. 3 (диви прим. 23). Оснувала Михайлівський Манастир Гетьманова Настя (Модзалевскій: нав. тв. ст. 662). Крім Гетьмана Івана (III) і Петра Скоропадського (VIII), батька Гетьмана Павла (IX), знайшли тут вічний спочинок: сестра Гетьмана Павла Єлисавета (IX), (* 9. VI. 1878, † 12. VIII. 1899), мати Марія з Миклашевських († 23. XI. 1901). Отже цей манастир стає поволі некрополією Гетьманського Роду Скоропадських. (Порівн.: Білецький О.: там же)

⁶³⁾ Модзалевскій: там же.

⁶⁴⁾ Модзалевскій: нав. тв. ст. 675. Про неї появилися такі біографії: Хропаль, Похорон Єлисавети Іванівни Милорадович. Вісті з Полтави 15 (27) марця р. 1890. Правда (Львів) 1890 стор. 57—58; К(ониський Олександр): Єлисавета Іванівна Милорадовичка. „Зоря“ (Львів) Річ. XV., ч. 3 з I. (13 лютого) 1894 р. стор. 70; — Д(орошен)-ко Д(митро):

тячі роки та ранню молодість провела в Тростянці (прилущького повіту), в чудовому старинному козацькому дворіщі свого батька.

Відзначалася великою красою і вчасно — бо в 17. році життя вийшла заміж (1849 р.) за Льва Григоровича Милорадовича⁶⁵⁾ зі заслуженого в нашій історії роду, багатого дідача, що мав свої добра на Чернігівщині, Полтавщині й Катеринославщині та приятелював з Гоголем.

8. лютого 1879⁶⁶⁾ р. овдовіла і всеціло віддалася громадянській та освітній праці, якій віддавна присвячувала чималу увагу, завдяки м. ін. зустрічі з діячами Полтавської Громади.

Під кінець 50-их років XIX віку почалося дещо свобідніше життя в Україні. Повставали різні культурно-освітні товариства, що мали на меті просвітити народ й увільнити його з оков темноти. В Полтаві повстало таке товариство, „Українська Громада“, під проводом Дмитра Пильчикова, колишнього Кирило-Методіївця. В склад Громади входили крім нього ще: визначний письменник Олександр Кониський, брати Василь та Петро Трухови, Грицько Григоренко, Василь Кулик, Кузьма Шохин, Гр. Гавриленко (полтавський міщанин-столяр), Ковальський, Сильвестрович та інші.⁶⁷⁾

Тоді саме, як завжди зимою, проживала Єлисавета в Полтаві і познакомившись з членами громади, захопилася їх ідеями й сама вступила в її члени.⁶⁸⁾

Вплив членів того гуртка, як каже її біограф Ол. Кониський, „розвив у неї національний інстинкт природжений до ступня свідомости.“⁶⁹⁾ Від того часу її дім у Полтаві стає

Єлисавета Івановна з Скоропадських Милорадович. „Хліборобська Україна“ Кн. V. Відень (1925) ст. 284—288. У тих працях є хибно подана дата і місце уродження (рік 1830 і село Тростянка).

⁶⁵⁾ У згаданих біографіях є хибна дата 1856; Подаю за Модзалевським як вище.

⁶⁶⁾ Модзалевській: там же. У згаданих біографіях сказано: „На початку 70-их років“. (Дорошенко: нав. тв. ст. 284).

У Єлисавети було двоє дітей: син Григорій (* 30. IV. 1855), дипломат у російській службі, згинув при большевиках і дочка Олександра, що вмерла дитиною (Модзалевській: нав. тв. Т. III. ст. 541—542).

⁶⁷⁾ К(ониський О.): нав. тв. ст. 70; — Д(орошен)-ко Д.: нав. тв. ст. 286.

⁶⁸⁾ Д(орошен)-ко: там же.

⁶⁹⁾ К(ониський): там же.

центром українства, а кожна українська акція знаходить у ній щедрого мецената й опікуна-покровителя.

Коштом Єлисавети видано в Полтаві Стронінову перерібку граматики Золотова, Українські Прописі Кониського. Відгукуючися на зазив Костомарова — Єлисавета взяла на себе кошт видання книжок для народу. Спеціальну увагу звертала вона на освіту українського народу. Власним коштом удержувала такі школи: жіночу та мужеську в Полтаві, мішану на передмісті Полтави Павленках та в селі Рибцях, а всі інші — як полтавську дівочу гімназію — щедро підпомагала.

За її старанням набралось вневдовзі доволі шкіл у Полтаві (1861 р.): 5 недільних, 2 суботніх та одна щоденна. За ті всі заслуги вибрали Єлисавету представники шкіл у Полтаві своєю репрезентанткою та запросили в члени загальної (шкільної) Ради.

Старанням тієї Ради [крім Єлисавети входили тут: Ол. Кониський, Дм. Пильчиків, Лобода, Стронін, Шелкан, Томашівський. Засідання відбувалися в домі Єлисавети] основано в Полтаві — за матеріальною допомогою Єлисавети — „Народню Бібліотеку“ (читальню) та влаштовувано прилюдні науково-популярні відчити (1861 р.).⁷⁰⁾

Не занедбувала Єлисавета й гуманітарної акції. Коли знесли кріпацтво, подарувала своїм кріпакам по одній десятині землі, а від 1878 року була президенткою Добродійного Товариства в Полтаві та придбала йому чималі добра.⁷¹⁾

Та найбільше вона заслужилася Україні як фундаторка пізнішого Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Літом 1862 року настає в Україні реакція. Губернатор Волков і відомий автор сумної пам'яті указу з 1863 р. Валуєв, позакривали школи та „Народню Бібліотеку“ й заборонили всякі збори. Почалися репресії, арешти й заслання.⁷²⁾

Самій Єлисаветі доводилося зносити чимало неприємностей за свої українські симпатії та працю але — як каже сучасник—,„не зважаючи на всі ті прикrostі, які заподівав їй губернатор Волковъ і жандарм Бѣловъ, двері її господи ніколи не були замкнені задля українофілів“.⁷³⁾

⁷⁰⁾ Хропаль: там же;—К(ониський): там же;—Д(орошенко): там же.

⁷¹⁾ К(ониський): там же.

⁷²⁾ Хропаль: там же.

⁷³⁾ Хропаль: нав. тв. ст. 57.

І. В. Пан Гетьман з Родиною в саді своєї посілости у Ванзее (Берлін)

Гетьманський дім у Ванзее зі сторони саду

Гетьманівна Олена й Василь Скоропис у саді

Серед таких обставин дальша праця в Україні була просто неможлива й тому серед членів Полтавської Громади зродилася, за ініціативою Дмитра Пильчикова, думка оснувати в Галичині, де українцям краще жилося, товариство, яке б організувало та піклувалося українською наукою. Але на те треба було фондів, головню на закупно друкарні.

І ось, Єлисавета, дізнавшись про турботи своїх співтоваришів праці, жертвує (1873 р.) на ту ціль 9.000 гульденів (біля 20.000 австр. срібн. корон),⁷⁴⁾ чим дає почин до заснування „Товариства імени Шевченка“, що потому як „Наукове Т-во ім. Шевченка“ стало осередком української науки і довго одинокою дійсною, хоч і неофіційною, Академією Наук.

„Таким почином, пише її біограф та діяч Наук Тва, зросло товариство наше, а з ним друкарня, „Правда“, „Діло“, „Зоря“, нарешті „Записки“, чимало окремих книжок, і — головна річ — зявився той ґрунт, на якому росте і зростатиме далі наше питоме дерево науки і письменства“.⁷⁵⁾

Наукове Т-во ім. Шевченка вшанувало память Єлисавети. „На спомин і подяку“ своїй добродійці замовили великий її портрет, що поруч із портретами інших добродіїв Товариства, „прикрашує собою салю урочистих засідань Товариства в його власнім будинку“.⁷⁶⁾

Померла та громадянка, так заслужена для української культури, 14. лютого 1890. р. в Полтаві, де 17. того ж місяця відбувся її величавий похорон. Спочила біля чоловіка в монастирі Воздвиження Чесного Хреста.⁷⁷⁾

Померла, але — як каже товариш її праць — „память Єлисавети Іванівни житиме до віку по Україні-Руси“ — бо „хто ж з честних Русинів по цілій Україні від Дону до Тиси не поклониться перед памяттяю Милорадовички і не скаже укупі з нами: „Спасибіг, мамо, спасибіг на віки! Земля тобі пером!“⁷⁸⁾

⁷⁴⁾ Хропаль: нав. тв. ст. 58; К. там же; Д(орошен)-ко нав. тв. ст. 287; — Кониський Ол.: Дмитро Пильчиків, „Зоря“ 1894, ч. 4. ст. 93.

⁷⁵⁾ К(ониський): там же. Розбивка моя, О. П.

⁷⁶⁾ Д(орошен)-ко, там же ст. 288. Репродукції того портрету появилися досі: в „Зорі“, 1894, ч. 3, стор. 49; в „Літературно-Науковім Вістнику“, 1900, кн. III. ст. 186; в „Хроніці Наукового Т-ва ім. Шевченка“. 1900, ч. 1; у „Хліборобській Україні“, Кн. V, Відень (1925), ст. 285.

⁷⁷⁾ Модзалевский: там же ст. 675; — Хропаль: там же.

⁷⁸⁾ К(ониський): там же.

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ (ІХ).

Сином Петра Скоропадського (VIII) і Марії Миклашевської є Пан Гетьман Павло Скоропадський.

Члени роду Скоропадських дружилися з дочками та си-нами найвизначніших козацьких, старшинських та шляхетських родів. Бачимо серед них представників і представниць родів: Апостолів, Бутовичів, Гамаліїв, Дунін-Борковських, Забілів, Закревських, Кочубеїв,, Кулябків, Лизогубів, Лисенків, Лобакевичів, Марковичів, Миклашевських, Милорадови-чів, Новицьких, Полуботків, Посудевських, Розумовських, Сулимів, Тарновських, Туманських і Чарнишів. Можемо отже сміло сказати, що в жили представників Роду Скоропадських влилася кров чи не всіх визначніших козацьких родів із усієї України. (Диви: Таблиця I.).

Та крім того Рід Скоропадських споріднений із пануючими династіями України і Європи.

Пригляньмося по-коротці тим спорідненням.

Мати Пана Гетьмана Павла Марія з Миклашевських (XXXI), була дочкою Дарії Олсуфев (XXX) (* 1818 † 1848)⁷⁹⁾, якої прабабка Марія Салтиків (XXVII) (* 1728 † 14/XI 1792)— дочка Василя Салтикова (* 1675 † 1755) і Марії Голіцин (XXVI) (* 1/I 1701 † 14/X 1752), яка в XVI поколінні походить в прямій лінії від Гедеміна († 1341), протопляста литовсько-українських княжих династій.⁸⁰⁾

Та сама Марія Голіцин — унучка боярина Бориса Голіцина (XXV) (* 1654 † 18/X 1714) і Марії Хворостинін (XXIV) (* 24/III 1651 † 13/X 1723). Марія Хворостинін знову ж в XVI поколінні походить прямо від Великого Князя Київського Мстислава I. Великого (VIII), сина Мономаха (VII), визначного українського монарха (1125 — 1132), а в XXIV поколінні від Рюрика, основника першої української династії.⁸¹⁾

Жінка Пана Гетьмана а мати Пана Гетьманича Данила (XXXIII) Олександра, походить з визначного роду Дурново.

⁷⁹⁾ Модзалевский: нав. тв. Томъ III. ст. 501 і 509; Долгоруковъ П.: Россійская Родословная Книга, Часть IV, Спб. 1857, стор. 442.

⁸⁰⁾ Долгоруковъ: нав. тв.. Часть II, Спб. 1855, ст. 73 і 74 і Часть I. Спб. 1854, ст. 285 і 291.

⁸¹⁾ Там же. Часть I. ст. 147 і 286.

В. П. Гетьманівни Єлисавета й Оленя за роботою

Вона становить ХХ покоління того роду, як на це вказують матеріали з архіву Скоропадських.

Про протопляста роду Дурново пише таке чернігівський літопис: „В році 6861 (= 1353) приїхав в Чернигв з Германії муж чесного роду Индрис, а по хрещенні названий Леонтієм, з двома синами, Константином і Хведором, і з ним дружина і люди їх три тисячі чоловіків“.⁸²⁾

По дослідям графа Товстого-Милославського (працює у Франції), тим Индрисом був Анрі де Монс, граф Фляндрії, що попавши в полон на остров Кипр утік звідтам зі своїми синами в Чернигівщину і прийняв там православну віру.⁸³⁾

Позатим Пані Гетьманова Олександра внучка Олександри кн. Волконської (XXIX), що в XXIII поколінні походить в простій лінії від Великого Князя Київського Святослава II Чернигівського (VI) (1073 — 1076), сина Ярослава I Мудрого (V)⁸⁴⁾ та має в галерії своїх предків 5-ох репрезентантів династії Гедиміна.⁸⁵⁾

Ті лінії українських династій споріднені з цілою низкою пануючих династій Європи.

Наведу кілька примірів: жінка Ярослава I Мудрого (V) була Інґігерд-Ірина дочка короля Швеції Оляфа († 1022).⁸⁶⁾

Бабкою Великого Князя Київського Мстислава I Вели-

⁸²⁾ Цитую за: Бобринской Александръ, графъ: *Дворянскія роды, анесенные въ общій гербовникъ Всероссийской Имперіи. Часть I.* (до конца XVI столѣтія). Спб. 1890., стор. 369.

⁸³⁾ Праці Товстого-Милославського ще не друквані, але вже затвержені в наукових інституціях Франції.

⁸⁴⁾ Долгоруковъ нав. тв. Часть I. ст. 268.

⁸⁵⁾ А саме: 1) Уляна Голіцин (її в таблиці II. немає), внучка боярина Андрея Голіцина (XXII), († 1607) а жінка боярина Олексія Одоєвського (XXI) [Долгоруковъ: там же ст. 285]; 2) Боярин Іван Куракін (XXIV) (†1682) — муж Теодозії Одоєвської (XXII) (†1677), дочки вищезгаданого Олексія Одоєвського (XXI) [Долгоруковъ: там же ст. 315]. Їх син 3) Борис Куракін (XXV) (†1727), дійсний тайний радник, та внук 4) Олекса Куракін (XXVI) († 1749). Дочка Олекси Куракін 5) Наталія Куракін (XXVII) (†1797), була жінкою фельдмаршала Миколи Репніна (XXV) († 1801) [Долгоруковъ: там же ст. 317]. Їх дочка Олександра Репнін (XXVII) (†1834), стала жінкою Григора Волконського (XXVII), прапрадіда Пані Гетьманової Олександри (XXXI) [Долгоруковъ, там же ст. 272]. Роди Куракінів і Голіцинів походять у прямій лінії від Гедиміна [Диви: Таблиця II].

^{86,89)} Подаємо на основі II видання (Львів 1905) II тому „Історії України-Руси“ проф. Мих. Грушевського.

кого (VIII), а жінкою Всеволода I теж Великого Князя Київського була невідома з імени дочка Константина X. Мономаха, цесаря Візантії († 1054).⁸⁷⁾

Сам Мстислав I. Великий (VIII) — це син Володимира II. Мономаха (VII) († 1125) і Гіди, дочки англійського короля Гаральда († 1066).⁸⁸⁾

Жінкою Всеволода III. Чермного (IX) з чернигівської лінії († 1215)—була дочка Казимира II Справедливого († 1194), Великого Князя Краківського.⁸⁹⁾

Отже як бачимо, теперішні представники Роду Скоропадських, Пан Гетьман Павло і Пан Гетьманіч Данило, це безпосередні нащадки — в жіночих лініях — наших старих великокняжих династій Рюриковичів і Гедиминовичів і через них визначних і довго пануючих династій Візантії, Англії, Швеції, Литви, Московії,⁹⁰⁾ Польщі та Фляндрії.

⁹⁰⁾ Один із нащадків Мстислава Великого (VIII), Роман Ярославський (XVI) — син Євдокії (XIV), дочки Івана I Калити (†1341)(Князя Московського [Долгоруковъ: там же стор. 142—143].

ПРИМІТКА ДО ТАБЛИЦЬ

При укладанні генеальогічних таблиць користувався я крім цитованих під текстом праць іще:

1) Рукописними матеріялами з архіву Роду Скоропадських, які стали мені доступні завдяки Вп. П. др. Осипові Назарукові, за що складаю йому на тому місці як найсердечнішу подяку.

2) Руммель В. В. и Голубцовъ В. В., Родословный сборникъ русских дворянскихъ фамилій. 2 Томи. Спб. 1886, 1887.

3) Dolgorouky Pierre, le prince: Notice sur les principales familles de la Russie par... Nouvel édition. Berlin, 1858.

4) Долгоруковъ П. В., князь. Списки замѣчательныхъ лицъ русскихъ, составленные П. Ѳ. Карбачевымъ и дополненные... Москва 1860.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ Української Держави 1918 р.

(У 20-ті роковини 29. квітня).

„Назва Гетьман — це втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної й вільної України. Стоючи на чолі Українського Правительства, Гетьман тим самим відновляє й закріплює в народній свідомості думку про невідбиральні народні й козацькі вольності. Грамота Гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України“.

(З декларації Кабінету Міністрів Української Держави з 10. травня 1918. року).

В рішачий момент життя слабенької Української Держави в формі „Народньої Республіки“, в час, коли так ворожі й навіть ніби приязні зовнішні сили, а ще більше внутрішня анархія, стали підточувати самі основи України як нації й держави, — знайшовся гурт людей, які зуміли вирвати Батьківщину з занепаду й через кілька місяців спиняти грядучу на неї руїну. Добрі сини України, загартовані й заслужені в боях, досвідчені й уміючі в державному будівництві, а до того заслужені ще спеціально для українського „Вільного Козацтва“, члени „Української Народньої Громади“ вирішили стати в обороні падаючої Батьківщини.

Їх ідеалом було створити Українську Державу, знищити анархію, завести лад і вможливити працю на Українській Землі. Так наказувала їм честь і гаряча любов Батьківщини.

Отсе ідейна й фактична генеза перевороту 16/29. квітня 1918. року.

На чолі „Громади“ стояв представник давнього українського роду, в якому не переводилася традиція Гетьманщини XVII.—XVIII. століть — генерал Павло Скоропадський,

нащадок гетьманувавшего в Україні вже в XVIII. ст. роду. Беззастережний патріотизм — не на словах, а на ділі, генерала Павла Скоропадського — ставив його на чоло руху, а пізніше на становище Гетьмана всієї України.

Переміна супроти „політики“ Центральної Ради, яка намагалася боротися з більшовиками, рівночасно заводючи в себе, по вислову тогочасного німецького військового звіту, „більшевицький устрій“, — викликала пароксизм ненасти відсуваних від влади і... кас українських „свідомих“ інтелігентів. Злоба, брехня, наклепи, зрада — це були засоби боротьби з Гетьманом і Державою. Усяка гидота, яку хто-небудь у знаних собі цілях викинув на Гетьмана Івана Скоропадського, на його рід і на (знову) Гетьмана Павла Скоропадського — знаходила і знаходить дуже часто й тепер віру і послух у „свідомих“ і несвідомих — руїнників.

Звідки ж ця злоба? Невже наскрізь була згангренована тодішня й теперішня більше й менше свідома частина нації? На це історія дає категоричну відповідь: Ні!

Це була лише трагедія недержавної нації. Це був той самий дух руїни, що руйнував працю Великого Богдана, що за „ляха“ окричав Мазепу, а за „Юду і зрадника“ Івана Скоропадського, за „москаля“ ж — Гетьмана Павла.

В основі лежало глибоке незрозуміння ідеї Української Держави. Звужуючи поняття України аж до секти соціалістів, до того ще себе взаємно розжираючої й конспіруючої з різними „інтернаціоналами“, не вміли „свідомі“, нераз люди доброї волі і щиро бажаючі добра для „Неньки-України“, думати основними категоріями держави: влади, території, громадянства. Тому покарання конспіруючого проти держави зрадника — було в їх очах „походом проти українства“, а конфіскація бунтівничої статті в газеті — „нищенням української культури“...

При тому вони всі жили собі спокійно, ніхто їх не займав, хоч робили штрайки в міністерствах, видавали бунтівничі відозви проти влади, або безлично обдурювали „словами чести“ Гетьмана, щоби дістатися на волю — робити далі свою гидку роботу. А що мали казати „несвідомі“ в соціалізмі, дійсні українські патріоти, в Українській Народній Республіці?

„Я нераз звертав увагу тодішнього уряду (Центр. Ради)

Я. В. П. Гетьман і цісар Вільгельм II.
в Берліні 1918 р.

на те, що козацтво, яке стихійно шириться по Україні, може стати при державній допомозі сталою армією для своєї Вітчизни, але Центральна Рада поставилася вороже до нашого національного руху і замість підтримати нас, козаків, утискала, де тільки могла і в своїй рідній стороні ми, нащадки великого козацького стану і вірні сини свого краю, були пасинками в ній“, — так характеризує Гетьман України становище патріотів її за Ц. Ради в листі до прем'єра Лизогуба, відновлюючи козацький стан.

Не захотіли вірні сини України бути пасинками на рідній Землі, а нащадок Гетьманського Роду не хотів бути „царським генералом“ у той час, коли гинула Батьківщина.

В Українській Державі закипіла праця. На найбільше відвічальний пост міністра закордонних справ призначено знаного українського національного діяча. Міністр культів опонує обмосковленню Церкви, протривить призначенню Митрополитом відомого Антонія Храповицького й зверхності московського патріярха. Міністр освіти відчиняє десятки гімназій, університети, приготує відкриття Академії Наук. Міністр скарбу асигнує мільйони на піднесення української культури. Міністр земельних справ приготує земельну реформу, за якою наглядає сам Гетьман особисто. Міністр військових справ організує Армію, що присягає на вірність Україні такими глибоко зворушуючими словами:

„Обіцяю та заприсягаю бути завжди вірним Українській Державі, як своїй Батьківщині, охороняючи інтереси Держави і всіма силами своїми допомагаючи її славі та розцвіту, не жалкуючи для цього навіть і свого життя. Обіцяю та заприсягаюся не визнавати другої Батьківщини, крім Української Держави, щиро виконувати всі обов'язки громадянина її, коритися її правительству і всім поставленим від нього властям, завжди маючи на думці, що добро та розцвіт моєї Батьківщини мусять бути для мене вище моїх особистих рахунків“.

І саме в той час, коли йде отся державна праця, руїники не вгавають, працюючи над поваленням держави.

В той час, коли Гетьманський Уряд приєднує Крим, усуваючи московських „заступників народу“ і всупереч німецьким військовим кругам навіть, коли Гетьман творить тради-

ційне козацьке військо; тоді, коли Уряд провадить тяжкі спори з большевицькою мировою делегацією, щоби ніодна українська оселя не була поза межами Української Держави; в той час, коли посол Української Держави в Відні обстоює поділ Галичини, а крім того змагає до злуки Холмщини з Україною — у той час злочинці в мешканні товариша міністра роблять умову з большевиками, щоби повалити Гетьмана...

Для московських „неділимців“ Гетьман Павло Скоропадський „ізменник“ — по старій рецепті Петра I-го, що „всі Гетьмани від Хмельницького до Скоропадського (Івана), виявилися зрадниками“. На Гетьмана приготовляється атентат і Монарх України мав бути черговою жертвою після ген. Айхгорна, а вбити його мали два українці-каторжники, „визволені революцією“. Денікін заборонює говорити з „ізменником Скоропадським“, а україножер Шульгін відмовляється прийняти українське горожанство й виїздить за кордон. Свої ж руїники верещать про „зраду“.

Зраду — нації. Яка ж це була „нація“, розумів дуже добре міністр внутрішніх справ, коли уділяючи інтерв'ю кореспондентові часопису „Відродження“, казав м. ін. таке: „На превеликий жаль, чимало громадян уявляє собі національний рух, засвоївши собі одночасно найлівіші соціалістичні гасла, не помічаючи повної протилежності між українськими національними і соціалістичними кличами“. Наслідком цього було безглузде листопадове повстання проти Гетьмана, а з ним скріплення не „Неньки-України“ (нехай і не „лівіше кадетів“ і „не вище лікарського помішника“), але большевиків.

Сьогодні розуміння різnorodности соціалістичних і національних кличів загальне. Державний ідеал опановує уми й серця навіть колишніх соціалістів і повстанців проти Гетьмана. Сьогодні розуміємо, що була лише одна Українська Держава — за гетьманського правління. Її історичне значення величезне, бо вона навязала й по формі й по душі до давньої Гетьманщини і стала джерелом нової традиції, яка не сміє перерватися.

ЗЕМЕЛЬНА СПРАВА в Українській Державі

Земельна справа й земельна політика в Українській Державі 1918—19. рр. була одною з найважливіших і zarazом найтяжчих проблем. Їх хибна розв'язка стала одною з головних причин упадку молоді Української Держави. Майбутня наша держава також стрінеться з цією переважною справою й муситиме її вирішити. Від того, чи розв'яже вона земельну справу згідно з вимогами суспільної справедливості і з угляданням реально існуючих відносин, у рішачій мірі залежить лад і добробут, а то і справа самого тривалого існування держави. Тому наші знавці й історики повинні вже задалегідь теоретично й історично розглядати земельну й аграрну справу, щоб у майбутньому вможливити правильну земельну політику в відродженій Українській Державі.

Хочемо тут у найзагальніших чертах пригадати змагання до розв'язки земельного питання в наддніпрянській Україні часів Центральної Ради і Української Гетьманської Держави 1918. р., та дати спробу сформулювання головних засад земельної політики в майбутній Українській Державі.

I.

Як відомо, в часах Центральної Ради рішачий вплив на її політику мала ця частина української інтелігенції, яка була в рядах соціал-революційної (ес-ери) і соціал-демократичної партії (ес-деки). Вона, головнo ес-ери, в своїй програмі мала очевидно також соціалізацію землі, т. зн. відібрання землі дотепершнім власникам без викупу в користь держави і скасування права приватної власності на землю.

Наші ес-ери й ес-деки та інші соціалісти з Центральної Ради хотіли переліцитувати большевиків у суспільно-аграрному радикалізмі й уже як большевики були під самим Ки-

євом ухвалили дуже радикальний земельний закон дня 31. січня 1918. р. Шрапнелі рвалися над будинком Педагогічного Музею, де радила Центральна Рада, а вона ухвалювала земельний закон, що мав відвернути симпатії селян від большевиків...

Головні точки цього закону були отсі: 1) Касується право власности на землю; 2) вивласнення давніх посідачів відбувається без викупу; 3) всі землі стають добром держави; 4) верховне порядкування землею належить до Центральної Ради; 5) землю розділяється, одначе не на власність, між малоземельних і безземельних селян у кількості, яку вони можуть власноручно обробити; 6) розділюванням землі займається міське та сільське самоврядування та повітові й губерніяльні земельні комітети.

Цікаво буде замітити, що творцями того законопроекту були українські ес-ери Шумський, пізніший Шевчик і П. Христюк та російські ес-ери Пухтинський і Дешевой. В основу цього закону взяли вони проект земельного закону, вироблений свого часу фракцією російських соціалістів-революціонерів у 2-гій російській Державній Думі. Підчеркуємо це тому, щоби вказати на доктринерство ес-ерівських авторів законопроекту, які живцем переціплювали чужі зразки володіння землею, замість пошукати за ними на рідному ґрунті.

Як можна було сподіватися, цей закон та ес-ерівська демоґогія й агітація комуністів збільшили ще масові й самовільні та безплянові „нарізування“ поміщицької, церковної й монастирської землі та грабунки й розкрадання живого й мертвого інвентара, меблів і т. п.

„Земельні комітети“, яких обовязком було опікуватися й завідувати тими землями та майном, вибрані часто з випадкових і непевних елементів, не лише не виконували своїх обовязків, але нераз іще й допомагали в доконуванні насильств, за що стягнули на себе догану навіть самого уряду Центральної Ради.

Такий підхід соціалістів до справи земельної реформи в великій мірі причинився також до деморалізації української Армії, що боролася з большевиками. Бо вояк почувши, що там у його селі „нарізують земельку“, кидав фронт і ті-

кав до села, щоб і собі захопити частину і то найкращої землі...

Відносини основно змінилися, коли владу перебрав Гетьман Павло. Вже в грамоті Гетьмана з 29. квітня 1918. р. було сказано, що „права приватної власности, як фундамент культури й цивілізації, відбудовуються в повній мірі“.

Одначе разом із тим Гетьманський Уряд почав був переводити широку земельну реформу, що мала за ціль створити в Україні сильну економічну клясу середніх селян-хліборобів, яка через парцеляцію великої земельної посілости за викуп і при помочі держави дістала б землю. В тій цілі м. і. мав бути заснований Державний Земельний Банк, який дешевим і догідним кредитом мав допомогти селянам у набуванні землі.

Дня 14. червня 1918. р. Рада Міністрів ухвалила предложений міністром земельних справ Кокольцовим тимчасовий „Закон про право продажі та купівлі землі поза міськими оселями“, а відтак під головуванням Гетьмана Вища Земельна Комісія виробила основи земельної реформи. Ця досить радикальна реформа мала на цілі наділити безземельних і малоземельних селян землею, викупленою примусово від поміщиків.

З початком листопада 1918. р. проєкт земельної реформи був готовий. Підготував його другий міністр земельних справ Вол. Леонтович. Основні засади того закону були такі: всі великі земельні маєтки мають бути примусово викуплені державою. Відтак мали їх парцелювати між селян при допомозі Державного Земельного Банку, одначе не більше, як 25 десятин у дві руки. Від парцеляції були вільні лише господарства, які мали агрікультурне значення й то в розмірах лише до 200 десятин на кожне господарство.

Закон Леонтовича в порівнанні з земельними законами інших держав був подібний лише до земельного закону в найбільш демократичному краю в цілому світі — в Новій Зеландії. Та мимо цього соціялісти повели шалену агітацію проти намірів земельної реформи Гетьманського Уряду й поширювали чутки, що Гетьман вводить нову панщину! Всякий розпорядок Уряду в земельній реформі представляли вони, як новий удар в інтереси селянства...

Повстання проти гетьманської влади не дало здійснити

цієї розумної й самотньо раціональної тоді земельної реформи.

II

Розв'язка земельного питання в майбутній Українській Державі буде ще тяжча й матиме більш далекосягле значення, ніж у 1918—19. рр. Передовсім вона застане вже не велику земельну власність, із одного боку, а безземельних та малоземельних з другого. Вона зустрине колхози й совхози (збірні й совітські господарства), заведені большевиками на руїнах приватної власності й на морі крові та кістках мільонів погибших від голоду і знущань череззвичайки. Вона застане зруйновані господарства великих і дрібних земельних власників.

Як у таких обставинах має поступити нова Українська Держава, що повстане на руїнах большевицького устрою?

Річ ясна, що засада приватної власності, ця основа цивілізації й культури мусить бути привернена. Одначе разом із тим треба буде числитися з існуючим реальним станом, заведеним большевиками. В таких обставинах не може бути мови про привернення стану з-перед української й большевицької аграрної революції.

Хоч приватна власність має бути привернена, то разом із цим повинна бути введена засада, що верховним власником поверхні й нутра землі є держава. Вона рішає, кому й у якій мірі має бути признане право посідати землю на власність, одначе це право власності мусить бути обмежене, наскільки цього вимагає національно-державний інтерес і суспільна справедливість.

Поворот від колективів і совхозів до індивідуальних господарств повинен бути поступенний і добровільний.

Коли б якісь колективи заявили охоту дальше існувати, то треба їх оставити й не ліквідувати насильно, хіба що виявилася б їх наглядна негосподарність і протидержавна діяльність. Вони з часом самі розпадаються, коли виявиться, вищість індивідуальної господарки над колективною.

Відбудова приватної власності на землю й одиничних господарств вимагатиме далекойдучої матеріяльної допомоги держави. Мусять повстати відповідні державні кредитові земельні банки, які допомогли б загосподаритися поодиноким хліборобам: набути відповідну кількість землі, живого й мертвого інвентаря, відбудувати чи побудувати свої оселі

й т. п. Відповідні установи повинні зайнятися розмежуванням приватних господарств.

Майбутній земельний устрій в Україні буде найздоровіший тоді, коли приверне засаду, введена Гетьманською Владою, що основою цього устрою стануть середньо-заможні, самовистарчальні індивідуальні господарства, напр. 15 до 20 гектарів землі, отже витворення економічно здорової, незалежної хліборобської верстви. Ці господарства повинні бути неподільні, подібно як це є нині в багатьох західніх державах.

Очевидно про привернення давньої великої посілоти в такім вигляді, як вона була перед війною, не може бути мови. Приймавши засаду, що земля переходить від давніх землевласників до рук держави примусово й за викупом, треба також рішитися на конфіскачу землі великих землевласників, щодо котрих ствердиться, що вони активно ворожо ставилися до Української Держави й ділали на її шкоду. Від земельних наділів повині бути вилучені члени большевицької чрезвычайки, теперішнього Д. П. У. і взагалі всі ті, що розпиналися за комуністичним устроєм та московські чорносотенні „єдинонеділимці“.

Колишнім великим земельним власникам, коли ствердиться, що вони активно ворожо не виступали проти Української Держави й української нації, залишається тільки від кількадесять до кількисот гектарів землі, решту переймає держава за викупом і розпарцельовує за догідною й розложеною на рати оплатою між безземельних і малоземельних. Від вивласнення за викупом виемково будуть вільні лише ті великі земельні господарства й у такій кількості, яка потрібна до ведення зразкових промислово-хліборобських, культурних і годівельних господарств (управа цукрових буряків, хмелярні, виноградники, досвідні культури, розплодові стайні і т. п.).

Окремі більші наділи й на окремих правах мали б дістати ті бувші вояки, що брали участь у визвольній війні і вдови та сироти по них.

Вкінці треба підкреслити, що здорова земельна реформа мусітиме йти в парі з сильним темпом упромисловлення України, бо це спрямує багато сільського населення з сіл до міст, до промислу, ремесла, торгівлі та вільних звань. Треба

буде теж встановити неподільність селянських господарств, щоб запобігти новому процесові роздріблювання землі та розбудити в сільському населенні відвагу і підприємчивість в шуканні способів прожитку поза хліборобством.

В дальші подробиці, як організація кредиту, спосіб ліквідації колгоспів, висота винагороди вивласнення за землею і т. п., не будемо тут входити. Все це вимагає окремого й ширшого розгляду.

* * *

Р. С. При читанні цієї статті насунулися мені такі думки.

Засадою гетьманської ідеології є приватна власність — бо лише при системі приватної власности можна добути з землі найбільше хліба. Всякі обмеження приватної власности відібуються шкідливо на її загосподаруванні. Тому, здається найбільше відповідатиме суспільній справедливості привернення повної приватної власности. Це причиниться й до загального добра, бо дасть змогу в якнайбільшій мірі виексплуатувати землю, а тимсамим піднесе добробут населення.

Найважливіша ж справа: кому дати землю? В колективах буде багато панської землі, для якої власників не знайдеться, бо вони погинули або з рук чекістів, або на еміграції. Крім того буде багато й селянської землі, якої власники виморені голодом або вигинули на соловецькій каторзі. Отсе є та земля, яка мусить стати власністю держави — без нічиєї кривди. Її треба буде розділити між потребуючих. Кому ж її дати?

Україна в великій мірі вилюднена, бо може більше третини її населення вигинуло (це найбільше „досягнення“ п'ятиліток і — цілком „по пляну“ ...Г. П. У). Землі буде доволі. Але ж треба буде конечно подбати про сталу Армію. Обтяжувати державний скарб виживленням, скажім, двістіп'ятьдесятитисячної сталої Армії — це значить нищити населення податками. Натомість наділення їх кількома мільйонами десятин поля, лісу, лугів, пасовиськ і т. п. було б куди доцільніше. Охочі вступати до відновленого таким чином козачого стану дістали б наділ біля 20 десятин на родину з обов'язком ввійськової служби. Отсе найкращий, на мою думку, вихід із ситуації — й рівночасно створилося б велику військову силу, якої для оборони краю Україна буде дуже потребувати!

Земельний наділ для війська вплине позитивно й на психіку українського вояка-козака. Замість анархістичного „козака Голоти“ повстане статочний, шануючий себе козацький стан. Минуле України дає нам вказівку, що така Армія буде сильна й патріотична. Впрочім маємо й багато інших прикладів: західний фєвдалізм, литовські військові наділи. Тим самим створюється нова аристократія — меча і плуга, що своєю кров'ю виборє собі перше місце серед інших станів хліборобської кляси, а також інших кляс.

Теофіл Коструба.

М. Гец
(Доброміль)

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА 1918 Р. як підмет міжнародного права

Історичний розвиток європейських націй-держав витворив продовж останніх десятиох років деякі сталі й обов'язуючі норми співжиття, так у часі миру, як і війни, що їх наука називає міжнародним правом. Ті правні норми повстали шляхом примінення внутрішньо-державних прав і законів між поодинокими націями-державами, шляхом звичаєвої практики, взаємних умов, тощо, додержування й виконання яких було виявом конечности, морального обов'язку та доброї волі сторін. Також і українська нація, як член міжнародної спільноти від половини середньовіччя, внесла багато своїх елементів у ту ділянку життя. Тим, чим на Заході були Німеччина, Франція й Англія, тим на Сході була Русь-Україна, як незалежна держава. Вона, як держава європейського характеру, побудована на тих самих, або подібних принципах, що західні держави, дає почин до питомого державного устрою, конечного для пізніших міжнародних одиниць, слов'янських народів. Вона своєю „Правдою Руською“ виставляє високо розвинену внутрішню правну систему, якої частинна рецепція наступає в міжнародних відносинах. В часі однак найбільшого розвитку міжнародного права від половини XVII. ст., Україна з браку політичної суверенности не бере в ньому участи. В добі короткотривалої військово-автократичної Козацької Держави, Українська Нація, поза кількома актами міжнародного характеру, що устійнювали її взаємовідносини до Польщі, Росії, Туреччини й Швеції, не могла витворити власної системи у всіх ділянках міжнародного співжиття. Тому з хвилиною своєї політичної відбудови вона мусіла примінитися до розвиненого без неї міжнародного

права, щоби тим робом стати його підметом, задержуючи однак дещо з давньої традиції.

Третій універсал Центральної Ради з 20. XI. 1917. р. оголосив, що Україна стала Українською Народньою Республікою в федеративній Росії. Отже той Універсал добровільно обмежував суверенність України, а тим самим правно виключав її повну підметовість, як міжнародної одиниці. Одначе відсутність інших фактичних контрагентів тієї суверенности поставила Україну в інтернаціональне положення й давала їй можливість стати підметом міжнародного права. Щоби це могло наступити, мусіло українське правительство виповнити деякі міжнародні постанови, а головню ухвалу будапештенського мирового договору з 1896. р., якої 12-та стаття говорила, що „Існування кожної нової нації (держави) має бути подане до відома всіх інших націй шляхом повідомлення нею самою про її конституцію, про границі території, на якій вона оформилась, та про склад її уряду“. Це зробив Генеральний Секретаріят Ц. Р. нотою з 24. XII. 1917. р., в якій покликуючись на 3. Універсал м. ін. подавав до відома всіх неутральних і воюючих держав, що „аж до часу, коли в Росії буде установлене федеративне правительство й аж поки міжнародне заступництво буде поділене між правительством Федеративної Республіки та правительством України, вступає Українська Республіка зі своїм правительством — Генеральним Секретаріатом — на дорогу самостійних міжнародних відносин... Українська Народня Республіка має тепер на своїй території український фронт і виступає самостійно в міжнародних справах через своє правительство...“. Щоби виступати в міжнародних справах, кожна держава, чи то з обмеженою, чи повною суверенністю, мусить мати орган, який веде ті справи в імені голови або уряду держави — себто міністерство закордонних справ. В Україні, не зважаючи на проголошення 3. Універсалу й частинної реконструкції кабінету, не утворено того міністерства. Щойно 26. XII. 1917. р., голова уряду Винниченко устно підкреслив, що секретарство міжнаціональних справ перетворюється в секретарство міжнародних справ. На згадану вище ноту Генер. Секретаріату наспіла відповідь Центральних Держав 26. XII. 1917., в якій уповажені делегати чотирьох держав „уважають необхідним зазначити, що вони готові привітати участь представни-

ків У. Н. Р. в мирових переговорах в Берестю-Литовським“.. Тією заявою визнали союзні держави Україну, як воюючу сторону (recognition of belligerency). Цим актом набувала Україна деякі права й обовязки міжнародного права. Повні права й обовязки могла вона набути щойно через визнання її як держави. Практика міжнародного права знає два роди визнання: 1) *de facto* й 2) *de iure*. Перше має характер тимчасовий і може бути кожної хвилини відкликане, коли нпр. дана держава не дає запоруки своєї тривалости, друге є остаточне. Оба ті визнання стверджують, що дана держава є незалежна й суверенна. Україну, як державу було визнано дня 3. січня 1918. р., коли то французький уряд акредитував при українському правительстві комісаря, ген Табуї, віце-консуля й воєнних аташе. Було це визнання *de facto*, про що вказує пізніша нота французького представника перед заключенням Берестейського миру, де він заявив, що заключення миру з Центральними Державами вважатиме за ворожий акт супоти Франції та відкличе зроблене нею визнання України. Так нпр. Франція 4. 1. 1918. визнала *de facto* Фінляндію, а 14. V. 1918. відкликала його. Треба зазначити, що Франція й Англія ще перед 3. січня прислали були своїх представників до України (Франція 18. XII. 1917. р., а в слід за нею Англія), але це не було визнання, лиш удержування фактичних зносин між тими державами й Україною. Від часу фактичного визнання України, як держави, Францією, а дещо пізніше Великою Британією, вона не зважаючи на декларативний характер федерації з Росією (не большевицькою, бо тієї останньої ніхто не узнавав, ані не визнавав, як державу) стала повним сувереном міжнародного права, а саме проголошення 4. Універсалу в дні 28. I. 1918., як також федеративна заява Гетьмана Павла з 14. XI. 1918., не мали ніякого значення для міжнародного права й не потягали за собою ніяких застережень у суверенності України, як члена міжнародної спільноти. Ті визнання надавали Україні основні атрибути міжнародної одиниці, як чинне й пасивне право легації і право заключати міждержавні договори, умови, тощо. На потвердження цього останнього атрибуту вказує заява австрійського міністра закордонних справ, гр. Черніна, на засіданні мирових телегацій у Бересті Литовським у дні 12. січня 1918. р. в імені Центральних Держав такого змісту: „Ми признаємо українську делега-

цію, самостійною делегацією і уповноваженим представництвом самостійної Народньої Республіки“. Але шойно з хвилиною заключення Берестейського договору в дні 9. II. 1918. р. Україна набувала всі права й обовязки члена міжнародньої спільноти та була офіційно до неї прийнята. Про це дослівно говорить вступ до мирового договору так: „Тому, що Український Народ в протягу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виразив бажання повернути мирний стан між Українською Народньою Республікою і державами, що знаходяться у війні з Росією, постановили правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини, заключити мировий договір з правительством Української Народньої Республіки; вони хочуть сим вчинити перший крок до тривалого і для всіх сторін почесного світового мира, котрий не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але також має вести до повернення дружних відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому...“ Чинне й пасивне право легації нормувала стаття IV. договору, де сказано, що „дипломатичні і конзулярні зносини між сторонами... почнуться зараз по ратифікації мирного договору“. Стаття VIII. про „повернення публичних і приватних правних зносин“ дозволяла Україні користуватися всіми постановами міжнароднього законодавства в ділянці: карній, скарбовій, адміністраційній (публичні права) та оборони життя й майна своїх горожан в інших державах (приватні права). Стаття X. постановляла, що інтерпретація текстів мирового договору прислугує українському текстові на рівні з усіма іншими. Тим признано засаду рівності України з другими державами, згідно з принципом: „*par in parem non habet imperium*“. — Сам акт підписання берестейського мира був колективним визнанням де юре України як держави та її правительства. Так Україна відновила по кількох віках свою міжнародню підметовість, увійшла як повновартісний член у сімю найкультурніших націй, а поглибила оцю підметовість і устійнила своє міжнародне становище в другому періоді своєї державности — Гетьманства.

Відновлення Гетьманом Павлом, у дні 29. квітня 1918. р. традиційної української форми правління, Української Монархії, потягнуло за собою всі консеквенції практики й теорії

міжнародного права щодо України, як уже визнаної держави. По вимогам цього права — кожночасна зміна уряду даної держави, так особового, як і правного не передбачена в конституції, вимагає визнання його другими державами. Так нпр. Сполучені Держави Півн. Америки визнали провізоричний уряд кн. Львова в Росії 21. III. 1917. в 6 днів після абдикації царя Миколи II. Таке визнання конечне тому, що по думці правничого апофтегмату: „*forma regiminis mutata, non mutatur civitas ipsa*“, друге правительство повинно всі давніші зобовязання держави перейняти на себе. Коли б відмовилося від цього обовязку, то контрагенти зволікатимуть із його визнанням або сприятимуть утворенню іншого правительства, чи визнають те останнє, заки воно обійме фактичну владу. Надто важним і конечним для міжнародного права те, хто зі зміною устрою чи правительства в державі, репрезентує її назовні. Відносно Української Держави — новий і найвищий її репрезентант, Гетьман, придержуючися вікової міжнародної практики, що „*eadem est natio sub regibus, consulibus, imperatoribus*“, переймає всі міжнародні зобовязання попереднього українського правительства, Генерального Секретаріату, а особливо постанови берестейського миру. Про це наглядно говорять слова головнокомандуючого союзними військами в Україні, фельдмаршала Айхгорна, який в наказі з 22. V. 1918. р. до військових частин писав: „...Гетьман вважає за свій святий обовязок перейняти на себе всі умовини Берестейського договору“. Вслід за тим Гетьман підписує ратифікаційні грамоти того ж договору, яких виміна відбулася після постанови в Берестю у Відні, і то 15. VII. 1918. р. з Болгарією, 24. VII. з Німеччиною, 22. VIII. 1918. Туреччиною — з одної сторони, а Україною з другої. Справу закордонної репрезентації Української Держави устійнювала четверта стаття „Законів про тимчасовий устрій України“ з 29. IV. 1918. р., де постановлено: „Гетьман є найвищий керовничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами“, а дальше десята стаття „Тимчасового закону про Верховне Управління Державою на випадок смерти, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України“, з 1. VIII. 1918. р.: „Колегія Верховних Правителів вступає в усі законом встановлені права й обовязки Пана Гетьмана“, — себто і в міжнародніх зносинах, які репрезентував би голова

Колегії Верх. Правителів, визначений після XI-статті того закону самим Гетьманом. Як бачимо, справа міжнародного представництва була рішена законом разом із обняттям Гетьманом влади в Україні, коли попередній уряд рішав ту справу не по вимогам міжнародного права, лиш воєнної конечности, і не законом, лиш посередньою формою — нотою або устною заявою з кількатижневим опізненням після проголошення У. Н. Р. Сам акт визнання нової влади — Гетьмана — міг відбутися шляхом, усюди практикованого, навязання дипломатичних взаємин між чужими представниками, а Гетьманом і його урядом. В тій цілі вже 2. V. 1918. р. повідомляє Гетьман німецького й австрійського послів у Києві про те, що зложенний ним кабінет міністрів вступив в урядування. В згаданому вище наказі Айхгорна з 22. V. читаємо вже слідуюче: „Після того, як імператорський посол де факто вступив у відносини з новим українським правительством під умовою визнання його імператорським правительством, також і головне командування вступило в службові відносини з Гетьманом Скоропадським та його урядом...“ Отже було це хвилеве визнання Гетьмана. Сталося це тому, що визнання де юре натрапляло на деякі перепони зі сторони міжнародного становища Гетьманської Держави.

Павло Скоропадський, проголошуючи себе „Гетьманом усієї України“, відновляв питому українській нації монархію зі всіма її правними інсігніями, титулами, тощо. В дипломатичних відносинах держав вони тепер не були знані. Опіралися ті титули тільки на законній традиції українських Гетьманів XVII. і XVIII. віків, коли були офіційально признані деякими європейськими монархами. Дальше назва „Гетьман усієї України“ означувала недвозначно національний і територіальний характер Гетьмана, що викликало певні застереження сторін Берестейського миру, особливо в справі Галичини й інших земель. Очевидно, що титул репрезентанта України, який містив у собі гідність — Гетьман — рівнозначну назві: цісар, король, вел. князь, а водночас гідність територіальну — всієї України (ту останню має нпр. король шведський) мусів бути устійнений в дипломатичній дорозі, бо непридержування тієї титулятури могло б було спричинити дипломатичні непорозуміння, а також зірвання взаємин. Належало також устійнити в дипломатичній кореспонденції титулярні акце-

сорії Гетьмана, що прислугувала йому як монархові. Вправді наука про належні монархам титули старається надати їм тільки історичне значення, але дипломатична практика й сьогодні придержується давних звичаїв. І так цісареві або королеві прислугує назва: Його Цісарської або Королівської Величності, президентові — Ексцеленції. Українським Гетьманам прислугував титул „Ясновельможного“ а в чужій мові (особливо латинській) „*Illustriſſimus*“ або „*Illustriſſimus et Excellentissimus*“. Із відродженням монархічної традиції в Україні 1918. р. цей титул був законно затверджений, як ми це бачили в законі про Верховне Управління Держави з 1. VIII. 1918. р. До нового титулу резпрезентанта України пристосувалися відповідно й дипломатичні представники держав, що визнали Україну. В телеграмі австрійського посла бар. Форгача з 29. V. 1918. р. до міністра закордонних справ Австро-Угорщини, Буріяна читаємо: „Як офіційний титул Гетьмана у всіх законах і публичних оголошеннях уживається титул „Гетьман усієї України“ (*Hetman der ganzen Ukraine*) і цей правдоподібно старий історичний титул, в приватній кореспонденції з німецького боку, можна сказати, вже визнаний, і мається на увазі вживати таке титулювання в офіційній кореспонденції. Я прошу Вашу Ексцеленцію вирішити, чи маємо з свого боку які заперечення щодо цього титулу. На скільки я можу міркувати про це спірне історичне й національне питання, теза, ніби Східна Галичина з політичного погляду може вважатися за частину „всієї України“, ледви обґрунтована і ледви, чи може оборонятися з погляду історії“. Тут ходило послові, чи титул „Гетьмана усієї України“ не нарушує псевдоісторичних прав Австрії до Галичини. Другого дня мін. Буріян, після порозуміння в тій справі з німецьким урядом, повідомив посла бар. Форгача, щоби здержався від титулятури: Гетьман усієї України.

Хоч цей титул, на думку австрійського уряду, нарушував територіяльну суверенність Австро - Угорщини, однак сторони Берестейського миру і його тайної клявзулі щодо Галичини та інших земель, не робили безпосередніх дипломатичних заходів у Гетьмана, себто мовчки погоджувалися на нього, чим ствердили історичні права Української Держави до земель поза її дотеперішніми границями. Тут слід відмітити, що й Польща, де

юре визнала національно-територіяльний титул Гетьмана, коли то Регенційна Рада Польського Королівства, виславши до Києва свого посла з рангою повновласного міністра, в акредитивній ноті з 26. V. 1918. р. звернулася такими словами: „**Jaśnie Wielmożnemu Panu Hetmanowi Wsz e c h Ukrainy**“

Сам акт визнання де юре влади Гетьмана, як найвищого репрезентанта міжнародної підметовости України, з боку Німеччини й Австро-Угорщини, відбувся врочисто в Києві дня 2. травня 1918. р. через зложення відповідних декларацій повновласників тих держав на руки Гетьмана. В кілька днів пізніше те саме зробила Болгарія, а за нею пішли Туреччина та інші держави, як Данія, Персія, Греція, Норвегія, Швеція, Італія, Швайцарія, що прислали до Києва своїх представників, чим визнали фактично Україну. В грамоті Гетьмана з 22. X. 1918. р. читаємо: „Наше міжнародне становище, як суверенної держави, було визнано союзними державами і тепер дістає своє затвердження від нейтральних держав“. Навіть Франція — після заключення Україною миру з її ворогами — не важилося офіційно відкликати своє визнання де факто, а французький консуль перебував у Києві аж до впадку Гетьманства. Такого колективного визнання не удостоїлася ніяка новоповсталa держава чи уряд перед версайським трактатом. На окрему згадку заслугує визнання Гетьмана Болгарією. Воно мало далекосягле значення, в тому, що устійнювало, дипломатично-титулярні акцесорії репрезентанта Української Держави. В декларації про визнання болгарський посол титулував Гетьмана: „Ваша Світлість“, і в тій же формі звернувся до Гетьмана в дипломатичному листі цар Болгарії, Фердинанд. З того часу так само титулували Гетьмана всі заграничні представники, а придержувався тієї форми сам німецький цісар Вільгельм II. в часі побуту Гетьмана в Берліні у вересні 1918. р. Таким робом оці титулярні акцесорії ставляли Гетьмана вище в куртуазійно-дипломатичних зносинах від титулу „ексцеленції“ демократичного президента. Вони оформлювали старо-українську державну традицію Гетьманів і вносили питомі українські елементи в міжнародне співжиття.

Наслідком юридичного визнання суверенної гетьманської влади — Українська Держава ставала дальше повновартісним підметом міжнародної спільноти з усіма її права-

ми й обов'язками. До них належали передовсім: а) право рівності з іншими державами, б) право й обов'язок виконати всі давніші зобов'язання України, як також домагатися їх виконання збоку контрагентів і в) обов'язок реципувати постанови міжнародного законодавства у внутрішньо-державнім законодавстві України, або придержуватися їх в заключуванні нових міждержавних умов, договорів, тощо.

З права рівності прислужувало Україні в першій мірі: 1) пошанування її суверена-Гетьмана, 2) прийняття і висилка ним закордонних представників і 3) пошанування української мови, як дипломатичного язика.

Усі ті атрибути міжнародного права так Україною, як і державами, що в якийнебудь спосіб визнавали її, було переведено без найменших застережень. Відомо, що Гетьман відновив усі посольські пости з часів Цент. Ради, а вислав нових представників до Болгарії, Туреччини, Фінляндії, Польщі і других держав.

Коли йде про мовні дипломатичні зносини, Гетьман і уряд, ідучи за міжнародною практикою, вживали при всіх куртуазійно-дипломатичних актах української мови. Так нпр. торговельний договір з Румунією з 26. X. 1918., передвступні мирові деклярації з Совіт. Росією і т. п., підписано було в українській мові. Що більше: сам Гетьман, перебуваючи в Німеччині, відповідав на привіти цісаря Вільгельма II і німецьких генералів, Гінденбурга та Людендорфа, виголошені німецькою мовою, — по-українськи, потверджуючи тим згаданий уже принцип: „*par in parem non habet imperium.*” А дивне це, що голова Генер. Секретаріату Ц. Р. Винниченко в самому Києві, в часі зложення вербальної ноти французьким представником, ген. Табуї, — відповідав йому по французьки.

Відносно точки другої, Гетьман здійснив усі ті права й обов'язки, що прислужували йому як суверенові держави, ратифікуючи головню постанови берест. миру та обмінюючися ратифікаційними грамотами з трьома контрагентами того ж миру. На окреме вияснення в світлі міжнародного права заслугує справа таємного договору про поділ Галичини. Інтервенцію українського уряду — перевести в життя той поділ — трактував австрійський уряд як порушення Україною суверенности Австро-Угорщини. В телеграмі австрійського

міністра до посла Австрії в Києві з 6. VIII. 1918., читаємо дослівно таке: „...треба зясувати повну безглуздість становища, коли держава (Україна)... має право вмішуватися у внутрішні справи Австрії. Треба зясувати, що таке право уявляло би собою унікат у відносинах європейських держав між собою і що, само собою розуміється, така велика держава, як Австро-Угорщина, ледви чи заслуговувала б цього титулу, коли б вона не анулювала вирвану в неї при виємкових обставинах уступку, яка являється пониженням її суверенітету, якимось „*capitis deminutio*“.

Після міжнародного права кожна міжнародня умова це згідний вияв волі двох або більше держав, що вяже кожную з них яко вияв її власної волі, не нарушуючи в нічому суверенности даної держави. По думці засади: „*pacta servanda sunt*“ кожна держава зобовязана додержати власновільного зобовязання, бо в протівному випадкові сторона може застосувати право репресії та відмовитися виконати свої зобовязання. Але стороні даної умови вільно домагатися, щоби другий контрагент виповнив власновільні зобовязання.

Тому слушно український уряд інтервенював в австрійському уряді в справі договору про поділ Галичини, яким то актом не нарушував суверенности Австро-Угорщини. Безпідставне твердження австрійського міністра, будьто би повища інтервенція була в міжнародніх відносинах унікатом. Таких випадків маємо цілу низку. Австрійській уряд у 1871. р. на засіданні льондонської конференції разом із Німеччиною, Англією, Італією, Росією й Туреччиною ствердили: „що основою права народів є: ніяка держава не може увільнитися від мирових трактатів, ані змінити постанов трактату, як тільки за згодою контрагентів“. Супроти цього не видержують ніякої критики слова австрійського посла бар. Форгача з 6. VII. 1918. р., що „часи, коли Австро-Угорщина підписувала з представниками України договір в Берестю про справи, які торкаються її внутрішніх справ, належать вже до минувшини і всяка дискусія на внутрішньо-політичні теми про Галичину в офіційальних відносинах з Україною виключена“. Австрія взагалі була знана з недодержування своїх умов, як нпр. у 1870. р. зірвала конкордат із Римом, а то, мовляв, по причині проголошення догми про непомильність Папи.

Рецепція постанов міжнародного права у внутрішнє законодавство України за короткий час існування української суверенної держави, не могла прибрати ширших розмірів. Але її сліди бачимо. Так нпр. в часі переговорів України із Савітською Росією, в дебаті над приналежністю майна б. Росії, українська Фінансово-Розчотна Комісія ствердила таке: „Переходячи до позитивного розв'язання питання, яке стоїть на черзі, Українська Комісія базується на загально визнаному основному принципі, діючим як в праві в середині Держави, так і в праві між Державами, як абсолютний юридичний догмат, а саме: на тому тезисі, що *res transit cum onere suo*“. Тією заявою, посередньо Комісія подавала до відома, що в міжнароднім праві спиратися на внутрішньо-українським праві й законах. Маємо також правні акти, що Українська Держава додержувала давніших постанов міжнародного законодавства і по його вимогах заключала нові міжнародні договори. Нпр. у 10-тій прилозі до „Протоколу економічного“ між Україною з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другої сторони з 10. ІХ. 1918., постановлено, що в оплачуванні всяких мит і оплат між тими державами „служать за підставу постанови торговельного і мореплавно-го договору від 10.ІІ. 1894. р. з різними пізнішими додатками чи змінами.“ В договорі між Україною а Грузією з 5. ХІІ. 1918. р. стаття 21 (6. розділ) говорила, що для розробки питання про мита, мішана комісія при голосуванні над справами може послуговатися правилами Газької Конференції. Також у схемі мирного договору України з Сов. Росією з 12. VІ. 1918., точка В. передбачуала арбітраж після Газької Конференції (Газькі Конференції відбулись у 1899 і 1906. рр.) а точка 12 передвиджуала обговорення та уложення відносин з поглядом мажнародного приватного права.

Ті приклади найвимовніше говорять, як Україна під владою Гетьмана поглиблювала свою міжнародню підметовість. На її розвиток не могла вплинути відемно і грамота Гетьмана про федерацію України з Росією з 14. ХІ. 1918. р. Як уже згадано, декларативний характер тієї грамоти в нічому не нарушував у світлі міжнародного права самої підметовости України. Наука й практика права народів стверджують, що на характер держав, як повноправних підметів права наро-

дів, не впливає факт, що вони на підставі договору піддалися певним обмеженням виконання своєї суверенності, але щоб тільки те обмеження не відносилось до зовнішньої суверенності, себто виступування назовні в характері підмету.

Коли ми тепер зважимо, що грамота про федерацію не була ніяким договором, а зовнішня суверенність України була потверджена фактом дальшого існування міністерства закордонних справ, то ясно, що та грамота взагалі не нарушувала суверенності України. Вона давала тільки притоку на майбутнє, якщо повстав би контрагент до самого договору про обмеження суверенності України, але й у такому випадкові українська держава далі лишалася б підметом права народів.

Тут виринає питання, коли українська держава перестала існувати як підмет права народів?

Фактично держава перестає бути міжнароднім підметом, якщо зникне один із основних елементів держави, то є: влада, територія, чи населення; правно, якщо всі держави зірвуть дипломатичні зносини, хоч у цьому випадкові сама підметовість держави лишається далі.

Відносно України ті два моменти мають доволі значне примінення. Дня 14. XII. 1918. р. Гетьман зрікся влади — не Гетьманства. З тією хвилиною всі державні агенди перебрала Директорія. Директорію однак — поза Польщею — ніяка держава не визнала, ані де факто, ані де юре. Спираючися на засади: „tres faciunt collegium,“ те одне визнання було не вистарчаюче, щоб Україна була дальше підметом права народів. Вона мала тільки підметовість без права виступати її органам у міжнародніх взаєминах, як підмет права народів. Також з хвилиною виїзду Гетьмана з Києва опустили Україну всі дипломатичні представники.

Отже Україна перестала бути підметом права народів з днем 14. XII. 1918. р., а стратила підметовість в моменті, як Директорія опустила українську територію. З повищого виходить, що в випадку відновлення української державности в Києві, Україна стане автоматично підметом права народів тільки під владою останнього правного репрезентанта, визнаного де факто і де юре кількома державами, себто Гетьмана Павла Скоропадського або Його законних нащадків.

Василь Кужім

(Берлін)

ПОБУТ Я. В. ПАНА ГЕТЬМАНА та Його Родини в Берліні

З кінця 1921. року живе Я. В. Пан Гетьман із Родиною у Ваннзее, біля Берліну. Місцевість ця дуже гарна й різномаїтна. Навкруги багато озер, великих і малих, що сполучені між собою каналами й річками в такий спосіб, що з Ваннзее можна проїхати водою аж до самого моря. Навкруги Ваннзее багато лісу, є також і поля й луги.

Вулиця, де живе Гетьман, дуже спокійна. Зимою майже ніякого руху немає, лише літом проходять люди, що приїзять до Ваннзее їздити на човнах, чи погуляти по лісах.

В кінці вулиці видко велику, стару церкву; поблизу школа, куди ходила маленька дочка Пана Гетьмана, Оленка. На цій вулиці стоять іще кілька зовсім старих, низеньких будинків, що залишилися з тих часів, як не було в Ваннзее ще нічого, крім дрібних селянських господарств.

Дім Гетьмана дво-поверховий. Всі знають, хто тут живе, тим більше, що в кожне свято, коли всі інші дома оздоблені лише червоними німецькими прапорами, пишається тут ще й великий жовто-блакитний український прапор, що звертає на себе увагу всіх.

Входиш у дім, попадаєш у передпокій, із якого йдуть двері до вітальні й до кабінету Пана Гетьмана, а далі до їдальні. Все прибрано просто, але затишно. Старовинні меблі з дуба й горіху. В кожній кімнаті в кутку образ. На стінах багато всяких знімоч, родинних портретів (багато річей зібрано було закордоном, одержано від родичів і знайомих, що й раніш там перебували, бо зі старих своїх картин і річей Гетьман нічого не вивіз із України. Все там загинуло).

В їдальні стіни оздоблені портретами українських Геть-

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ
Погруддя виконане Гетьманівною Єлисаветою

манів. З дубових рам виглядають і Великий Гетьман Богдан Хмельницький і Полуботок, Апостол і Петро Дорошенко, Гетьман Іван Скоропадський і жінка його Гетьманова Настя. Є тут і стара Розумиха, мати Гетьмана Розумовського.

В інших кімнатах кілька родинних портретів, багато різьбарських праць Гетьманівни Єлисавети. Є бюст Пана Гетьмана в бронзі, Пані Гетьманової, маленької Гетьманівни Оленки, за книжкою. Є багато різних вишивок, роботи Гетьманівни Марії.

В кабінеті Пана Гетьмана старі дубові меблі. Великий стіл, що за ним працює Пан Гетьман, заставлений постійно паперами й книжками. По стінах всякі малювання, знімки, портрети родинні й найближчих співробітників, багато українських краєвидів. Є три малюнки самого Шевченка, також цікава збірка українських військових значків. У шафах багато книжок, головню політичні й по військовим питанням. Є й музей гетьманський української державности. Частину його займає цінний архів із історичними документами. Є тут збірка державних грошових знаків. Одна з цікавих річей, це турецька ратифікаційна грамота визнання Української Держави Туреччиною. В золотій оправі є турецька державна печатка. В кінці тексту власноручний підпис останнього султана.

Скільки різних людей перебувало тут у кабінеті Пана Гетьмана, і своїх і чужих! Незримі, таємні нитки йдуть звідси по всіх частинах світу, де живуть українці, звязують не тільки гетьманців, але й усіх українців, що України прагнуть.

До Пана Гетьмана приїздять і визначні чужинці, що українською справою цікавляться взагалі, а гетьманським рухом зокрема, приїздять і земляки з різних країн, із Америки. Канади, з Далекого Сходу.

В день імянин Пана Гетьмана, іноді й на Великдень, чи на Різдво, приходить багато народу до Ваннзее, витати Пана Гетьмана. Коли тепло й дощу немає, сидять у саду аж до ночі. Багато буває всяких промов. Спів український лунає, аж далеко чути. Німцям-сусідам дуже подобаються українські пісні й вони з охотою слухають.

Пан Гетьман і Пані Гетьманова дуже привітні господарі. Люблять, щоб гості почували себе як дома.

Не треба часто бувати в Пана Гетьмана в домі, щоби знати, що не скоро знайдеш другу таку дружню родину. Хоч

і на зовнішній вигляд і по вдачах всі члени Гетьманської Родини різні, але всі міцно тримаються один одного. Пан Гетьман — Голова Родини, але Він у дрібні господарські справи не втручається. В домі керує Пані Гетьманова. Вона — душа дому. Її дбайлива рука почувається на кожному кроці. Пані Гетьманова може служити прикладом матері й дружини. Як у тяжкі, так і в радісні часи вона є найкращим другом Пана Гетьмана.

Старша дочка Пана Гетьмана — Гетьманівна Марія скінчила медичний факультет у Льозанні в Швейцарії, кілька років працювала в лікарнях. Тепер живе у Варшаві зі своїм чоловіком.

Друга дочка — Єлизавета займається мистецтвом. Вона, як кажуть знавці, добра різьбарка. За останні роки помагає своєму Батькові в його особистому листуванні, виконючи секретарські обов'язки. Крім того вона має свою маленьку пасіку, якою дуже захоплюється.

Молодша дочка, Олена, народилася в Берліні, скоро після Гетьманства, в той час, коли Пан Гетьман і його Дружина, покинувши Україну різними шляхами, не знали біля року, чи живі взагалі всі їх діти, чи ні. Лише пізніше зустрілися в Швейцарії. Сумні то були часи, а проте Гетьманівна Олена має веселу, живу вдачу. Дуже привітна і любить товариство. За всі ці роки на чужині вона й її маленькі приятельки сміхом і радістю наповнювали дім. Тепер підросла вже Гетьманівна Олена, закінчила середню школу. Студіює різні мови. Має нахил до письменницької роботи. Багато займається спортом.

Багато життя в дім вносить Гетьманич Данило. Він веселий, любить співати й добре грає на скрипці. Раніш він працював на заводі й дуже любив свій фах, бо з маленьких літ цікавився машинами й хотів бути інженіром. Але за останні роки він відійшов від свого фаху, бо помагає Батькові в його політичній роботі. Пан Гетьман стоїть на чолі Гетьманського Руху, а Гетьманич Данило його найближчий помішник.

День Пана Гетьмана починається рано. Вже з восьмої години ранку гудуть телефони. Треба переглянути пошту, листи, книжки, часописи. Майже щодня хтонебудь приїздить до

В. П. Гетьманівна Єлисавета при різьбарській праці

Деякі з різьбарських праць Гетьманівної Єлисавети

Портрет матері

Дівчинка

Студія

Ангелик (Намогильний пам'ятник)

Пана Гетьмана в українських справах. Буває, що ввечері аж до другої години ночі Пан Гетьман пише й читає.

Для розривки й відпочинку від кабінетної праці йде Пан Гетьман працювати в сад. Сад має біля гектару землі. Він оточений лісом, великою спортивною площею й садами сусідів. Домів інших майже не видно. Літом, коли всюди повно зелені й квітів, коли дивишся на город і сад, на маленьке господарство, можна часом забути що знаходишся в Берліні, бо Ваннезее належить ще до самого міста.

Пан Гетьман і Його Родина люблять свій сад і свій шматок землі самі обраблюють. Не зважаючи на те, що біля Берліну земля не така як у нас, чорна й родюча, а чистий пісок, врожай на всяку городину буває не поганий. Але все це вимагає великої праці й літом підчас спеки треба стояти годинами й поливати.

За всі ці роки найбільше в саду працювала сама Пані Гетьманова й можна з певністю сказати, що не тільки в Ваннезее, але й далеко поза ним, ніхто не мав кращих помідорів, таких великих і в такій кількості.

Хоч і невеликий клапчик землі має Пан Гетьман на чужині, але без цього шматочка власної землі він та його Родина почували б себе погано. Ця любов до землі, до природи, лежить у крові, виникає з традицій цілого ряду поколінь хліборобів.

Пан Гетьман як ніхто вміє вселяти віру в людей. Почуваєш, що він сам так міцно вірить у можливість здійснення своєї мети, звичайно, при умові спільної впертої невтомної роботи всіх українських патріотів, що відходиш від нього з новим бажанням працювати. Пан Гетьман вміє підбадьорувати людей. Він не вимагає нічого надзвичайного, але щоби кожний сумлінно сповнював взяті на себе обов'язки. Він і дітей своїх у такому дусі виховав.

Побуваєш у Пана Гетьмана в гостях і забудеш на час, що ти на чужині.

Але ні, цього ані Пан Гетьман, ані Його Родина ніколи не забувають.

У всіх лише в глибині серця одна надія, одна думка, одна мрія — Україна.

В домі Пана Гетьмана почуваш, що тут іде праця для здійснення своїх надій, праця невтомна. Праця над об'єднанням усіх творчих українських сил для відбудовання Української Держави.

Володимир Луцький

(Яблонів к. Перемишлян.)

НЕОБХІДНІСТЬ КЛАСОВОЇ організації хліборобів

Хоч я людина, що то, як кажуть, „ніколи не пише“, то радо користаю зі запрошення Редакції Альманаху й хочу висловитися у такій дуже важній справі — як організація хліборобів.

Головною причиною до висказання отих думок був: 1) обов'язок, як визнавця Ідеї Монархізму, 2) чи не відокремлений голос „правдивого“ хлібороба в Альманаху.

Живемо в ХХ. столітті — столітті модернізації, шукання під кожним оглядом чогось нового, може й досконалого захоплення всім без розбору, що нове, шукання нових доріг, нових ідей. Такий вік — такі люди. В тім розгоні, в тім, що так скажу, запамороченні, захоплюємося річами і справами дуже часто маловартісними, тільки тому, що вони нові, модерні, не роздумавши докладно, чи те нове дійсно щось варте загалом, а вже найголовніше, чи надається до пристосування у нас. Ставимося так до всього нового, тимсамим і до всяких нових ідей державного устрою.

Деякі з тих ідей на наших очах покінчили, деякі живуть іше, піддержувані штучними інекціями, але вони в передсмертних судорогах. Натомість бачимо власними очима, що найстарша й наймогутніша ідея, ідея Монархізму, не вмерла, а навіть після страшних ударів (світова війна) відживає дуже скоро, міцніше, лише що в нових формах. Того їй треба було, тієї уздоровлюючої зміни форми й ми, українські монархісти, горді з того, що якраз ми мали в своїх рядах того першого може уздоровителя-реформатора Монархізму, в особі Вячеслава Липинського.

Український нарід у 80% хліборобський. Може той відсоток змінився тепер, та всі ті люди, які хвиливо відійшли

від чепигів, є ще хліборобами й думають по хліборобськи. Кожний хлібороб кожної нації є: 1) віруючий, 2) консерватист і 3) монархіст з ґрунту, як то кажеться, і якщо думає інакше, то підо впливом підбунтовування й намови, других. Є ще, так як і всюди, виємки. Він і не може чим іншим бути, бо все в хліборобстві на те його наводить: уклад (устрій) і чуда в природі, дідичність у хазяйстві, один авторитетний господар — голова і репрезентант, допомога моральна, фізична рідні, співпраця всіх, хто на тім господарстві працює і з нього користає, дуже обережне, на довших досвідах випробуване впровадження всяких новинок і т. д.

Таксамо розуміє хлібороб і те найбільше господарство, яким є держава.

На жаль у нас уже давніше та й тепер, стараються різні люди, що рекрутуються почасти з тих решти 20% і зі збаламучених хліборобів, вщіплювати тим правдивим хліборобам різними способами все інше, та тим позбавити їх віри в Бога й вірності Монархові. Проти віри в Бога защіплюють різного рода препарати як баптизми, штундизми, суботизми, евангелізми, спокушуючи приміром тим, що в їх службі згадують і Шевченка і Франка і Гонту, а ідею монархізму стараються забити, вщіплюючи клясову ненависть, думку про перестарілість монархізму, можливість у дідичній формі індивідуальної маловартости монарха і т. п. Ми ж є свідками тієї страшної нагінки і на віру і на ідею монархізму, що не перебирає в засобах. І це є найбільший національний прогріх тих усіх, що хочуть хліборобові відібрати віру в Бога й вірність Монархові. Здоровий організм правдивого хлібороба не приймає впряді того всього, тільки дуже мала частина пішла за ними, але сумно, що не бачиться серед того хліборобства якогось виразного протицїлання цьому. Церква бореться щодо віри і поборе те все і хлібороб. Залишиться добрим християнином, чого доказом наші церкви повні народу. Щоби і з тим другим лихом боротися, треба хліборобам організованости. Поодинокі люди, чи малі гурти не вдіють тут нічого. Ми мали дотепер такі організації як Сельроб і подібні, але зрозуміймо, що найбільшою причиною їх існування був брак інакшої організації. До Сельробу належали 50 моргові господарі(!), в додатку з вищою освітою, тільки тому, що — як самі признавалися — не було інакшої хліборобської орга-

ганізації. Тому хліборобам крайній час узятися до організаційної праці. До тепер забиралися до тієї праці всі інші, тільки не хлібороби, а кожний на свій лад. З цікавості і з браку правдивої хліборобської організації одні вступали до більш або менш шкідливих організацій, другі стояли і стоять осторонь, чекаючи на правдиву організацію. Це доцільно не доведе. Організація, де будуть належати всі хлібороби, буде напевно такою, якою повинна бути. Буде вона заступати інтереси всіх станів і буде висловом думки всіх Є в нас організація „Сільський Господар“, алеж вона з різних причин далеко ще не така, якби повинна бути. Хліборобимонархисти розуміють цю справу так: Організаційний провід один. Ним може бути „Сільський Господар“. У провіді хлібороби, бо тільки ті знають, що їх болить, чого вони хочуть і що вони думають. Та провідна організація має свої підвідділи (Маслосоюз, Збіжевий відділ, Освітний відділ, товаровий, збутовий і т. д.). Людей відповідних на провід такої провідної хліборобської організації знайдеться між хліборобами, а для фахівців також місця було б доволі. Тоді відпали б непотрібні і деморалізуючі непорозуміння і міжорганізаційні й міжпартійні гризні; бо дотепер різні партійці використовували організації для своїх цілей. Організація, до якої належало би мільйон хліборобів, і вплачувало би свої вкладки в одно місце і що мала б у провіді хліборобів, могла б боронити і інтересів хліборобської кляси, і бути заразом речником її думання. Так як у меншім чи більшім сільським господарстві найрозумніше буде господарити господар-власник, а не посесор (арендатор), чи наданий управитель, бо їх інтереси є різні — так і в організації хліборобів на пості провідника може бути людина, що думає тільки по-хліборобськи, а поведе її напевно краще, як найрозумніший нехлібороб; тих останніх треба тому першому на дорадників.*

Найновші події змушують повернути мені ще раз до справ уже порушуваних, а саме до метод поборювання ідеї монархізму майже всіма нашими партіями, у зв'язку з побутом Пана Гетьманича Данила в Америці й Канаді. Майже вся преса за виємком „Нової Зорі“ й Вид. „Батьківщина“, ні словом не згадує про такі важні події, як те, що побут Гетьм. Данила зєдинив майже всі партії і стани, про ентузіазм, із яким у кожній місцевості Його витали та про величезну про-

пагандивну вартість поїздок для нашої справи. Чогось такого міг доконати тільки представник ідеї монархізму. Не знаходячи ніякого іншого аргументу, вороги монархізму хочуть мовчанкою збути ту безперечно найбільшої ваги подію. Та завдяки частині преси знаємо, що діється, й потішаємося надією, що так як у розсвареній донедавна Америці поява Наслідника Правного Роду Українського Монарха поділлала об'єднуючо на америк. Українців, подія ця оздоровить і в нас погляди на цю справу й поділає в першу чергу на наших так званих „Монархістів без Монарха“ слушно названих — анархістами.

ПОЧАТКИ ГЕТЬМАНСЬКОГО РУХУ

за океаном

I.

День 11-го листопада 1937. року в житті канадійських українців це історичний день. Лише в перспективі дальших літ дата ся набиратиме щораз більшого значення. Того дня біля години 6. вечером вступив перший раз в нашій канадійській історії на Канадійську Землю Син Гетьмана України, Вельможний Пан Гетьманич Данило Скоропадський. В товаристві українця д-ра Яцева, Вельможний Пан Гетьманич Данило приїхав автом із Детройту до Вінсдору в Канаді.

До кого ж приїхав до Канади Син Гетьмана України? Чи до англійців, чи, може, до купки українських емігрантів, розкинутих від п'ятох Великих Озер по безмежних преріях Канади аж ген поза Скалисті Гори до самого Пасифіку? Українці в Канаді — це не гуртки політичних емігрантів наших, яких захищають правом азилу майже всі європейські держави (за виємком одної — отої, що з неї трупом чути) — це осіла і зорганізована маса наших переселенців із Галичини, Буковини, Волині, Великої України й Підкарпаття. Вік нашої еміграції в Канаді 50 літ. Сила? Ми тут після англійців і французів третя числом етнографічна маса: пів мільйона українців на 10 із половиною мільйонів всіх мешканців Канади. І от до тих пів мільйона осілих і вже зорганізованих українців, що вже орять тут батьківську ниву, — заїхав Син Гетьмана України.

І що ж уявляє собою ота маса українства в Канаді? Яке її відношення до України, до власної держави в Європі, до Землі Батьків і Прадідів наших? Яке в тієї маси відчуття історичної правди, яке усвідомлення; чи кров іще в неї козацька, чи серце гаряче, щире: чи може вона вже „страчена“ для України в Європі? Ідьмо з Гетьманичем України від Ве-

ликих Озер, через канадійські прерії — аж ген, до тих же самих Скелистих Гір і відвідуймо головні осередки тієї української маси та оцінюймо її. І так:

Ми в Вінсорі, Торонті, у столиці Канади — в Отаві, у французьким Квебеку, в Монтреалі, серед рудокопів у Судбурах, в осередку канадійських українців у Вінніпегу, далеко на преріях у Саскатуні, Едмонтоні і Мондері; серед фермерів у Дервенті і, врешті, у підніжжя тихже Скелистих Гір у Калгарах і Бенфі. І що ж бачимо?

Гетьманському Синові виходять назустріч сотні народа. Збираються спонтанно самі, хоч не все оповіщено час і місце приїзду. Сотні народа на стаціях. Вижидають прибуття поїзду одні вночі, другі вдень. Це канадійська зима.. Вона на преріях рівна сибірській. Усі вижидають у святочнім настрої, з придавленим віддыхом хапають слова привіту Гетьманського Сина. Витають окрім большевиків усі українці: католики і православні, — а навіть так собі, ніякі...Витають не лиш гетьманці, але й націоналісти і республіканці — „сусівці“... Всі охочі до послуг Світлому Гостеві. В Едмонтоні організовані націоналісти відповіли на комуністичні погрози так, що станули поруч гетьманців лавою на стації, щоб охоронити живу літоросль України, Нашадка Гетманського Роду, Їх Світлість Вельможного Гетьманича Данила! Духовий центр республіканських „сусівців“ у Саскатуні витає Гетьманича України у своїй Бурсі Петра Могили й бажає Гостеві гетьманської булави! Автокефальні священики витають теж. Це все мимо того, що преса тієї групи в опозиції до нашого Гетьманства. Та преса не в силі стримати ентузіазму. Там, де Гетьманич Данило говорить, замовкає сила тієї преси.

Щоби почути Його, наші люди їдуть часами з провінції і 50 миль серед тріскучого морозу. Прибувши, тиснуть ся зі словами: „Та пустіть нас до Нього. Ми цілу ніч їхали, щоби тільки одне слівце Йому сказати“... А ті, що не могли таки Його ні почути, ні видіти, пишуть Йому листи. І скільки їх! А переважають між ними привітні з титулами: „Наш Королевичу“, „Княже“, „Добрий Пане“ і т. п. В однім листі наша стара бабуня просить Гетьманича „написати до неї одне слівце“. Молодь у Монтреалі зібралася самотужки в сотнях витати Його, а коли забрала свого „Принса“ між себе так

і не хотіла пускати зі салі. На дворі обступила Його авто і, співаючи пісень, не пускала. В Калгарах така ж сама молодь обступила Гетьманича перстеном і з прапорами вела вулицями міста до готелю. У тім перстені Син Гетьмана разом із бурмістром того міста. По українських церквах правляться молебні на Його інтенцію, а присутній нарід, плачучи з радости, співає „Боже Великий Єдиний“. У Мондері Отці Василяни складають урочисту деклярацію перед лицем Гетьманича, заповідаючи свою співпрацю з Гетьманським Рухом. У Вінніпегу, в часі Академії сидить у льожі зі Сином Гетьмана Ексцеленція Єпископ Ладика при участі двох тисяч присутних, а на прийнятті витає Гостя тойже сам Архієрей як правного переємця гетьманської булави. Редемпторист о. Шишкович обнимає при першій зустрічі Гетьманського Сина і, благословлючи Його роботу, промовляє зворушений до сліз: „нехай Бог Всемогучий допоможе, щоб на цій голові спочила Гетьманська Корона“... Гетьманич кладе в часі панахиди в Монреалі вінець на могилу „Тим, що впали за волю України“, а нарід присутний у церкві, паде на вколішки і плаче зі зворушення... А коли Гетьманич прашає нарід, тут то там дотиснувшись до Нього, старики наші цілують Йому руки... Навіть комуністи не можуть опертися загальному ентузіязмові патріотичних мас і з тисячами кличуть: „Слава. — Хай живе Гетьманич!“ А Він відвідує українські церкви, салі, народні доми, читальні, монастирі, школи Сестер, захоронки, наші шпиталі і бурси і вписує на памятку до книг своє імя... Витають Гетьманича не лише свої. Також англійці і французи у своїх інституціях, наукових і державних — передовсім у міських ратушах. Витав і приймав у Рідо палаті віце-король Канади льорд Твідсмюр. А преса, пишучи про те, пригадувала теперішню політичну трагедію України і щиро бажала успіхів її Престононаслідникові!

Значить, леди у нас, у Канаді вже проломані. Хоч наш нарід і тут як скрізь поділений релігійно й політично, то все-таки в найважнійшій справі його, в справі державного осередка для визволення України, він потенціально вже об'єднаний. Об'єднав його живий символ гетьманства, що отсе завитав у Канаду. Тепер уже буде можна говорити про організаційні рами й можливості об'єднаного для України нашого громадянства у Канаді.

II.

Ми бачили, як Гетьманича Данила приймали з великим ентузіазмом. Звідки взялася в наших людей у Канаді та відданість і любов до Гетьманича Данила? Коли й де початки того ентузіазму тут? Чим пояснити се, що наш нарід у Канаді беззастережно витав того ж Гетьманича, як свого будучого Монарха-Гетьмана? Хто й коли, як і чим прояснив і заціпив у нього принцип династичности Гетьманського Роду Скоропадських?

Ось питання, на які треба відповісти, щоби зрозуміти не лише тайну успіху побуту нашого Гетьманича в Канаді, але й щоби зрозуміти розвиток цілого гетьманського руху взагалі.

Рік 1923. В Канаді серед наших людей цілковитий розгартіяш. Католицьку Церкву старається розбивати автокефалія, а на ті дві групи наступає щораз то сильніше большевизм. Такі в нас угруповання. Націоналістів ще немає. Петрушевич програв свою емігрантську політику й нарід нарікає, що давав на неї „позичку“. Петлюра на еміграції — зненавиджений більшістю тутешньої еміграції, галичан. за угоду з 1920. р. На обрію української політики — тьма. Ні лідера, ні програми, ні надії. Таке ж саме у Злучених Штатах Півн. Америки, ще гірше серед європейської еміграції, цілком зле в Рідному Краю. Чужі закріплюють тимчасом свої позиції на наших землях. Загальний висновок із нашої трагедії такий, що „отаманщина завалила Україну“. „Січ“ в Шікагу політично ще не виразна. В неї ще появляються відозви полковника Острияниці.

Якраз у тому році д-р Осип Назарук обнімає редакцію „Січі“ в Шікагу, а прибувший зі Львова Володимир Босий обнімає редакцію „Пробою“ в Торонті в Канаді. Д-р Назарук із цілим запалом організує Січі у Злучених Штатах, а В. Босий організує „Січових Стрільців“ у Канаді. Д-р Назарук щораз то послідовніше атакує блискуче нашу анархію, отаманщину й обережно проводить лінію „єдиновластя“. Редактор „Пробою“ наслідує львівських „Загравістів“ і погоджується з єдиновластям „Січі“. Між іншим у Канаді у стейті Саскачеван у Геффорд, живе інтелігентний українець, Орест Жеребко, який у переписці з А. Жуком із Відня. Жеребко отримує перші видання „Хліборобської України“ з Відня й поширює їх. Д-р О. Назарук тримає зразок з О.

Жеребком і оба стають помалу щораз то виразніше на шлях думок Вячеслава Липинського, висловлених в його „Листах до братів-хліборобів“. У серпні 1924. року В. Босий входить у переписку з д-р. О. Назаруком. Ціль переписки: об'єднання Січей і Січових Стрільців в одну сильну Січову Організацію українців Північної Америки.

2. 3. й 4-го вересня 1924. року сходяться разом у місті Детройті д-р О. Назарук із В. Босим і замешкують у двійку в готелі „„Лайббарі““. Тут д-р О. Назарук цілими годинами переконує В. Босого в слушності ідеології Липинського і врешті оба торжественно присягають собі вірно й до смерти стояти при Гетьманському Роді Скоропадських. Там же оба вирішили провести злуку обох Січей під одним проводом Гол. Отамана і проголошення Січей гетьманськими, згідно з ідеологією Липинського. Д-р О. Назарук припоручив В. Босому начеркнути першу відозву в справі проголошення Січей гетьманськими. Тодішній Гол. Отаман Січей у Шікаго, д-р Степан Гриневецький, у ті справи не був втягнений. В. Босий вертається до Торонта і згідно з інструкціями д-ра Назарука приготує „переворот“ у власних Січах у Канаді, яких число досягло тоді до 426 членів. Назарук підготує такийже сам „переворот“ у Січах в Америці. Спроба моєї відозви — відкинена Назаруком. Він у міжчасі здобуває для пляну скасування виборності урядів в організації Гриневецького і січову старшину. Видає 16. листопада 1924. року свій славнозвісний „Заклик Гол. Отамана Січей“, котрим проголошено Січі Америки й Канади гетьманськими і без виборних урядів (з виємком скарбника), а з урядами іменованими.

Услід за тим прийшла злука обох Січей в одну Січову Організацію під командою Гол. Отамана Гриневецького. В. Босого іменував Гол. Отаман першим Головним Обозним Січей у Канаді. Наступає реорганізація Січей на основах нового гетьманського статута, провід організації в центрі й на місцях дістається в руки старшин, що присягли вірність Гетьманові й Ідеї. 10% членів втрачено. Опісля й ці вернулися до організації внаслідок оживлення роботи й загального запалу та внаслідок прекрасних статей Назарука, що він їх раз за разом неначе вирізьблював у „Січі“ на оборону Гетьманів й Ідеї. Січі скорим темпом мундуруються й торжественно

присягають послух Гол. Отаманові й Ідеї. Гетьманський рух у Північній Америці народився.

Та одночасно з ним наступає скажений наступ хаосу й демагогії на „Січ“. Треба було здобувати верхи української еміграції і поважніших громадян. Із Берліна з Гетьманського Дому прийшли запевнення, що Пан Гетьман радо бере під свій високий покров наш рух і організацію. Приходять перші знімки їх Світлості Ясновельможного Пана Гетьмана Павла й друкуються в Січі їх перші листи до Січовиків. Із Райхенау пише постійно Липинський і впливає на Назарука. Старий Край бере наш виступ на кпини. „Новий Час“ кпить із нової „зміни орієнтації“ Назарука. Автокефальні в Канаді пишуть: „Ніс для табаки, чи табака для носа“ й запевняють, що за два місяці вийде пшик із „гетьманщини“. „Кан. Фармер“ раптом стає в оборону петлюрівщини й пише: „Велика Україна жде Петлюри“. „Діло“ у Львові провокує злобними новинками про наш виступ. А тимчасом до нас до Америки надходять листи під І. Кревецького, Крипякевича, Панейка, Кочубея, Черкавського, д-ра Гладилевича, д-ра Вол. Левицького, д-ра В. Залозецького, д-ра Степ. Томашівського, проф. Д. Греголінського й багатьох інших, які одобрюють цей виступ і одні просять поради, що їм робити, інші оферують співпрацю. Зачинається широка пропаганда. Сотки листів у відписах про гетьманську пропаганду й рух курсують між Шікагом, Львовом і Райхенауом. Сьогодні після 13 літ праці, можна складати з тієї переписки величезні архіви. Канадійський архів гетьманського руху до 1930. року треба б ладувати в вантажне авто. Бо Ідея з кожним днем охоплює нові місцевості й терени та нових людей. Все виказує власну ініціативу і з захопленням ширить рух за легальним Гетьманом Павлом.

Врешті основи християнського світогляду нашої Ідеї звертають на нас увагу греко-католического духовенства. Помалу воно вистудіює „Листи“ Липинського й повертається лицем до нас, гетьманців. Оба наші єпископи, американський і канадійський, стають плече об плече з нами. Здобуємо позиції, їх пресові органи й інституції. Ідуть зїзди, маневри, здвиги; шириться література, відпираємо хаос твердо, як тверда наша Ідея. Виробляється тип гетьманця-

лицаря, тут, на цім континенті тип гетьманця-робітника. Ніякі поразки вже не ділають на нього, ніяка зрада навіть того, чи другого лідера; ані Липинський, ані Гриневецький не захитують твердості і спійки тих лицарів. В 1924. році стали при Гетьмані члени американських і канадійських Січей, головно робітники і селяни та присягнули від тоді постояти при Нім до смерти. Перестояли уже повних 13 літ, при неймовірних атаках хаосу й людської злоби. В 1925. році йшли листи по січовиках і приклонниках: Гетьман Павло має Сиңа Данила, а це наш майбутній Гетьман. І так ішла й росла цікавість до Гетьманича, аж врешті Він до нас заїхав. Тепер уже не цікавість, а легенда сильна й могутня йде за Ним, а з нею підіймається українська стихія. На обрію зарисовується могутня столиця — християнський гетьманський Київ...

Др. Й. Пеленський

(Львів)

ОСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО університету в Києві

Коли смутні річниці впадку Української Держави, причину й наслідок, рік 1918. і рік 1919. замикає собою один і той самий понурий день 15. листопада, — тоді відрадно буде обійти цей день спогадом про світлі події. Нагоду до цього дає місяць жовтень, бо він навіки записався, як дата заложення двох українських університетів.

У пам'ятнім році 1918. дня 6. жовтня, відкрив Гетьман Павло в Києві перший український державний університет, а дня 22. жовтв'я другий український університет у Кам'янці на Поділлі. Приготовляв ще українські університети в Одесі та в Харкові через перемену існуючих там університетів російських. На дальшому пляні стояли: Катеринодар на Кубані й Симферополь на Криму. Про вищу школу старалися також різні міста України.

Давно вже українська земля не зазнала чогось подібного в царині рідної культури, хоч мала колись визначних фундаторів в особах Остроозького, Могили, Мазепи й ін. Але їх перевищували нові почини своїм великим значенням і під тим оглядом навязували до славних традицій, що їх створила колись наша монархічна доба на церковній ниві. І як колись, так тепер можливі були тільки у власній державі. Позатим неможливі ні в царській Росії через заборону друкованого українського слова, ані в Австрії через упір галицької шляхти, відчуженої від свого галицького люду. Клясичний приклад — довга і безуспішна боротьба за український університет у Львові.

Тому оснування вогнищ української культури в Києві та в Кам'янці було дороге для всього українського народу, на всіх землях його. Та швидко настагаючий листопад приніс

таку бурю подій в Європі й в Україні (тут із нашої вини), що перекреслено не то наміри, але й саму дійсність: той листопад був початком упадку Української Держави.

Та ніщо не пропадає без сліду. Отже й память ясних подій не пропаде, вона оживе і збудить майбутні покоління до жертви й чину. А я тимчасом, як очевидець тих подій, опишу коротко першу врочистість. Подам те, що мені донині застрягло в пам'яті й зазначую, що всієї краси, поваги й душевного настрою я описати не годен: це міг би зробити тільки поет, маляр, або талановитий повістяр.

Якже ж відбулася та наша велика національна врочистість в Києві?

Хто не був у Києві той не уявить собі його краси високо над Дніпром, ні його широких вулиць, ні волоських тополь, високих як мінарети. Не уявить собі зокрема двох головних перехресних вулиць: єдиного у своїй маєстатичності Шевченківського (колись Бібіковського) бульвару, зі шпаліром струнких тополь, на милю простісенського аж по Святошинські дачі — й вулиці Володимирської, що провадить до Софійського собору, прямо на пам'ятник Хмельницького. Отже там, на перевузлю тих вулиць, видно на червоно розмальований будинок: великий, двоповерховий, з причілком на колюмнах. Це б. російський університет, що носить назву великого українського монарха — св. Володимира. При ньому великий „Ботанічний Сад“. Однак не тут відбулася наша врочистість. Ходила чутка, що ця царська фундація увійде згодом у склад українського університету, а покищо залишилася вона неткнена. На осідок українського університету призначено Кадетське узгір'я, по західній стороні міста.

Любе було те узгір'я. Був там гай столітних дубів, зелена діброва, звана „Кадетська Роща“, моргів сто, а може більше. З одного боку електричний трамвай до міста, з другого залізниця. Через лісок плила річка Либедь і творила рибні ставки. Були там просторі будинки, триповерхові давніші й новісенькі, ще вповні невикінчені, з 1913. року. Будинки ці з дубником належали до Кадетської Школи „Кадетський Корпус“. Ту посілість подарував Гетьман Павло для українського університету. Повстати там мала окрема научна колонія — професорів і студентів. Там отже відбувалося відкриття українського університету.

В одному з нових будинків приготовано довжезну світлицю першого поверху на авлю. Там у чудовий соняшний день 6. жовтня 1918. року, від ранку збиралася українська інтелігенція обох полів із різних сторін краю. Одні доїздили через Шевченківський бульвар і Галицький Базар, інші йшли пішки через Соломінку й засідали задні місця в авлі. Передні місця були застережені для членів уряду, достойників Церкви й різних представників. Але того місця в авлі було замало. Тому задні лави, а надто вікна і строми стовпилися вгору живою стіною. Потому коридор, сіни і сходи також заповнилися людьми. З цього боку авлі видно було напереді ступеницю (сцену), другі двері протилежні, нароствір одверті, а поза ними порожний коридор, сходи, сіни й т. д., бо авля посередині великого будинку положена, мала два однаково улажені крила по боках. Та це друге крило для публіки було недоступне. Туди мав переходити Гетьман. Виємково впроваджувано туди достойників, які не могли б дістатися інакше на свої передні місця. Тому це крило будинку обсадив задалегідь військовий відділ і тримав його під сторожею.

Нарешті авля так заповнена вщерть, що голки не встроимив би, була вже готова й дожидала тільки Гетьмана. На сцені стіл зеленим сукном накритий. При ньому сидів святочный комітет із першим ректором Сушицьким на чолі. Позаду стояв хор Кошиця, збоку, ближче дверей, парадний стіл для Гетьмана. Крім того сцена пристроєна килимами і портретом Шевченка в рушниках, припірала одним кінцем майже до угла авлі, другим кінцем залишила вільне поле з вільним виходом на коридор. Та навіть те вільне поле затопила жива маса людей. Ту обставину використали ми з д-ром Льонгіном Цегельським і, щоби все краще видіти й чути, покинули невігідне місце тай пристали до тих коло сцени. Дотого Цегельський мав привитати свято й хотів зробити це зі сцени, а був заставлений загакою людей. Ми стояли тепер майже на порозі. Здовж видно було пустий коридор, тільки в глибині при сходах стояла сторожа й кілька цивільних панів. Вже й настоялися доволі, коли попробували удвох перейти порожним коридором. Тоді відкрили ми цікаву подробицю: сторожа і цивільні панове (очевидно тайна розвідка), придившись нам уважно, зовсім нас не займа-

ли. З того видно, що довіряли галичанам, яких пізнали по західній (чорній) одежі й по красці нашого діалекту.

В ту мить впало слово: „Ідуть!“ Затуркали самоходи. Сторожа вистроїлася на „струнко!“ Цивільні панове станули під стіною. Розступилася жива маса. Авля вщухла: встала, занімала й застигла. Грімке „Слава!“ потрясло мурами. Хор почав пісню.

Коридором зближалася жвавим кроком жива постать у чудовому жупані з білої лями, при ясній шаблі, в червоних сафіянах, в білій смушковой шапці з білим пером. Крок по-заду йшла свита. Була 12. година полудня.

Гетьман Павло спинився аж на сцені. Там станув перед своїм стільцем і слухав прегарної пісні. Опісля приступив до головної точки врочистости: до відчитання своєї фундаційної грамоти першого українського державного університету. Подав її хтось зі свити. Був то невеличкий звиток папірусного сповиду, накручений на деревлянім валочку. Розвинув його Гетьман і почав читати. Велелюдна авля заперла віддих у собі. Було так тихо, що можна було б чути лет мухи. Гетьман Павло читав голосно, виразно, тримаючи грамоту в руках. Шапку на той час поклав на рукоять своєї шаблі. Як прочитав грамоту, звинув її знов і вручив ректорові Сушицькому. Той приймив її з низьким поклоном і звернувся до Гетьмана з короткою промовою, починаючи словами: „Ясновельможний Пане Гетьмане!“ В тій промові ректор згадав лихоліття, упадок високої культури в Україні і зложив подяку від українського народу за великодушну фундацію, яка нашому народові pomoже підвестися знову до нових вершин знання й поступу.

Хор відспівав „Заповіт“ Шевченка, що став в Україні національним гимном. Відспівав, але річ у тім, як відспівав: того співу чогось ніколи не можу забути. Не була то звичайна пісня, але немов якась ніжна молитва, ніби якась мелодія Херувима, що тільки випадком причулася нам із небесних просторів. То був архитвір співацької техніки: далі з музики піти мабуть годі.

Коли пролунали останні акорди тієї пісні, Гетьман зі свитою опустив авлю. За ним покотилася лявіна оплесків тай окликів „слава“. Його приявність на святі тривала не довше 20 минут. Весь той час Гетьман стояв і всі стояли.

Врочистість продовжувалася ще зо дві години і скінчилася перед 3-тою. Далі йшли привіти достойників і представників від земель, міст, організацій і т. д. Бесідники промовляли або зі сцени, або з місць, де сиділи. Переважно не знав я їх, тому й не затамив. Памятаю лише Винниченка й Шаповала, бо ті назви були тоді популярні. Рівнож памятаю, що назагал були то добрі бесідники, правда, з нахилом до справ партійних, однак із дужими голосовими органами. Це виходило з порівняння. І так наприклад д-р Льонгін Цегельський належав у нас до кращих бесідників, але там був би випав слабше, без особливого враження, як би не те, що президія заповіла: „Слово належить представникові пану Цегельському зі Львова“. Бесідників заповідав від президії проф. Швець прямо тубальним голосом. Тоді д-р Цегельський зі сцени привітав урочистість від Галичини гарною промовою. Публика обсипала його рясними оплесками ще заки почав говорити. Подібно привитано також Винниченка. Коли президія дала йому слово й він встав, де сидів, то зади привитали його демонстраційно довгими оплесками. З того можна було пізнати, що вже тоді готовилося потайки повстання проти Гетьмана. Петлюри там не було: він сидів у тюрмі. (Його увільнено потому за особистим вставленням Гетьмана...).

Окремо треба згадати немилий епізод. До перших привітників належав київський Митрополит Храповицький — чорносотенець, обмосковитель української Церкви, ярий противник національного й державного відродження України. Розуміється, він говорив по-московськи. Отже того представника Москви й цареславія, що як голова Церкви в Україні з погордою й ненавистю відносився до української мови й усіх стремлінь українського народу, зібрана тут же українська інтелігенція покарала в той спосіб, що криками і псиками перебила його промову й не дозволила йому промовляти. Річ зрозуміла, що інакше не міг би в подібнім випадку поступити ніякий нарід на світі. Це була одинока точка, яка нарушила повагу свята.

На святі було чимало українців із Галичини, бо в Києві стояв тоді „Окремий загін Січових Стрільців“, що його по першій перевероті в Росії сформував був Коновалець із полонених Усусусів. Крім того стрінув я там іще інших поваж-

них громадян, як наприклад покійного вже д-ра Федака зі Львова й Губчака зі Станиславова, котрим удалося видістати від військових властей перепустку до Києва. Цивільним особам у той воєнний час приходило це не легко.

Край гетьманського коридору, як показалося потому, стояла друга світлиця, накрита зимною перекускою для запрошених гостей. Така гостина мала своє поважне і глибоке значення. Була то нагода для синів України з найдальших кінців українського материка стрінутися, познайомитися й за склянкою теплою чаю поговорити зі собою — обмінятися серцем і думками. Були там і декотрі міністри, м. ін. міністр Колокольцев у генеральському однострою, тільки без пагонів і без відзнак. Там дістав я до рук фундаційну грамоту. Хотів її відписати, але Сушицький запевнив мене, що текст тієї грамоти надрукують усі київські газети (і так сталося). Зате я краще її оглянув. Мала подобу староримських рукописів, а характер письма козацький 17. століття. Але не був то пергамін і втім я трохи розчарувався. Був то тільки звичайний папір пергамінової закраски, приблизно 45 × 22 см., прикріплений вгорі до дерев'яного валочка, довкола котрого звивався. Підписав: „Павло Скоропадський, Гетьман всієї України“.

Безперечно був то один із найкращих і найясніших днів в історії України.

ПЕРШЕ СТАВЛЕННЯ В ГЕТЬМАНА

На прикінці квітня 1918 р. Головна Команда німецького війська в Україні викрила, що певна група членів УНР (ес-є-рівський кабінет В. Голубовича), яку очолював тодішній воєнний міністр УНР, отаман Жуковський, підготовляє проти німців збройне повстання.¹⁾

Викриття цієї змови розв'язало німецькій команді руки й дало претекст вмішатися до чисто внутрішніх справ УНР, що її уряд виявив більш ніж нельояльність до союзників.

Це втручання виразилося в ряді потягнень Головної Команди, як арешт членів уряду В. Голубовича й воєнний суд над ними, розброєння двох дивізій синьожупанців і Січових Стрільців оголошення в Києві стану облоги й заведення німецьких полевих судів для тих громадян УНР, що виступали проти німецьких інтересів.

Німців було тоді в Україні до пів мільйона війська в той час, коли єдина опора УНР, Запорожський Корпус, мав не більше 30.000. До всього, стоячи на північно-східних кордонах України, Запорожці були зайняті пограничною війною з Московщиною і не могли покинути фронту. Отже німці мали всі можливості — мали силу — поводитися в Україні по своїй впадоби.

Німці дали Україні мілітарну допомогу в боротьбі з большевицькою Московщиною за ціну тих матеріяльних зобов'язань, які прийняв на себе уряд УНР підчас берестейської умови. По тій умові Україна повинна була доставити

¹⁾ За часів Ц. Ради в українській армії знесено було індивідуальні старшинські ранги й заведено ранги „по посаді“. Це був початок знаної „отаманії“, коли титул „отамана“ часто прикривав воєнну й загальну безграмотність; титул отамана належав особам, що займали становища, які в інших арміях заступали генерали.

виснаженим у 3-літній війні осереднім державам величезні маси харчових продуктів для зголоднілого населення та різних сирівців і півфабрикатів для німецького воєнного промислу. Не маючи авторитету серед населення, як не маючи досвідченого державного апарату, Ц. Рада та Уряд (який населення називало „дитинячим“), не могли виконати своїх зобов'язань, а щоб від того виконання ухилитися, Жуковський гадав уневажнити його збройним повстанням.

Заносилося на те, що німці стративши терпець та маючи претекст у нельояльності уряду УНР, головно ж, розпоряджаючи збройною силою, вони просто проголосять в Україні стан воєнної окупації, поставивши замість українського уряду німецького воєнного губернатора. Це був би сором не до описання.

Сталося, однак, інакше.

У тих днях, коли відбувалися згадані події, в Києві мало відбутися кілька всеукраїнських зїздів: селянський, який скликали ес-ери, на який зіхалася сільська біднота (ідейні провідники — соціалістичні парубчаки, що на становищі міністра земельних справ висунули 22 чи 23-літнього в той час хлопчину, студента 2 чи 3 курсу, М. Ковалевського), зїзд хліборобів-демократів, що представляли в Україні дрібну й середню земельну власність (ідейні провідники: В. Липинський, М. Міхновський, брати В. і С. Шемети, В. Андрієвський та інші) і зїзд земельних власників-магнатів.

Остані два зїзди уряд В. Голубовича вважав за „контр-революцію“ і дозволу на них не дав, і тому організатори тих зїздів заміряли відбути їх порядком революційним.

Після розгону Ц. Ради й арештування уряду Голубовича німецька Головна Команда, що була єдиною реальною владою в Україні, бажаючи знати настрої та погляди статечної та й найчисленнішої частини населення, дозволила цим зїздам відбутися.

Обидва зїзди винесли низку постанов загально-державницького змісту, в частині суспільно-економічній висловилися за приверненням приватної власности, яко підстави незалежної державности та за широкі земельні реформи на користь мало- й безземельних хліборобів.

29. квітня спільні збори обох зїздів, які відбувалися в величезному будинкові київського цирку, в загальному числі

до 8000 учасників, навязуючи до історичної традиції, проголосили в Україні Гетьманську Владу, обравши на Гетьмана нащадка Гетьманського Роду, Павла Скоропадського. Натурально, що обнявши в Україні зверхню державну владу, Гетьман прийняв на себе виконання всіх зобов'язань супроти німецько-австрійських союзників, які то зобов'язання накладала берестейська умова, визнав платними векслі, що видала німцям У. Ц. Рада.

Проголошення Гетьманату київське населення — за провінцію не знаю — в більшості прийняло спокійно, хоч навчене різними попередніми досвідами зі зміною влади, своїх правдивих настроїв ні „за“ ні „проти“ не виявляло.

Моє особисте враження є те, що після цілого року всього того соціалістичного галасу та іншого безголов'я, коли в Києві (!) не можна було дістати хліба, населення мало аж задосить соціалізму, але соромилося чи й боялося виразити своє задоволення з приводу проголошення Гетьманату... Без перебільшення треба ствердити, що найбільше були з того задоволені, хоч того не показували одверто... соціалісти всіх сортів. Чому? Та тому, що вони, які довели свою безпорадність у ділі державного будівництва й довели багатий край до матеріальної руїни, могли тепер спокійно відійти на бік і, прибравши позу безстороннього критика, валити на Гетьмана всю відповідальність за повоєнні лиха, що їх самі у великій мірі спричинили. А були між ними й такі наївно-несумлінні, що обвинувачували його... в закликанню німців та перекладали на нього вину за тяжкі зобов'язання України супроти німців. Прихід Гетьмана рятував їх од вибуху народнього гніву!

На другий день після проголошення Гетьманату всі військові частини, заклади та установи, які на той час були в Києві, достали наказ, по якому начальники тих частин і т. д. мали представитися Гетьманові.

У той час я займав становище „Полковника для інспекції військових шкіл“ при Головній Шкільній Управі Військового Міністерства, а того дня, коли надійшов згаданий наказ, була неділя, й Управа не урядувала.

Хоч уже було й пізенько, якась година 9-та — лежу в ліжку, перечитую, хоч мало-що розумію, „поезії“ Семенка й нічого про гетьманський наказ, що надійшов рано, не знаю. Коли вбігає до мене співробітник Управи, сотник Ю. Сніговський (на еміграції в Франції), і повідомляє, що начальник

Управи, Отаман Остапура (Астафев), просить, щоб я зараз же зявився до нього на помешкання. Швиденько вмиваюся, вдягаю на себе перший-ліпший китель і лечу до начальника в якого застаю; крім нього самого, його помічника, отамана А. Чернявського (А. Чернявський, підполковник Армії УНР, потому приват-доцент Подебрадської Академії).

Отаман Астафев звертається до мене:

— Ви вже знаєте, що сталося вчора. По Ц. Раді маємо Гетьмана й по Голубовичу — Устимовича, повернули на 180 степенів. І дідько знає, куди вони повернуть далі. Ес-ери — Арсен Петрович мені оповідав — запевняють, що це авантюра, яка довго не втримається.

Вставляю:

— Дай, Боже, щоб це не була авантюра та щоби трималася, якнайдовше.

— Так... А покищо — мусимо лічитися з фактом. Я. В. П. Гетьман — це єдина в Україні влада... поза німцями, що його визнали. Отож Гетьман видав наказ—ось його маєте. По цьому наказу хтось мусить поїхати й від Головної Шкільної Управи, бо й треба... Але зайшла така кумедна ситуація, що... нема Управи! Сам я вчора, чи навіть позавчора, т. є. перед проголошенням Гетьманату, подав у наказі про свою хворобу. І, дійсно таки, я —хворий. Лікар казав, що це інфлюєнца чи по-модному „еспанка“. Маю високу температуру, позакладало вуха, спухло в горлі, словом, свинство. Мене автоматично мав би заступити Арсен Петрович, але він — людина передбачлива і ще з позавчорашнього дня... запасся відпусткою. Хоч по наказу про мою хворобу на час, доки хворітиму, а він не виїде, він має мене заступати.

Отаман Чернявський вставляє:

— Я й не відмовляюся. Але сьогодні маємо неділю й про гетьманський наказ я нічого не знаю. Зрештою я міг ще вчора виїхати й офіційно... мене нема.

— Отже, — продовжує от. Астафев, — лишається Ви.

Я починаю протестувати, що окрім мене в Управі є старші від мене — начальник учебного відділу, отаман Сальський, н-к господарського відділу, от. Мазюкевич і н-к інспекторсько - персонального відділу, от. Шиманський (перший і другий на еміграції в Польщі, а третій на еміграції в Австралії). Доводжу, що мені, між перчисленими наймо-

лодшому, не випадає представляти таку аж надто високу й поважну установу, як наша Головна Шкільна Управа.

На те от. Астафев реплікує:

— Так... Ви мали б рацію... Але сьогодні нівчому її не знайдете. Бо всі рації розгублено... Я вже посилав по всіх трьох. Але отаман Сальський виїхав ще вчора з вечора до родини, на „дачу“, десь аж на Сирець. Поки його відшукаємо та завідомимо, то спізнимося на одинадцятую годину... Отаман Мазюкевич — ще в досвіта забрав удки й поїхав полювати на щупаків. Це — шукай вітра в полі! Так само й Мазюкевич на Дніпрі. А отаман Шиманський — той просто без вісти загинув, помешкання замкнене, й ніхто нічого про нього не знає. Отже поза всіма раціями нічого не вдіємо й доведеться їхати до Ясновельможного таки Вам.

Отаман Чернявський, радий нагоді, по-приятельському підпустити мені шпильку, додає:

— Та Вам, Варфоломію Пимоновичу, сам Бог наказав. Це ж якраз те, що Ви так хотіли, у снах снили та про що по-тай од нас грішних до всіх святих молилися. Маєте Ясновельможного Пана Гетьмана з булавою і все прочее таке. Правда, ще не в кармазинах, а в черкесці, але... заведете тверду владу — поліцію побільшите й соціялістів приборкаєте. Справді, Вам легше буде з ним говорити, ніж кому іншому з усіх нас! Та ще й нас грішних своїм заступством не оминете! І це найбільша рація — до Гетьмана післати гетьманця.

У кожному разі, перебиває от. Астафев, ліпше Гетьман ніж німецький губернатор. Тому жарти жартами, панове, а їхати треба. Отже вдягніться як на „височайшій смотр“, заберіть із собою начальника школи отамана Максимова і з Богом рушайте. Представитесь¹⁾ від Головної Шкільної Управи в мойому заступстві, а там залежно від обставин. Відповіді давайте тільки на питання. І дуже Вас прошу, — Ви маєте око, а перше враження майже неомильне, — придивіться до того Гетьмана уважно, чого він варт. Бо Гетьман — це велике слово! В ньому ціла традиція й не смі-

¹⁾ Мова була про єдину тоді „Інструкторську Школу Старшин“; отаман Максимів — старшина Генерального Штабу, донський козак на українській службі; помер на еміграції в Сербії.

ємо його профанувати. У свій час представте отамана Максимова. Я вже його попередив. Того вчити не треба — він зблизька бачив царів і з тону не випаде. Дійсно замолоду отаман Максимів був за виховника двох великих князів, здається Павловичів, і був прийнятий при царському дворі.

Дещо не гаразд буде, що молодший буде представляти старшого, але в даному разі Ви — старша установа — представите Гетьманові підлеглу. Та ще питання, як буде з ордерами? Воно краще, коли на грудях „іконостас“ гойдається...

По короткій нараді рішаємо: тому, що Україна з Московщиною воює, то не випадає парадувати в ордерах ворожої держави, хочби й одержаних за власні заслуги. А що своїх ордерів ще не маємо, то я маю їхати без „іконостаса“. Вистарчить, що маю на лівому рукаві чотири нашивки, що означають военні рани.

Лечу додому, швиденько переодягаюся в новенький кітель, чепляю походну шаблю „кубанку“, в чорних шкіряних піхвах, з набутим у знайомого синьожупанця українським темляком (темляк — китиця до шаблі) й ледве що встиг причепуритися та поглянути на себе в люстро, як чую в себе під вікнами знайому трубку нашого службового самоходу — це вже заїхав по мене й дає про себе знати от Максимів.

„Повним газом“, щоб не спізнитися, їдемо до Гетьмана, що оселився в колишньому генерал-губернаторському палаці при вул. Інститутський, ріг вул. Левашовської.

За кілька хвилин приїздимо. На дверях палацу стоїть узброєна варта. Легітимуємося й уходимо до просторого вестибюлю, в якому повно узброєних старшин. Серед них зустрічаю багато знайомих, зокрема полковника М. Глинського*), який радо нас витає й розсипається в похвалах Гетьманові: „Слава Тобі, Господи, аж тепер будемо мати Укра-

*) Полк. М. Глинський, в 1917 р. голова „організаційного комітету для формування українського війська“, що сформував полки: Богданівський, Полуботківський і Запасний — пізніше Дорошенківський. За часів Гетьманату — дежурний генерал гетьманського прибічного штабу.

їну таку, як Бог велів. Бо військо без Гетьмана, як череда без личмана. Він виведе!“

Полковник нахилившись до мене шепче до уха:

— В охороні, — показує на старшин охорони, — трохи москалів назбиралося. Не було часу розглядатися. Та вони, власне й не москалі, а „малороси“... Зрештою, турки мали яничарів, а Франція — швайцарів. Що ж ми — гірші від них? Головне, що між ними нема соціялістів. А ті напевне москалів малпують! А генерал Прісовський*) дасть їм раду — у нього за тиждень пригадають говорити, а за місяць навчатися й думати по-українськи, — кінчає полк. Глинський.

Записуємося в дежурного старшини й по широких сходах йдемо на перший поверх, до почекальні. У великій почекальні, де повно старшин, зустрічаємося з Генеральним Писарем Гетьмана, Полтавцем-Остриницею.

Полтавець-Остриниця — це був великий знавець придворної етикетки і звичаїв-побутовщини з часів давнішої Гетьманщини й під цим оглядом надавався ліпше на головного церемоніймайстра, ніж на генерального писаря. Того дня виглядав так, як на його думку це випадало значнсмю старшині з часів історичної гетьманщини. Сам він клясичний взірець українського мужеського типу, вище-середнього зросту, сильно збудований, стрункий, добре вигімнастикований, із рівним носом, із чорно-вогнистими очима, з підстриженою „під гичку“ чорно-кучерявою чуприною, з невеличким пушистим вусом, що відтінював гарно вирізані уста. Без перебільшення можна сказати, що був дуже вродливий; коли переходив вулицею, то жінки — критерій для сцінки певний — кидали йому під ноги квіти, на які він не звертав чи... вдавав, що не звертає уваги... Був одягнений у дорогі кармазини, з безцінною „дамаскою“ при боці, підперезаний дорогим золото-тканим шалем, у жовтих сапьянцях, на яких мельодійно подзвонюють у підібраних тонах срібно-позолочені дорогої сніцерської роботи остроги, сти-

*) Генерал Прісовський у 1918 р. видатний командант групи українських військ, що йшли авангардом перед німцями, очищаючи Україну від москалів; нині перебуває на еміграції у Франції.

лізовано-скопійовані з музейних взірців. Словом, Полтавець-Остриця виглядав так, ніби зіскочив зі старого портрета.

Говорив доброю українською мовою, кокетуючи запозиченими зі старого словництва архаїзмами, як „прецінь“ „презацний маєстат“, „понеже“, „през нерозум власний“ і т. п.

Привіталися й починається розмова:

— Од Шкільної Управи?

— Так, од Головної Шкільної Управи.

— А чом же це „старий“ приїхати не рачив? Невже злякався?

— Хіба він коли кого лякався? Навіть тоді ні, коли майбутньому панові писареві генеральному „двоєка“ за фортифікацію ставити рачив!

Полтавець, в минулому любимець от. Астафєва за часів юнацьких у Чугуївській Військовій Школі, всміхається й говорить-запитує далі:

— Так чом же сам перед Ясновельможного Маєстатом не ставиться?

— Хворий на „еспанку“ й має високу температуру — без жартів і страхів.

— То чом тоді „Ес-ер Петрович“ — „отаман“ Чернявський приїхати не зволив?

— Арсен Петрович? — на відпустці.

— Та-ак? Слизький, як завше. Як грозьба, то він у солону? Заздалегідь рознюхав, що царствію ес-ерів прийшов кінець і своєчасно ушився на відпустку? Ес-ерівську невинність соблюдає?

Мені неприємне таке вороже трактування симпатичного А. П-ча і відповідаю, що навіть не в відпустці справа, але — чи можна наказувати службове зголошення в день самого зголошення, коли той день випадає в свято, як сьогодні? Міг навіть бути не на відпустці, а скориставши з неділі виїхав за місто.

— Ну, а ще ж там Сальський у вас є, — чом той не ставиться?

В цей час вбігає дежурний адютант Гетьмана й урочи-

сто повідомляє, що прийом зараз починається, й на повинь Полтавцевих запитань відповідати нема часу.

Зайнятий розмовою з Полтавцем, не мав часу кинути по залі оком і тільки тепер можу по ній розглянутись. Повно старших військових начальників, почавши від команданта окремої частини до начальників Генерального та Головного штабів. Більшість із них знаю по спільній праці у Вищій Військовій Раді, де я часто заступав отамана Астафєва. Старші віком, видимо задоволені, молодші ж, часом і занадто молоді „отамани“, недвозначно бояться за свої невідповідні вікові й досвідові посади... Всі до одного понавішували свої бойові ордени й тільки я та інспектор авіації отаман Наконечний, між усіма наймолодші, виглядаємо занадто „по тиловому“ — без воєнної бойової нагороди.

Та часу на роздумування нема, бо входить дежурний генерал і подає команду: „панове старшини“, і, майже одночасно, відхиляється червоно-пурпурова портієра, й на залю входить Гетьман.

Вся зала завмирає в тиші...

Яко представник окремої Головної Управи стою в черзі на якомусь 5—6 місці. Всі підходять по черзі, й кожен представляється, подаючи назву установи, яку представляє, та своє прізвище. Гетьман з усіма вступає в розмову. Падають короткі — по-військовому — запитання й короткі, стислі відповіді.

Гетьман тримається з натуральною простотою та зичливістю, значно простіше й доступніше, ніж не один із республіканських достойників, з недовчених студентів; під цим поглядом дуже корисно відрізняється від свого Генерального Писаря Полтавця, у якого занадто пози.

Поки є час, я уважно придивляюся й прислухуюся до Гетьмана, якого бачу вперше.

Це високий, стрункий мужчина, літ 45, з виразним, енергійним лицем, у якому кидається подібність до Гетьмана Івана Скоропадського. Обличчя расове — гарне й розумне, в очах світиться допитливість і воля. Гетьман був одягнений у скромну, чорну з кавказького сукна черкеску, підпоясаний вузьким, чорним, окованим у кавказьке срібло паском, на якому завішений кавказький кинджал — теж оправлений у срібло. На черкесці ніяких зайвих оздоб чи непотрібних

тальонів, і зовсім не було „царських“ погонів, як дехто за-
певняв; на грудях — ордер св. Георгія 4 ст. єдине, що в Геть-
манові мені не подобається, але... цей орден ще й сьогодні
носять де-які наші... республіканські генерали.

Доходить моя черга.

Роблю кілька „установих кроків“ і представляюся як всі.

Гетьман ставить запитання, на які я стараюся відповіда-
ти якнайстиліше.

— Як ставляться до мене Ваші школи?

— Військові школи — аполітичні й до політики не втру-
чаються.

— Скільки маєте шкіл і які? .

— В Києві — дві. Це інструкторська школа для старшин
і така ж сама — для підстаршин (називаю місця постою).
Завдання — відновити воєнні знання і пройти курс україно-
знавства. Військові школи нормального типу намічено від-
чинити з 1-го вересня.

— Чи військові школи мене визнають?

Хочу викликати Гетьмана на ширшу розмову й тому
відповідаю не зовсім точно на запитання:

— Військові школи визнають ту зверхню владу, яка за-
безпечить Україні самостійну державність і правопорядок.

Гетьман надумується якусь секунду й говорить рішуче:

— Перекажіть школам, що я обняв зверхню владу в дер-
жаві як тяжкий і відповідальний обов'язок, який совісно ви-
конаю. Хочу забезпечити Україні самостійну державність
і політичну незалежність. Хочу створити всі можливості до
найкращого розвою. Зроблю все належне, щоб направити
руїну, завести лад і дати змогу всім громадянам працювати
з користю для себе і для Батьківщини. В найближчому часі,
як лише заспокоїться, скличу законодаптий сойм. Він ви-
робить потрібні закони, особливо ж і насамперед—земельний
закон на користь безземельних хліборобів. Велику земельну
власність обмежу, як тільки можна. Але соціалістичних ек-
спериментів не допущу, бо то руїна! Приверну приватну влас-
ність, бо це підстава народного господарства й економічна
сила держави. У своїй праці стоятиму на старій традиції, бо
це основа культури. Особливу увагу зверну на створення
сильної армії. Од військових шкіл вимагаю дисципліни і пра-
ці та бажаю успіхів у науці. Завтра приїду оглянути старшин.

ську школу. Прошу зайти до начальника мого штабу й умовитися з ним про порядок.

Гетьманова програма мене задовольняє рішуче під усіма поглядами, й по цих його запевненнях я вважаю за конечне освідчити:

— Ясновельможний Пане Гетьмане! Почуваю себе дуже щасливим, що маю велику честь в імені військових шкіл Української Держави привітати високі заміри Вашої Ясновельможности і скласти запевнення, що військові школи виконають усі Ваші накази.

Це запевнення я склав зовсім щиро, і, якось мимоволі відчуваючи, що говорю з Гетьманом, привітання своє закінчив церемоніальним уклоном, як то було звичайним для придворного етикету за старої Гетьманщини.

Підчас розмови з Гетьманом я все відчував, що він пильно до мене приглядається, так ніби чогось на мені шукає. Догадуюся й боюся, що не бачучи на мені бойових ордерів він може прийняти мене за „героя з запілля“.

Сам бувший фронтовик, Гетьман запитує мене:

— Були на фронті? Брали участь у боях?

Аж тепер тільки підношу ліву руку на височину грудей і, показуючи свої „рани“, відповідаю, що так. Бачу, що Гетьман приємно всміхається. Відчуваю, що він тепер знає, що я не „тиловик“ і мушу мати бойові ордери. Для військовиків це має своє значення.

По цьому я представляю Гетьманові отамана Максимова. Гетьман ставить йому кілька запитів про школу, про її склад, програму, число слухачів, про її успіхи, про потреби школи й підтверджує свій наказ, що завтра зробить у школі перегляд.

На цьому місці варт ствердити, що Гетьман весь час говорив доброю українською мовою, у доброму „полтавському“ діалекті, зовсім несогірше від тогочасного пересічного українського інтелігента, а всі запевнення, що він зовсім не знав української мови — це наївна несвідомість, або злослива вигадка.

Коли звільнився отаман Максимів, ми пішли з ним до кабінету Н-ка Гетьманського Штабу, отамана Дашкевича-Горбацького.

Довідавшись про моє становище та що я прибув в за

ступстві отамана Астафєва, дивується, що той — Начальник Управи — не прибув особисто, не дивлячись навіть на хворобу, бо це, знаходить от. Дашкевич, можуть прийняти за не тактовність чи навіть за демонстрацію.

Обясняю, а отаман Максимів потверджує, що хвороба у от. Астафєва таки поважна та що він дійсно був змушений вислати заступника.

От. Дашкевич дає зрозуміти, що хвороба прийшла не до речі й може зашкодити кар'єрі от. Астафєва.

На такий прозорий натяк відповідаю, що усунення от. Астафєва з його становища було б для нього страшною кривдою й незаслуженою образою, а для справи принесло б непоправну шкоду.

От. Дашкевич, який про от. Астафєва не має найменшого поняття, не без іронії запитує:

— Що ж він, — напевно демократ і соціаліст?

Відповідаю, що він — старий полковник і военний інженер, який має шість літ вислуги на генерала, до революції — професор математики й фортифікації по військових школах. Ця відповідь, видимо, от. Дашкевича з особою от. Астафєва примиряє, бо ж сам Дашкевич був професором тактики в пажівському корпусі, але він хоч свою іронію відкидає на бік, одразу не здає і ставить нове запитання:

— А хіба Шкільна Управа не може без нього обійтись?

Відчуваю, що от. Дашкевич, можливо, має „власного кандидата“ на місце от. Астафєва. Рішуче відповідаю, що ні, що на такому становищі у той відповідальний час мало поставити висококваліфікованого фахівця, а доконче треба, щоб той фахівець, будши добрим педагогом, був би, до всього, ще й добрим українським патріотом, бо ж йому довірено мозок і серце армії — її старшину.

— А хіба він такий патріот?

В кількох словах підтверджую, що випробуваний і — алюзія до от. Дашкевича-Горбацького — не від учорашнього дня, а такий, що за часів московських виховав мнсі десятки старшин-українців.

Тут падає найприкріше питання, а разом твердження й сумнів:

— Патріот! І таке суто-московське прізвище?! А коли вас послухати, то ніби старий „мазепинець“.

Обясняю трагедію Омелька Сергієвича Астафєва з його фатальним прізвищем — як то родове прізвище „Остапура“ прадід от. Астафєва, „самоотвержений малороссіянин“, перемінив на московське „Астафєв“, оповідаю про те, що от. Астафєв уже робив старання перед Ц. Радою, щоб привернути собі родове прізвище й підтверджую, що він дійсно старий „мазепинець“.

Дашкевич уважно вислухує й задоволено говорить, що от у нього, мовляв, теж старе прізвище, добре заслужене в історії України, що він сам у простій лінії потомок козацького гетьмана й фундатора Запорозької Січі, Остапа Дашковича, що його прізвище в історії України знане раніше від прізвищ інших гетьманів, ніколи не зазнало змін та що він щасливий, що знову повсталала незалежна Українська держава, якій він буде вірно служити, як це робили його предки.

Я роблю ту нетактовність, що звертаю увагу на незгідність прізвищ — Гетьмана Остапа Дашковича і отамана Дашкевича-Горбацького. От. Дашкевич просто пояснює, що в ньому нема якоїсь зміни з мотивів сервілістичних. Який міг бути сервілізм у нащадків Остапа Дашковича в стосунку до Романових, від яких Дашковичі старші на цілі віки? Було тільки те, що у родових актах Дашковичів — подає цілу генеалогічну розвідку — це прізвище, означаючи одну й ту саму особу з його предків, нераз подається в відмінних транскрипціях — Дашкович і Дашкевич, та що в міжчасі від Гетьмана Дашковича й до наших днів остаточно усталилося в транскрипції „Дашкевич“, а з мотивів родинних і геральдичних достало доповнення „Горбацький“, щоб одрізнити від інших Дашкевичів.

— Отже Ви тепер знаєте, що я старий українець. Бодай тільки це вартє. Я жив поза Україною та розучився говорити. Ну, а тепер учусь, — і він показав на московсько-український словник Терпила, що лежав на столі.

Справді от. Дашкевич завзято намагався говорити по-українськи, і ці його старання при всьому тому, що він жорстоко калічив мову, були дуже щирі.

В дальшій розмові от. Дашкевич-Горбацький з військовою простолінійністю звертає увагу, що для моїх літ — я тоді мав без кількох місяців 30 літ — я рішучо замолодий, щоб

займати високе становище „Полковника для інспекції військових шкіл“.

— Ви, мабуть, соціяліст, — запитує він, очевидно, у зв'язку з тим, що своє призначення я дістав за часів Ц. Ради.

Відповідаю, що я соціялістом ніколи не був і до ніяких політичних партій не належу, та, яко старшина, вважаю за неможливе до них належати; що ж до мого світогляду, то вважаю себе за українського монархіста. Своє становище в Управі завдячую абсолютному довірю от. Астафєва, який знає мене, як українця, ще з часів мого юнацтва, коли то перед великою війною був моїм професором у військовій школі. Додав також, що відчуваю свою молодість, але от. Астафєв знаходить нормальним, щоб у молодій державі працювали молоді сили.

— Що ж там у Вашій Управі от. Астафєв добрав тільки самих „мазепинців“? Знаєте, він починає мені подобатися!

Відповідаю, що хоч маємо кількох прихильників демократії, але всі ми — українські патріоти, що нема між нами ні одного москаля та маємо надію, що в короткому часі всі стануть „мазепинцями“.

По цьому розмова переходить до порядку завтрішнього перегляду школи. Отаман Максимів, що все передбачав, привіз із собою плян школи й разом з от. Дашкевичем вони скоро умовилися щодо того порядку.

Коли ми вийшли від от. Дашкевича, то в великій залі побіч почекальні, через яку нам треба було перейти, щоб достатися до вестибюлю, нас оточила ціла юрба газетних кореспондентів і домагалася уділення інтерв'ю.

Дивним дивом, один лише М. Ковальський, кореспондент „Київської Мислі“, українець, якого я знав по київському українському клубові з часів передвоєнних, він один помістив цю розмову майже дослівно, як її від мене записав та подав джерело. Решта ж кореспондентів тогочасних українських органів, що виходили в Києві, перекрутили її до не пізнання і — не подали джерела.

Опустивши палац поїхали ми до от. Астафєва скласти звіт про своє ставлення, про одержані накази та про винесені враження.

В порозумінні з от. Максимовим у своєму звіті ми опу-

стили місця, які торкалися особи Астафєва, з тим, що про них розкажу йому без свідків.

Астафєв і Чернявський на нас чекали — не можна сказати, щоб весело. Вислухавши наш звіт, надто зупинившись на Гетьмановій програмі, отаман Астафєв повеселішав:

— Програма добра! Уже тим добра, що ясна і, як кажете, категорична. Але й дорога до пекла вимощена добрими помислами... Та дискутувати не будемо. Напрямок указаний, наше діло — працювати. Може це й не авантюра, як запевняють ес-ери!

Коли ми залишилися самі, я переказав от. Астафєву, не скриваючи нічого, про натяки от. Дашкевича. Астафєв посмутив... Встав, кілька разів пройшовся своїм енергійно-виразистим кроком по покою, на хвилинку зупинився перед вікном, провів рукою по чолі, немов проганяючи настирливо-прикру думку, і знову, то ходючи, то зупиняючись, почав говорити:

— Встановлюємо дані з минулого... З них робимо висновки на майбутнє... правдоподібні. Отже, хочемо, чи не хочемо, мусимо сконстатувати: не вміємо мислити синтетично. Через це, коли починаємо робити, то впадаємо у скрайності і... робимо дурниці.

— Це тільки в нас могло зродитися Святославове „ляжемо кістьми“ — філософія роспачу, коли відмовляє працювати думка. Зрештою може то й не Святослав сказав, як не важне й те, хто саме сказав уперше. Важне, що ми його повторюємо й, очевидно, робимо. Навіть сидячи при чарці. Робимо з усією нашою знаменитою „хахляцькою“ впертістю... Ляжемо кістьми! Коли це сказав Святослав, то це тільки потверджує мою думку: потомок вікінгів, князь Святослав, знав, до кого промовляв, відчував, як думали його вої! Це дуже відважно, блискучо, незрівняно й, коли хто хоче, героїчно...

— Тільки чи мудро для кожного випадку? Нікому з українців не прийшло до голови сказати, що краще нехай ворог положить свої кості, а ми перейдемо по них. Уявляєте, який би тоді був ефект при нашій клясичній впертості?

— Ще один зразок скрайности. Це тільки ми, українці, спромоглися скласти таку очайдушну приказку: „Або слави здобути, або дома не бути“. Маємо безліч прикладів, що славу велику дійсно здобували, але як же часто додому з нею

не верталися! Задорого за неї платили! І слава та, по чужих полях розгублена, була оманюю, була як дим, розвіяний вітрами, бо була пустоцвітом, що не приносить плоду. Мудрий зі славою додому повертає, свою славу на силу та пожиток обертає...

— В минулому році (себто 1917) ми занедбали первень національно-державницький, талан, від Бога даний, у землю закопали, патос відродження на соціалізм проміняли... А в соціалізмі... Боже милий! Україна й соціалізм! Чи ж можуть бути величини ще неспівмірніші?! І от, у соціалізмі хотіли ми переплювати московських большевиків. За це мали їх у Києві...І завжди й скрізь, на кожному кроці, тільки скрайності та малпування москалів... Автори 4-го універсалу під цим оглядом побили всі рекорди — договорилися до таких суперечностей, що більших уявити годі. Хотіли Бога й мамону, вогонь із водою, національну державність із інтернаціональними соціалізмами погодити! Та й накрутили! — Такого, що не дав би Бог, внуки наші не розкрутять. У першій частині універсалу проголосили самостійну й незалежну республіку (до речі — це треба було в першому сказати і зробити), а в другій — скасували приватну власність. Вибили з під ніг найголовніший фундамент, якогось, прости Господи, кастрата, а не державу наші соціалісти-акушери спрепарували!

— А ще інший маємо тяжкий гріх первородний — це лаша нетерплячість. Як діти не зносимо довгих зусиль, а завжди та в усьому вимагаємо моментальних ефектів. І, коли їх не маємо, тоді — знову, як діти, — опускаємо руки й нічого не робимо. Самих себе саботуємо! В практиці віддаємо ініціативу силам чужим, здебільшого ворожим, і відстаємо від життя. А потім скиглимо, що нас покривджено...

— Отже, при таких даних — чого маємо сподіватися? В реакції проти зла, якого накоїв соціалізм, знову занедбаємо чинник національний, і є познаки — поза Гетьманом — що цим разом упадаємо в іншу скрайність — ударимося в механістичний бюрократизм, суботу поставимо вище від людини, а параграф — вище від життя.

— Замість, може й недосвідчених, але здібних і чесних молодих старшин та цивільних урядовців-патріотів, боюся, що появляться перекладені на поганеньку українську мову

московсько-малоросійські фахівці — футлярні душі! Соціялісти навиворот. У них не витиснеш творчого запалу, який не зносить мертвороджених параграфів. Своїми звичками вони на кожному кроці нагадувати будуть Московщину і викличуть нові скрайності. А в усіх випадках об'єктом многострадальним для експериментів з права й з ліва буде Україна.

— Так... Програма в Гетьмана добра, бо не грішить на скрайності, — отже реальна й можлива до виконання. Але найкраща програма вимагає часу й часу! Іноді — довгого часу і впертої праці. Чи ж вистарчить у нас терпцю, щоб зачекати на ефект? Бо коли захочемо ефектів моментальних, — зруйнуємо все! Нехай тоді Гетьман залізний буде, його повалить перший-ліпший ес-ерівський хлопчина. А тоді — прийде москаль.

При цих словах у от. Астафєва заблиснули на очах сльози. Але він швидко опанував себе, підійшов до мене, сильно стиснув руку й бадьоро промовив:

— Ну, та хвалити Бога, це все наразі теорія. І дай, Боже, щоб я помилявся, та щоб наша практика була мудра і творча, а слава — щоб не була пустоцвітом. Напрямок маємо, наше ж діло — працювати. Дуже Вам вдячний, Варфоломію Пимоновичу, що мене сьогодні заступили та привезли мені добрі вісті.

Коли при цих останніх словах я на нього подивився й перепитав — чи тільки добрі, от. Астафєв усміхнувся, своїм звичаєм, одним вусом, і відповів:

— Це Ви про мою особу? Вірте мені, мій любий, що коли добре всій Україні, то буде добре й кожному з нас! Де б ми не були та щоб ми не робили. За це я спокійний!

І він сердечно мене обняв. На цьому ми розпрощалися і я пішов до дому.

Міт. Осип Губчак

(Львів)

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (Геополітичні розважання).

Довга відірваність від конкретних державних справ і завдань скривила наш спосіб політичного думання і спричинила те, що ми любуємося в абстрактних ідеологічно-принципіальних дискусіях. У тих спорах витрачуємо багато енергії, а мало цінимо творчу працю. Ми легко підпадаємо під вплив чужих ідей і живцем пересаджуємо їх на наш ґрунт, не дивлячися, чи він для них підхожий і чи на ньому вони зможуть видати добрий плід.

Тимчасом політичної мудрости треба шукати в рідній історії, в нашій традиції; треба нам також прислухуватися до голосу духа рідної землі. Якраз знехтування історичної традиції й того духа землі невиробленими політиками 1917—20 рр. довело відроджену українську державність до впадку.

Кожний нарід звязаний тісно з територією яку йому призначило Провидіння. Земля формує характер народів, вказує їм напрямні їхнього розвитку, немов визначає правила того розвою.

Які ж можливості розвитку дає нам наша територія?

Як на невиразних вододілах стрічаються й борються противні течії, так у житті народів перехідні землі є свідками змагань, у яких зазначається, мов приплив і відплив, перевага то одної, то другої сторони. Географічне положення України характеризує якраз така перехідність, що робить Україну битим шляхом народів.

„Ой біда чайці небозі, що вивела діток при битій доро-

зі“, — співав уже Гетьман Мазепа. Українськими чорноморськими степами перевалювалися зі Сходу на Захід азійські орди, плили ріками з далекої Швеції до багатой Візантії ваяряги, йшли з півночи москалі, зі заходу поляки. На Україні схристилися культурні впливи Заходу і Сходу — Риму й Царгороду.

Вдержання самостійности на такому недогідному терені вимагає від народу великої сили, а це знову залежить від постійно настороженої боевості й єдности. І тут нашою трагедією є те, що багата, родюча земля України розлінивлювала й розмягчувала характер народу, а широкий степ розпошував і не давав з'єдинитися.

Перехідність української території зазначається ще й у різниці між північно-західними, лісовими, й південними, степовими землями. Лісові, на загал піскові й бідніші землі (Галичина, Холмщина, Підляшшя, Полісся, Волинь, Київщина, Чернигівщина та Полтавщина) формували характер населення в більш позитивному напрямі, вони теж завдяки своїй оборонності оперлися степовим навалам і здержали в собі наші державницькі традиції.

Між степовими ордами й осілим, хліборобським елементом північно — західних земель, велася довго безпощадна боротьба. Хвиля української кольонізації то вливалася у степи, то знову під натиском орд відпливала. Аж після майже 900-літньої боротьби, на початку XIX. ст., українська стихія остаточно станула над берегами Чорного Моря й висуненими язиками сягла по Каспій.

„Звоювавши татарів, — бетесь між собою. Україна хоруге тою тяжкою хоробою...“

Так писав ще в 1676. р. чернигівський Єпископ, Лазар Баранович. Затихла боротьба на степах, але не затихла боротьба в душі народу.

В незгармонізованій, неперетопленій крові бере верх раз державний розум, раз анархія, ведеться боротьба між творчими і руйніницькими елементами.

Можемо на основі досвіду нашого минулого й геополітичного положення України ствердити, що Україна як держава може існувати лиш тоді, коли буде сильною. Це не означає, очевидно, що Україна мусить відразу повстати як сильна держава. Певно, що вона буде з початку слабшою,

але перед собою матиме до вибору два шляхи: або стати Великою Імперією, або впасти. Мала Україна може якийсь час бути буфорою, а далі впаде жертвою поділу, як в андрусівським чи ризьким мирі.

Тому потрібний нам український імперіялізм. І він живе в нас підсвідомо. Треба одначе уйняти його розумово, треба, щоби він увійшов нам у кров і кість. Бо бути сильними це для нас питання життя і смерті.

ПРОБЛЕМА ЧОРНОГО МОРЯ

Боротьба зі степовими ордами — це була рівночасно боротьба за доступ до Чорного моря. Її український нарід виграв. Ми станули твердо на берегах Чорного моря й завданням відродженої Української держави буде те становище ще більш закріпити. Тому мусять бути звязані з Україною такі приморські землі, як Бесарабія, Крим і Кубань.

Морська границя — це одинока певна границя України, її вікно у світ. Україна не може стерпіти ніколи того, щоби хтонебудь усадовився на північних узбережжях Чорного моря, або здобув на Чорному морю перевагу. Не даром же керовалися полки Святослава під Доростолом в Болгарії, Володимира під Корсунем на Крими, не даром Ярослав Осмомисл замикав „брами Дунаю“. Далекозорі були пляни Великого Богдана, коли посилав свого сина Тимоша сватати доньку молдавського господаря — Розанду. Думка забезпечити Україні гегемонію над Чорним морем пробивається вже в походах Олега й козацьких виправах Сагайдачного. Отже для України геополітичним законом є: Міцно укріпитися над Чорним морем і не допустити до того, щоби якабудь постороння сила усадовилася на північних берегах Чорного моря і добула на ньому перевагу.

ПРОБЛЕМА КОЗАКІВ

Великий князь Олег Віщий водив свої полки не лиш на Царгород, але й заганявся за Волгу, за Яїк, до Каспія. Він відчував геніяльним віщим геополітичним інстинктом що аби закріпитися на чорноморських степах і над берегом Чорного моря, Україна мусить опанувати й ту „браму народів“ між Уралем і Каспієм, яка веде з Азії в чорноморські

стеги й через яку віками вдиралися до України азійські орди. Чергова геополітична засада: Східні границі України мусять бути встановлені на Кавказі і Каспії.

Тут доходимо до проблеми Козакії. Ця справа, така важна для України, мало знаходить в нас зрозуміння. Радо повторяємо гасло: Україна по Кавказ і Каспій, але дуже мало є в нас людей, що визнавалися б у політичній і етнографічній структурі тих країв. Стеги над Доном і Волгою, кавказьке Підгір'я й Гори є дивною мозаїкою краєвидів і мозаїкою народів: донців, яйцьких і терських козаків, калмиків, кіргізів (козаків), дрібних кавказьких народів (осетинців-ясів, черкесів-касогів, дагестанців і т. д.) й українських кубанських козаків, що живуть на своїй території суцільною масою. Крім того українське населення порозкидане по цілій козацькій території в різних, подекуди й у значних відсотках, як некозаچه населення. Також населення, що говорить московською мовою ділиться на козаків і некозаків, що є в меншості. Між тими обома відломами людности існував перед світовою війною досить сильний антагонізм.

Всі народи, що заселяють козацьку територію, хоч вони так різні мовою, релігією й расою, лучить одна спільна риса: все це народи козацькі. Відмінний спосіб життя, постійна воєнна служба, головним чином у кінноті, витворила окремих тип козака, так, що навіть козаки, які говорять московською мовою, почувуються чимсь різним від москалів і серед них слідний сильний протимосковський сепаратизм. Змагання козацьких народів творити своє власне життя виявилось в 1917. році в формі союзу Дону, Кубані, степових і гірських народів, а після його впадку в ідеї видвигненій козаками націоналістами в їхній пресі, — створення незалежної Козакії.

Яке наше становище до неї? Як погодити з нею вимогу української державної рації — поставлення українських границь на Кавказі й Каспю? Чи не треба, як цього хочуть деякі наші гарячі голови, рішити цю справу підбоек?

Така розв'язка справи — не є ніякою розв'язкою, бо до такого завоювання відроджена Українська Держава і так уже загрожена звідусіль не підійметься. Війна України з Козакією була б трагедією обох і кинула б їх знову в мо-

сковське ярмо. Реальні умовини кажуть числитися зі сильним зростом націоналізмів козацьких народів і тому розв'язки козацької проблеми треба шукати на іншій дорозі.

Передовсім треба зазначити, що Козацька Держава це не утопія. Як вище сказано, є щось, — оте Козацтво, — що лучить козацькі народи, а козацька територія, не зважаючи на різноманітність краєвидів, творить своєрідну геополітичну цілість. Територія нинішньої Козакії вміщалася меншбільш в державі Золотої Орди, опісля в Астраханським Ханаті, а врешті існування Союзу Дону, Кубані, степових і гірських народів свідчить про можливість концепції Козакії. Її упадок — ніякий протидоказ, бо впала ж і Українська Держава!

При розгляді проблеми Козакії треба взяти під увагу особливіше значення Кубані для України. В моменті розвалу большевицької Москви Велика Україна, вичерпана війною і загрожена звідусіль, може, взявши під увагу можливість анархічних виступів і крамол серед українців, опинитися, хочби й часово, під перевагою чужих сил. У тому часі Кубань, яка найбільше віддалена від панівних досі метрополій, Варшави й Москви, може служити захистом для якогось українського центру, незалежного від чужих впливів. Пригадаймо, що таку роль — роль „резервуара сил“ чи „відскочні“, Кубань уже не раз відіграла в нашій історії. На далеку Тьмуторокань втікали в тяжких для себе хвилинах наші князі-ізгої, там збирали війська й ішли опісля відбивати свої батьківщини. Слід тут іще зазначити, що кубанці відзначаються вродженим державницьким і традиціоналістичним інстинктом і тому при відбудові Української Держави Кубань може відіграти поважну роль.

Дальше: один погляд на мапу вкаже нам, що в геополітичному комплексі Козакії українська Кубань має дуже поважне значення. Без Кубані грядиці Козакії мали б дуже крутий і неформний вигляд, без неї Козакія не могла б опертися о свою природну підставу — Кавказ, і тому без Кубані саме існування Козакії було б дуже проблематичне.

Якраз ця вага Кубані предестинує її відіграти в союзі народів Козакії передову роль. Український елемент в Козакії може й мусить своє значення використати і старатися все тісніше зв'язувати Козакію з нами, довести її до якоїсь

форми державного звязку з Україною. Це одинока розвязка проблеми. Серед козацьких народів вага порозуміння з Україною належно доцінювана. Нема незалежної Козакії. без незалежної України і незалежної України без незалежної Козакії.

МОСКОВСЬКА КВЕСТІЯ

Очевидно, черговою виринає московська квестія. Вона безсумніву звязана з таким чи інакшим вирішенням проблеми Козакії. Від наладнання українсько-козацьких відносин, а тим самим скріплення південного Сходу Європи, залежатиме й наша постава до Московщини. Найближче наше завдання — звести Московщину до її етнографічних меж. Нпр. — Сибір, подібно як і інші, — нині під московським ярмом — краї, змагають до самостійности. Це природні союзники України. Наладнання з ними сусідського співжиття — це одинока можливість обмеження на-завтра московського імперіялізму, що є найбільшим ворогом української самостійности.

Як даліше, післязавтра розвинеться московська квестія, це інша справа. Деякі природні дані, як великі східно-європейські ріки й ін., можуть ще колись вказати нам старі шляхи Володимира Великого.

НА ШЛЯХУ З „ВАРЯГ У ГРЕКИ“ (БІЛОРУСЬКА КВЕСТІЯ)

Київська Держава сягала на північному заході до Балтійського Моря, де її найдаліше висуненими станицями були Новгород і Юріїв (Дорпат) в Естонії, зложений Ярославом Мудрим. Українська Держава мала тоді повну владу над шляхом „із Варяг у Греки“. Продовження тої політики до деякої міри бачимо у Литовсько-Руськім Князівстві. Опісля до змагання за перевагу на тому терені стала Ягайлонська Польща, а ще пізніше Росія Романових. Одначе лиш панування України може забезпечити на тім просторі тривалий мир, бо ж вона враз із братньою Білоруссю не потребує для здобуття переваги поневолювати чужі етнографічно простори. Отже наш черговий геополітичний закон звучить: з Білоруссю увійти в державну унію, яка дасть Україні перевагу на шляху з Балтійського до Чорного Моря і скріпить її становище супроти Заходу.

Для Білорусі така унія є життєвою konieczністю, бо її геополітичне положення: вододіл і поміст між північною прибалтійською озерною площею й поліськими болотами, — характеризує також перехідність, як положення України. Отже без тісного зв'язку і помочі України сама Білорусь вдержатися не зможе. Україна ж для Білорусі це одинокий сусід, із яким вона не має історичних спорів. Ця думка знаходить у білорусів належне зрозуміння й це дуже позитивне явище, що від самих білорусинів вийшов проект проголосити Гетьмана України zarazом Королем Білоруси.

КІНЦЕВІ ЗАВВАГИ

Світ стоїть на передодні великих подій. Будуча війна буде не лиш війною народів і рас, але й інтернаціоналізму з націоналізмами. В тій ідеологічній війні буде йти змагання за те, чи світ має бути побудований на засадах здорового націоналізму, чи жидівсько-масонського інтернаціоналізму.

Боротьба це дуже трудна. Старий жидівський нарід має в своїх руках незвичайну зброю: вирафінованість, посунену до країнних меж. Це не припадок, що центр безбожництва й інтернаціоналізму, це нині Москва. Жиди своєю витонченою інтуїцією вичули великодержавні амбіції москалів, опанували Москву і звідси підпалюють світ. Коли ж Україна поборе Москву, то тим самим завдасть останній смертельний удар інтернаціоналізмові. Темні міжнародні сили добре це знають і стараються українську націю розложити.

Ми ж тимбільше мусимо тому світові протиставитися й ясно здавати собі справу з нашої великої місії. Як нашою національною ціхою є оте змагання до синтези Сходу й Заходу, так і в перебудові європейського Сходу завданням України буде створити під своїм проводом Імперію, яка буде синтезою тенденції до творення великих державних геополітичних комплексів і націоналізму.

Одначе ясно, що така Імперія можлива лише при монархічній дідичній владі в Україні. Лише Монархія може бути тим об'єднуючим і притягаючим чинником для других народів. І лиш дідична Монархія може забезпечити Україні постійний лад, передумову державної сили. До Гетьманства доходимо через український патріотизм. Щоб Україна могла

існувати, як держава — мусить бути сильною, мусить стати Імперією. А сильною може бути Україна лиш під гетьманською владою. Так каже нам твердий і безоглядний закон нашої Землі!

Петро Ковалів

(Женева)

НАПЕРЕДОДНІ ГЕТЬМАНЩИНИ

Не так радісно заповідалася в Києві весна року Божого 1918-го, як попередня...

Проте, здавалося, було чого радіти ще дужче: рік тому задоволення було радше негативне — зникли перешкоди для розвитку нашої культури, впали кайдани з нашої мови, — а тепер починалася будівничча праця — творилася незалежність України.

Але ті, що були коло влади, рішилися на IV-й Універсал лише по „довгих ваганнях“, коли обставини при неволи і їх оголосити самостійність... А ті, що їх до влади не допущено, побачили, що нарід, який довірить оборону краю та організацію власної армії соціялістам, мусітиме в чужого війська шукати порятунку....

Та німці прийшли в Україну не лише для того, щоби члени Центральної Ради змогли повернутися в нашу столицю — не було в них духової близости до наших соціялістів, ані часу й змоги займатися чистим благодійством. В ті місяці німці напружували останні сили у кривавій боротьбі зі значно переважаючим їх числом ворогів, що оточували їх із усіх боків. Щоби підтримати свій нарід, вони конче потребували забезпечити його їжею.

Але незабаром виявилось, що український уряд не має ні належного авторитету, ні вміння, ні, головне, бажання завести у краю спокій і виконати берестейські зобов'язання, які дано було в скрутний час втечі з Києва. Марксісти не мали й крихти сумніву, що по західній Європі — а в першій черзі по Німеччині — ось-ось перекоотиться революція й війна скрізь закінчиться „без анексій і контрибуцій“. Вони вірили, що незабаром робітники й селяни скрізь працювати-

муть усе менше, а житимуть усе краще і то внаслідок „нормального поступу людства“ та розвитку техніки — яка зрештою від їх діяльності зовсім не залежала, — і не від здібности соціялістів до кращої організації виробу.

Саме тієї здібности до організації громадського життя та праці урядові Центральної Ради бракувало якнайбільше. Поза Києвом постанов і наказів уряду майже ніхто не виконував, хіба вибирав, що йому було до вигоди. По містах лише українці так-сяк слухали, але було їх не так багато, а по селах розповсюджувалися комітети... Комісарі Центральної Ради були безсилі й безпорадні в цьому хаосі. Різні авантюристи позбивалися в „карні загони“ й — за відповідну нагороду — примушували сільське населення „відшкодовувати“ пограбоване і понижене, як селянами околиці, так, головне, проходячим військом, або бандами красноармійців.

Безладдя остільки збільшилося, що врешті соціялісти-федералісти вирішили відкликати з Ради Міністрів своїх представників, вважаючи, що український уряд „нездатний стати на шлях реальної роботи і неспосібний до праці“. Рапорти німецьких і австрійських дипломатів та військових своїм урядам, які пізніше опубліковано, не дуже відрізнялися від поглядів українських ес-ефів.

Ніхто не сподівався, що піде краще, коли зберуться Українські Установчі Збори, які обрано саме під час наступу большевиків, „прямим, загальним, рівним, повним та пропорціональним голосуванням“, що звичайно звали „демократичною п'ятихвосткою“. Нарід надто легко слухав демагогів, бо не звик до політичного життя. Надто багато часу минуло від Гетьманщини, коли низове й городове козацтво брало участь не лише у виборах, але й рішало плебісцитом різні питання. Перешкоди московського уряду в громадській діяльності не змогли виховати населення політично й кинули його після революції безборонним на поталу демагогам.

І хоч кілька місяців тому при виборах до „Всеросійсько-Учредітельнаво Сабранія“ большевики одержали в Україні коло 8-ми відсотків голосів — і то завдяки містам, робітникам по копальнях вугілля та заліза, та розташованим на наших землях воякам-москалям, бо по старій Гетьманщині лише 2—3 відсотки голосувало за ними, — до Українських Установчих Зборів обрано комуністів утричі більше. Реш-

та мандатів, за дрібними вийнятками, перепала есерам різного гатунку — Селянській Спілці, правим та боротьбістам. Інші українські партії усі разом мусіли були мати в парламенті, що установить конституцію України, менше представників ніж... сіоністи.

Такий поділ мандатів зовсім не відбивав дійсного настрою населення України. Що ж дивного, коли до цілком справедливої вимоги Української Демократично-Хліборобської Партії: скасувати ті вибори, незабаром приєдналися соціялісти-самостійники, далі соціялісти-федералісти і навіть соціялісти-демократи. Але українські соціялісти-революціонери присилювали Раду вибори ті 11 квітня затвердити; Установчі Збори вирішено було скликати через місяць.

Чимбільше ширилося безладдя, тим дужче псбюквалися німці, що не лише не одержать обіцяного хліба з минулорічного урожаю, але й у біжучому році український нарід не зможе засіяти плодючих ланів і видобути хліб та цукор, вигодувати худобу на мясо й сало. Німецькому військовому командуванню ходило за всяку ціну забезпечити постачання свого народу.

Але надто важко було зрозуміти нашим інтернаціоналістам пекучу потребу німецьких патріотів, надто різнилися погляди й дух наших антимілітаристів від світогляду німецьких військових. Тому між німцями та українським урядом виникали час від часу конфлікти, й що далі то все частіше й все гостріше.

Почалося з арештів „позозрілих у большевизмі“, далі траплялося німецьким і австрійським залогам робити реквізицію збіжжя. Пізніше верховне командування вважало за свій обовязок забезпечити засів, а коли це викликало протести, заборонено людям сходитися без дозволу. Так одна міра чеплялася за другу, кликала нову. Але адміністративні кари скрізь і завжди обурюють населення, а німцям треба було спокою, який може дати тільки почугтя справедливого розгляду справ судом. Дійшло до того, що частину злочинів українців на своїй землі мали судити німецькі військові суди! Нарешті довелося німцям заборонити святкувати 1-е травня, яке українська інтелігенція мала використати для заманіфестування світової солідарности усіх

працюючих і гострого протесту народніх мас проти мілітаризму.

Хоч подібні заходи стосувалися здебільшого після розмов із відповідними українськими чинниками, але до порозуміння ніколи не доходило й не могло дійти. Відносини були нещирі; уступаючи на словах, українські міністри не збиралися виконувати вимушених постанов, які до того часом суперечили партійним програмам, у життєвість і користь яких наші соціалісти свято вірили... Зрозуміло, що авторитет Центральної Ради падав усе нижче, як в очах німецького військового командування, так і поміж власним населенням, яке добре розуміло, в кого сила і хто керує.

Проте й німці не придбали собі любови української людности. Почуття глибокої вдячності за порятунок від красноармійців забувалося.... Пішли балачки, що треба би боронити нашу волю. У відповідь обеззброєно „синьо-жупаників“ — українську дивізію, що її зорганізував у Німеччині з наших полонених Союз Визволення України.

Чорні хмари грізно повисли над незалежністю України.

Люди побоювалися, що німці оголосять військовоу окупацію й замінять українських урядовців своїми командантами. Але справа не пішла б так, як у підбитій Сербії, чи завойованій Бельгії — українці придбали б лиху славу народу, нездібного до самостійности. При першій нагоді було б їх віддано безборонними — як військово, так і дипломатично — просто білій чи червоній Росії...

28-го квітня відділ німецького війська увірвався до Педагогічного Музею, де засідала Центральна Рада, маючи завдання заарештувати кількох міністрів. Цей ворожий крок доручено молодому старшині, що напевн^о уявляв себе героєм і пригадував фразу Ольденбурга, ще з 1910-го року: „імператор Німеччини може наказати, якому трапиться, лейтенантові: „взьміть десятеро солдатів і зачиніть парламент!“

У той день ми з дружиною йшли по Великій Володимирській вулиці і побачили ланцюг німецьких солдатів. Вони перетинали вулицю між Бібіковським (пізніше Шевченківським) бульваром та Фундукліївською, залишаючи вільним лише хідник з протилежного від Педагогічного Музею боку.

Випадкові прохожі затримувалися біля солдатів, то зби-
валися купкою, коли хтось щось розповідав, то прискорю-
вали кроки, коли німці перетягали кулемети, або коли гур-
ток вояків переходив з одного місця на друге. Вигляд залізо-
но-сірих солдатів, які ніби не звертали на цікавих уваги,
впливав на юрбу заспокоююче й застрашував одночасно.
Відчувався лад, але, здавалося, лад машини, без серця, без
керownika... Лише коли люди надто наближались, та ще ку-
пою, вояки робили різкі рухи, тупотіли прикладами руш-
ниць по бруку й хрипко гукали: „Щурік!“ І лише в наголо-
сах отого одного слова відбивалася їх непевність, ніби не-
ясне почуття ваги цього кроку, начеб-то вони побоювалися
наслідків того, що їм самим здавалося несправедливим. Що-
правда, не майбутні історичні наслідки лякали їх, лише не-
гайні, можливі відрухи юрби.

Та випадкові прохожі були заскочені зовсім несподіва-
но. Не чути було вигуків чи інших виявів обурення. Жиди та
жидівки на жаргоні намагалися „інтервювати“ німецьких во-
яків, та даремно, ті не відповідали. Довідавшись, що німці
припинили засідання українського, хоч і революційного, та
всеж парламенту, дехто не ховав задоволення, та багато
виявляло глибоку розгубленість, пригнічення, безнадій-
ність.

Ми затрималися, переходячи поволі від одного гуртка
до другого, повернули, пройшли ще раз. До нас підійшов
знайомий з Фінляндії прапорщик В-ч, студент-правник
з Волині.

— То мабуть уже „кайкі лопу“, — відповів я йому фін-
ським висловом, що означає „кінець усьому“.

— Уявіть собі, — вирвалося в нього, — що це перший
вираз, який прийшов і мені на думку. Невже справді це
кінець?

В нашій сумній балачці всеж пробивалася надія, що —
хоч як у нас багато ворогів, — німці не дадуть себе переко-
нати знищити нашу самостійність. Вони мусять розуміти
необхідність прихильності населення, щоби не лише заку-
пити, але й вивезти з України потрібні їм харчі. Зрештою,
лише визнання нашої незалежності дозволяє їм і заключи-
ти з Московщиною мир „без анексій і контрибуцій“ заку-
пити багато хліба, якого потребувала теж і комуністична
Московщина.

Постояли ми трохи з п. В-чем на розі, потім пішли в обхід дільниці, щоби наблизитися до Педагогічного Музею із другого боку, від Ольгинської гімназії, де були розташовані Січові Стрільці, які охороняли Центральну Раду. У дворі було людей більше, ніж на вулиці, але самі українці. Зустріли ми тут ще одного знайомого — був це галичанин С-н, — і разом з ним навязали балачку зі стрільцями, що були похмури, невдоволені, навіть злі.

— Як же ви дозволили чужому війську до нашого парламенту вдертися? — хвилювався п. С-к.

— А що би ми робили? — кинув похмуро якийсь стрілець. — Вони прийшли з купеметами... Зовсім несподівано...

— Та й то кажуть — додав другий — що то тільки шукають якогось жида.

Тоді здалося нам це пояснення цілком неймовірним, але пізніше здогадалися ми, що стрілець, хоч і переплутав, але дуже небагато. Арешти в Центральній Раді були дійсно у звязку з таємною справою жида Доброго, який „зник“ — був затриманий з наказу міністра внутрішніх справ, правника Ткаченка, не по закону, але в душі „детективної літератури“.

Засмучені повертали ми з дружиною додому, дарма, що був чудовий соняшний день. Хотілося вірити, що наші зносини з німцями не зіпсуті, що не дійде до одвертої окупації, коротко, що якоесь то буде... Але як? Арешти на засіданні Малої Ради „недоторканих“ міністрів завдали остаточний удар авторитетові соціалістичного уряду. Чи зможе хтось відновити авторитет української влади?

Минуло два дні і ми довідалися про вихід, про який ми й мріяти не могли, над яким працювали останній час патріоти України. Проголошено було Гетьманом України енергійного генерала Павла Скоропадського, потомка Гетьманського Роду, що за останні місяці 1917-го року багато завзяття вжив, щоб ми змогли, спираючися виключно на власні українські сили, — 1-ий Український Армейський Корпус та Вільне Козацтво, — відбити ще слабого тоді смертельного ворога, московських комуністів.

Не лише з великою насолодою, але і з певністю в краще майбутнє читали ми 30-го квітня Грамоту Ясновельможного Пана Гетьмана, з вірою, що Українська Держава будується

нарешті на міцних підвалинах, замислювалися над кожним пунктом „Законів про тимчасовий державний устрій України“. Аби лише якнайбільше українців підтримало ці закони, відгукнулися щиро на заклик Ясновельможного Пана Гетьмана Всієї України!

„Якщо на вулиці безладдя і бракує влади, треба повернути спокій, оскільки є змога й засоби“. „Коли немає влади, це велике нещастя для королівства, казала Жанна д'Арк. І це величезна шкода народові й загальна мізерія. Той, хто має силу й може захопити владу, зробить благодійний вчинок та дасть доказ дійсної гуманності. Це не лише його право, але обов'язок“, — пише Шарль Морас.

А обов'язком щирих і дійсних патріотів у ті скрутні часи було з усіх сил своїх допомогти Гетьманові Всієї України! І тоді була б затримала свою незалежність наша Батьківщина й була б зробилася за ці двадцять років сильною, великою і заможньою Державою.

В. Мурашко

(Ужгород)

САТИСФАКЦІЯ

„А Гетьман об'явив послам з Полтави:
Про зв'язь з Москвою брешуть чорні гази
І скорше трупом ляже моя тінь,
Як сам зречусь окремої держави...“

В. Пачовський: Золоті Ворота

Після трьохтижневих тортур у большевицькому полоні в Александрівську в січні 1918 року я помалу зводився на ноги. Хоч навколо клекотіла революція і щогодини мінялася тоді в Україні політична ситуація, а в мені грав запал 21 року життя, я мусів безвладно чекати на поворот фізичних сил та задовольнятися вістками, котрі приносила жива пошта переказів, бо часописів тоді на Полтавщині не було.

Минали місяці, прийшов гетьманський переворот 29. IV. 1918. року. Скасовані були безглузді земельні закони Центральної Ради. А я все ще не приходив до себе.

Аж у серпні 1918. року вирушив я з тихої закутини Полтавщини спочатку до Чернігова, а потім до Києва. Тоді вже був в Україні відносний спокій та повний добробут багатющої держави. Ані на гадку не приходило, що за кілька місяців все оте спокійне і щасливе життя фізично могутньої, морально сильної, опливаючої матеріальними добрими української нації буде власними українськими руками до щенту спустошене. Черезте я постановив закінчити свої університетські студії, перервані війною та революцією.

Та не так склалося, як бажалося. Український Київ був розсварений, а критично підійти до того невдовілля я не вмів, бо й звідки ж міг я навчитися життю, коли хуртовина війни й революції вирвала мене зі шкільної лавки та кинула в жорстокий вир подій 1914—1918. років? Тямлю, що в грудях моїх палав тоді національний патос, котрий під злочинні нашепти

соціалістичних руйників обертав мій вроджений хліборобський патріотизм і вірність гетьманській традиції у вороже наставлення проти власної держави. Я піддався: полишив університет на боці та, виконуючи приказ української анархії, зголосив бажання вступити до 4. Сердюцького полку піхоти у Києві.

Прийняли мене в штабі гетьманської гвардії тепло і широко. Дивувалися трохи, чому це старшина-летун і кавалер найвищих орденів (прийнятих до речі в усіх українських надніпрянських арміях) — Св. Юрія та Золотої Зброї — глоситься так пізно, та ще й до піхоти. Брехав я, як умів. Що авіяція є лиш помічною зброєю, що війна в Європі не скінчена, що в Україні помітні большевицькі настрої, що багнет у такі часи краще здасться та що я був добрим піхотним офіцером — виложив усе те, чому мене довго навчав відомий у сферах руїни „Калістрат“... Без слова прийняли та призначили в той таки 4. Сердюцький полк.

Перше враження в полку було таке: правду мені казали в „Українському Ключі“ на Прорізній і широко мені порадили „Калістрат“ . Хоч призвища старшин були самі українські та народжені всі вони в Україні, однак, починаючи з командира полку Босенка, а кінчаючи джурою в старшинській харчівні, — все говорило по московськи.

Я боявся присяги. Виріши в оточенні ще живої козацької традиції на Чернігівщині та Полтавщині, я не міг допустити до компромісу слів даної присяги з чином, а послали ж мене до війська, щоб киринити й валити. На моє щастя присяги я так таки й не складав.

Життя йшло. Я робив малі мовні демонстрації в часі спільних обідів старшин. виявилось, що тоді не було ще так эле. Спочатку мене піддержало двох старшин а згодом нас зібралось вісім, у тому числі один провокатор. Спершу не сміло, але далі відважніше здобували ми моральні позиції в житті полка, а за пару тижнів утворили якесь „крило“ національної опозиції серед „малоросійської“ більшості старшин гвардії.

В своїм колі найбільше ламали ми тоді собі голови: як би так викликати у своїх товаришів нашої ж таки кров від крові плоть від плоті, жар національної чести й пуття. Не

мали ми однак успіху та вступили в глухий „бій“: на одному фронті півсотні „малоросів“, а на другому нас вісім...

Одного разу над вечір я вступив до харчівні на шклянку вина. До мене підсів „свій“ значковий, а трохи далі бавилася група противників. За хвилику входить хорунжий Савельєв і ми чуємо, як він з півслова хвалиться: „Такъ наконецъ то я уѣзжаю въ конвой Ея Императорскаго Величества Маріи Федоровни въ Кримъ и заканчивается эта игра въ украинскую армію“.

Фізичним болем врізалися в мою душу оті слова. Я відчув у собі бунт крови моїх предків. Одним скоком я опинився біля хлопчача і кинув: „Хорунжий — ти мерзотник. Мерзотник і падлюка.“

Хто памятає діявші ще тоді в українській армії традиції, треба признатися щиро, доброї російської армії, той знає, що такий інцидент міг розв'язатися тільки двоємом і смертю одного з двох учасників розмови.

Хлопчак одразу безслідно щез а на запитання командіра полку, як можна інцидент зліквідувати, я вручив рапорт із описом події та з вимогою дати мені відповідь, як задивляється командування на вчинок хорунжого Савельєва.

Через два тижні командір полку вручив мені відповідь: Хорунжий Савельєв відданий під суд, а мені висловлювалася подяка.

Я навів цей дрібний епізод вельми характеристичний для часів Гетьманської Держави 1918. року. Вожді руїни намагаються переконати народні маси, що вся вина за невдалі спроби відновлення держави в рр. 1918—1919. паде на Гетьмана. Очорнюють вони все, що було за Гетьманщини. Їм не вигідно, щоб самото творча державницька пора в тих вісім місяців гетьманування ЯВ. Пана Гетьмана Павла Скоропадського була правдиво освітлена. А через те, що в політично невиробленім українськім суспільстві діють зараз, як дуже часто в нашій історії, чужі впливи й чужі взори, всі оці новітні Петрики, Тетері й Брюховецькі, використовуючи деякі модні псевдонаціоналістичні кличі, кричать: Гетьман москаль, Гетьман російський генерал...

Коли б у передвоєнній добі плекало в собі українство не тільки дурман марксизму, та ще в тих викривлених формах, яких він набрав був у „всеукраїнській партії соц. — ре-

волюціонерів“, тоді всі оті Босенки, Бутенки, Билими, що роджені в Україні, тоді до своєї нації не признавалися, — всі вони, очевидно, прийняли б участь у творенні нашої держави та була б із того повстала державна Україна.

Трагедія була в тім, що у нас тоді знайшлася до державної праці не здібна, але чисельно гіпертрофована соціалістична інтелігенція, котра віками вправлялася у валенні держави; а натомість до державної праці придатна частина нашої нації була до спроби творення держави переважно індиферентна. І хоч Гетьман в рр. 1917—1918 ділами своїми дав доказ патріотичної відданости державницькій українській ідеї, стримати руїницький натиск була не сила. Москвофільство перло тоді в двох напрямках: по лінії комуністичній та за старий режим, по лінії монархістичній. Вина за неуспіх у державницьких змаганнях тих років спадає однаково на всі шари нації, але цілком не на Гетьмана. Та коли вже робиться спроба розподілення вини за невдачі в роках 1917—1919., тоді нехай українська демократія має мужність 99% вини прийняти на себе; вона була тоді в нас наскрізь соціалістична. Вона ж то плюгавила саму ідею української військовости. Вона проявляла просто собачу вірність всеросійській демократії й записала цю вірність аж у трьох своїх універсалах. Вона ж таки нарешті, звязавшись з московськими більшовиками, завалила вже готову, міцну, економічно сильну Українську Державу — Гетьманщину, та з тієї руїни ніколи вже не вибредеться!

Др. Степан Годований

(Львів)

МІЙ ШЛЯХ ДО МОНАРХІЗМУ

В 1923. р. я студіював філософію в Празі. Там був українець Лаврів, що мав українську книгарню при т. зв. Карловем наместі (площі). Я часто заходив до Лаврова, щоби поглянути, чи не появились які нові українські книжки. Одного разу він звернув мені увагу на досить грубий том у жовтавій оправі. Це був мабуть перший том збірника „Хліборобська Україна“, що виходив тоді неперіодично у Відні. Я взяв собі цей том „Хл. України“ і вдома зачав переглядати. Там була частина твору Вячеслава Липинського „Листи до братів хліборобів“.

Я перечитав ту частину твору, але вона видалася мені тяжка і незрозуміла. Пізніше в 1923—25 рр., я читав дальші томи „Хл. України“ й у ній дальші частини „Листів“. Але й тоді я ще нічого з них не зрозумів. Коли тепер застановляюся над причиною, то знаходжу її в тому, що тоді, безпосередно після великої війни і після упадку чотирьох найбільших монархій, в Європі панувала атмосфера протимонархічна. Газети, журнали і книжки писали, що монархічний лад основно і раз на все провалився. В Чехословаччині президент Масарик голосив, що „розвиток політичного життя йде в Європі на ліво“... Це були часи тріумфу демократії. Я читав твори Масарика й інших чеських письменників та публіцистів. В них говорилося багато про тріумф демократії, про дефінітивне погребання монархічної ідеї. Тож не диво, що мене, молодого студента, не могла тоді захопити монархічна ідеологія. Але моє захоплення українською наддніпрянською демократією значно охолонуло, коли я перечитав книжку дра Осипа Назарука „Рік на Великій Україні“. З неї довідався я про неймовірну демагогію і нездарність українських наддніпрянських демократів у тих часах, коли була та-

ка прекрасна нагода збудувати свою державу. А така нагода трапляється раз на століття. Приблизно в тому самому часі переїздив через Прагу д-р О. Назарук до Америки. Він використав свій побут у Празі й виголосив виклад в Українській Академічній Громаді (УАГ) для її членів, українських студентів празьких високих шкіл. Д-р Назарук говорив про недавні події в Україні, сильно критикуючи тодішніх її республіканських правителів. Після викладу була гаряча й довга дискусія. В ній забирали голос студенти (нпр студ. права Матвій Стахів) і декотрі наддніпрянські емігранти, нпр. відомий ес-ер Микита Шаповал і інші. Але д-р Назарук відповідав їм дуже зручно і виказав неслухняність їх оборони гобкопателів української Гетьманської Держави. Той виклад і дискусія зробили на мене сильне вражіння й багато причинилися до протверезіння з захоплення всім тим, що робила придніпрянська інтелігенція.

Пізніше прибуло до УАГ багато членів пддніпрянців відомого толку і я мав нагоду наслухатися їх крайно демагогічних виступів на різних студентських зборах і сходинах у Празі. Їх промови були пристрастні, та в них годі було дошукатися змісту.

В Празі я мешкав продовж 4 років в одного чеха Павла Прахаржа. Він був членом чеської католицької партії („лідове страни“), ходив на їх сходини і щодня купував два щоденні часописи, органи цієї партії, а саме головний орган, „Лідове Листи“, що виходив щодня рано і „Праскі Вечернік“, вечірне видання дешевше й популярніше редаговане. Після перечитання приносив мені п. Прахарж обі газети і казав: „Перечитайте собі, що виправляють ті соціялісти!“ Бо критика, звернена проти різних лівих виступів, найскорше йому подобалася. Отже кількалітня постійна лектура чеських католицьких органів вплинула на мене в цьому напрямі, що мій духовий розвиток пішов направо. Але я тоді не мав часу й можливости цікавитися політичними справами, бо рішив скінчити університетські студії в приписаному часі. Отже розвиток мого політичного світогляду ще не був закінчений.

В 1926 р. вернувся я з еміграції до Рідного Краю і стрінувся з практичним життям в суспільній ділянці. Тоді Липинського „Листи до братів хліборобів“ були вже в продажі, як окрема книжка. Восени 1926. р. і зимі 1927., я не мав ще

постійного заняття, тож мав багато вільного часу. Тоді я дістав до рук книжку Липинського і почав вдруге читати ту капітальну працю. Другий раз лектура того найбільшого українського політичного твору пішла вже значно лекше, бо я вже був духово підготований. Та всетаки ще найбільше подобалася мені з „Листів“ Липинського частина, де він критикує українську наддніпрянську республіканську інтелігенцію і частина остання, де Липинський полемізує з Євгеном Чикаленком, про те, чи можливе в нас покликання чужої династії на престол України. Найголовнішою, позитивною частиною „Листів“, я ще й у 1927. р. не міг добре зрозуміти. Мені здавалося, що Липинського теорія клясократії не надається до наших українських відносин.

В 1928. р. я познакомився з покійним вже тепер д-ром В. Левицьким, визначним діячем і монархістом (гетьманцем). Він був адвокатом у Зборові і головою тамошньої філії „Просвіти“. Я був якийсь час урядовцем цієї філії й мав нагоду часто стрічатися з д-ром В. Левицьким. Очевидно, крім справ фахових ми розбирали і справи політичні, тимбільше, що д-р Левицький був головою повітового комітету УНДА, очевидно з konieczности, бо організації монархістів не було, отже мусілося працювати в іншій організації. Д-р Левицький запрошував мене також до свого помешкання й одного разу позичив мені Липинського „Z dziejów Ukrainy“ Ті історичні праці я перечитав одним духом. Вони збурили мій дотеперішний погляд на Козаччину, який я мав на основі нашої популярної історіографії й літературних творів таких як „Кобзар“ Шевченка, повісти А. Чайковського й т. п.

В 1929. р. я став урядовцем філії „Просвіти“ в Тереховлі і працював там, як освітній організатор майже 5 літ. Там я мав щастя стрінутися з одним молодим і здібним інженіром П. Він крім доброго фахового вишколу в гданській техніці мав також вироблений політичний світогляд: був переконаним гетьманцем. Він знав докладно всі писання Липинського і, як виявилось з розмов, розумів їх суть і тенденцію та вмів знаменито пояснювати українське життя у світлі „Листів“ Липинського. Він мав багато вільного часу, бо ще тоді не мав фахового заняття. Отже після могого службового заняття я йшов до нього, або він приходив до мене, й ми вели довгі розмови на тему нашого українського життя, голов-

но політичного. При цьому він пояснював мені поодинокі місця „Листів“, які мені були мало зрозумілі. Я дуже багато скористав із розмов із інж. П. й остаточно під їх впливом зрозумів, що українське розбурхане життя (хаос) може найтривкіше під впливом монархічної ідеї скристалізуватися в Українську Державу, а Українська Держава витворить українську націю. Значить, я став теоретично монархістом. Але чоловік це „дзоон політikon“, як сказав Аристотель і хоче свою теорію здійснювати в житті, в міру можливости. Отже й ми оба з інж. П. зачали думати, якби то поширювати монархістичну ідеологію. Треба було поступати обережно, бо наші інтелігентні люди, на самий звук слова „монархія“ в тому часі переривали розмову й не хотіли слухати, кажучи: „Наш нарід споконвіку демократичний“... Отже ми оба з П. рішили впливати на інтелігентську молодь. В Тербовельщині було тоді поверх 50 студентів високих шкіл та абсолювентів семінарій і гімназій. Всі вони мали довгі тримісячні ферії вліті, а декотрі сиділи при родичах і працювали потрохи в місцевих українських товариствах. Треба було їх зібрати разом і зачати з ними вишкіл світогляду. Говорилося „світогляду“, а додавалося в думці політичного. Всіх тих інтелігентних молодців зібрано при філії „Просвіти“ в окрему студентську секцію. Всі вони муіли вписатися в члени „Просвіти“, щоби все було формально. Щотижня відбувалися повітові сходи студентської секції. На кожних сходинах виголошувано реферати. Пригадую, що перший реферат виголосив я, як офіційний представник філії „Просвіти“ про те, як молоді студенти повинні працювати над собою. Свій реферат опер я на брошурі Масарика „Студент і політика“. Але про політику не згадав я в рефераті ні словом, а говорив тільки про потребу студіювання різних творів визначних теоретиків; між українськими на першій місці поручив „Листи до братів хліборобів“. Перший виклад досить подобався, отже й на інші виклади приходили радо, хоч не все дуже численно. Пізніше ми з інж. П. рішили, що найліпше буде, як ми зреферуємо розділ за розділом „Листи“ Липинського, очевидно оминаючи по можливости слова „гетьманський“ і „монархістичний“, щоби не зразити собі молодих людей, серед яких зачав уже тоді ширитися дух хаотичного донцівського націоналізму. Ми не занедбали зре-

ферувати також книжки „Націоналізм“ Донцова, розуміється, з критичного становища. Підчас дискусії і запитів після рефератів була нагода в'яснити багато справ. Рівночасно для місцевих теребовельських членів секції ми реферували уступ за уступом твір Карляяля „Про героїв“. Крім інж. П. співпрацював з нами ще пок. д-р Олег Мохнацький, що тоді якраз кінчив медичні студії. Ми три: я, інж. П. і пізніший д-р О. Мохнацький творили свого рода „Кураторію“ для студентської секції.

Ми постаралися, що зломано почасті „виборне начало“ в секції. А саме ми предложили на сходинах, що зібрані члени виберуть предложеного нами свого голову, а він уже добре собі сам на співробітників своїх товаришів. Це вдалося нам перевести без спротиву. Крім того провід обмежено до трьох осіб. Такий напів іменований і чисельно невеличкий провід працював досить успішно продовж кількох літ. Про тодішню працю студентства були обширні дописи м. ін. у „Новому Часі“, мабуть у 1930, або 1931 р.

Варто іще згадати, що коли появилася велика праця проф. Дмитра Дорошенка п. н. „Історія України 1917—1923 рр., II том, Українська Гетьманська Держава“, ми спільними силами з інж. П. зуміли продати щось 20 примірників цієї історії, хоч один примірник коштував 20 зл. Я під впливом інж. П. написав тоді обширний реферат про цей том Дорошенкової „Історії“ і видрукував у кількох фейлетонах „Хліборобського Шляху“. Коли ж вийшли брошури Д. Державника „Катехизм Українського Державника“, в якому представлено популярно ідеологію Липинського, то в Теребовельщині розкольпоровано кількадесят примірників того видання.

Вже не тямлю, коли я познакомився, покишо листовно, з д-р І. К. Гладилевичем. Познайомившись я став дописувачем українського монархістичного органу „Хліборобський Шлях“ і містив там мої замітки, доки орган не перестав, на жаль, виходити.

З М І С Т

Редакція: Передмова.	ст. 9
Спіридон Черкасенко: Гетьман.	ст. 11
Василь Пачовський: Гетьман Державної сили.	ст. 12
Борис Гомзин: У двадцяті роковини відновлення Гетьманства в Україні.	ст. 17
Сергій Шемет: Самостійність як нездійснена ідея, як декларація як державний чин.	ст. 22
Др. Григорій Деркач: 29 квітня 1918. р. у світлі „Споминів Гетьмана Павла Скоропадського.	ст. 39
О. Думін: Гетьман Павло Скоропадський, як командант І-го Українського Корпуса й Наказний Отаман Вільного Козацтва.	ст. 46
Др. О. Назарук: Спомин про те, які були перші кроки гетьманської ідеї у глибині народніх мас після великої катастрофи нашої державности.	ст. 53
Омелян Пріцак: Рід Скоропадських (історично - генеалогічна студія).	ст. 64
Дві генеалогічні таблиці Роду Скоропадських.	ст. 91
Теоділь Коструба: Історичне значення Української Держави 1918. р.	ст. 91
Микола Пасіка: Земельна справа в Українській Державі.	ст. 97
Микола Гец: Українська Держава 1918. р., як підмет міжнародного права.	ст. 104
Василь Кужім: Побут Я. В. Пана Гетьмана та Його Родини в Берліні.	ст. 116
Володимир Луцький: Необхідність клясової організації хліборобів.	ст. 126
Володимир Босий: Початки гетьманського руху за Океаном.	ст. 130

Др. Й. Пеленський: Оснування українського університету в Києві.	ст. 137
В. Євтимович: Перше ставлення в Гетьмана.	ст. 143
Мгр. Осип Губчак: До Української Імперії (Геополітичні розважання).	ст. 160
Петро Ковалів: Напередодні Гетьманщини.	ст. 168
В. Мурашко: Сатисфакція.	ст. 175
Др. Ст. Годований: Мій шлях до монархізму.	ст. 179

СПИС ІЛЮСТРАЦІЙ

Я. В. Пан Гетьман Павло Скоропадський. Скульптурний портрет роботи Вельм. П. Гетьманівни Єлисавети.	
Портрет Вельм. Пана Гетьманіча Данила. (Світлив Стасюк, Торонто).	ст. 15
Я. В. Пан Гетьман бере участь у молебні на Софійській Площі в день проголошення Гетьманства 29-го квітня 1918.	ст. 25
Парада дивізії Сірожупанників у дні 15 серпня 1918 р.	ст. 29
Я. В. Пан Гетьман Павло, фельдмаршал фон Гінденбург і ген. Людендорф. Берлін 1918. р.	ст. 33
Я. В. Пан Гетьман і Цісар Вільгельм II. в Берліні 1918. р.	ст. 93
Я. В. Пан Гетьман з Родиною в саді своєї посілости у Ванзее (Берлін).	ст. 79
Гетьманський дім у Ванзее зі сторони саду.	ст. 81
В. П. Гетьманівна Олена й Василь Скоропис у саді.	ст. 83
В. П. Гетьманівна Єлисавета й Олена за роботою.	ст. 87
Деякі з різьбарських праць В. П. Гетьманівни Єлисавети.	ст. 123

